

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2017 PRIS: 89:-

Från övermakt till vanmakt

PJ Anders Linder om hur politiken tappade greppet

TEMA

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

om ett uppbrott från de
trendsättande och
urbana kretsarna.

CIVILISATION

JOSEFIN HOLMSTRÖM

konstaterar att krasshetens
storm är över oss.

FACKBÖCKER

16 EXTRA SIDOR

med vårens svenska
facklitteratur.

TIDSAM 2804-05

7 368280 408901

PÅ AXESS TV.
PÅ AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

Favorit i repris

ONEDINLINJEN

Med start onsdag 7 juni kl 20.00

– nytt avsnitt varje onsdag samma tid i 15 veckor

Axess TV, varje onsdag kl 20.00 • När det passar på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

”Den här skogen är ovärderlig i min kamp mot de förändringar i gula fläcken som gör att man ser sämre.”

Läs hur forskaren Lasse Jensen försöker hitta en medicin mot en av våra vanligaste ögonsjukdomar.

Gula fläcken finns mitt i näthinnan och ansvarar för synskärpan och förmågan att se detaljer. Utan gula fläcken skulle du inte kunna läsa den här texten.

Du skulle inte kunna läsa om det lilla samhället Likenäs i Värmland. Efter att länge varit mest känt för att Majken Åsberg där 1944 satte världsrekord i kast med slungboll, är Likenäs nu känt som hemorten för syst-rarna Larsson, Inga-Maja och Anna-Gerd, som skänkt över 50 miljoner till svensk medicinsk forskning, i form av stora skogsegendomar, aktier och fastigheter.

Du skulle inte kunna läsa om hur en del av de peng-arna används av forskaren Lasse Jensen i Linköping för att försöka hjälpa de många människor som drabbas av åldersförändringar i gula fläcken. En av de vanligaste ögonsjukdomarna.

Blodkärlen läcker ut vätska. Avlagringar bildas runt blodkärlen i olika delar av ögat.

Vad som händer när vi blir äldre är att immunförsvaret inte längre tar hand om allt skräp.

Dessa avlagringar trycker på blodflödet, stryper det långsamt och vår syn blir allvarligt sämre.

Forskning om gula fläcken har pågått länge. Men till skillnad från tidigare forskning, vilken mest varit inrik-tad på synceller i ögat, riktar Lasse Jensen och hans team in sig just på blodkärlen.

”Vad är det exakt som gör att blodkärlen läcker ut en massa vätska? När vi lyckats klarlägga det, vilket vi är på god väg att göra, kan vi hitta en bättre behandling.”

Lasse Jensen är född i Danmark och utbildade sig först till ingenjör. Han doktorerade sedan i medicin på Karolinska Institutet i Stockholm. Fördjupningar i forsk-ningen ledde honom till Linköping.

Att forskningspengarna som Lasse fått från Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF) kommer från privata givare finns med i hans tankar hela tiden.

”Jag drivs av att göra en skillnad för sjuka. Jag har alltid i bakhuvudet att forskningen ska handla om något som direkt kan översättas till människors situation.”

**SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING**

GRUNDAT 1919

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

**PJ Anders
Linder**

”Har man hoppat säck i ösregn utan att stå under internationellt överinseende förr om åren kan man säkert göra det igen.”

Sju lappar under kudden

I år är det midsommarafton den 23 juni. Det betyder att midsommardagen infaller den 24 juni, som hålls för Johannes Döparens födelsedag och som var midsommardag fram till och med 1952, då effektiviteten ställdes över pieteten och riksdagen fastslog att midsommardagen från och med 1953 inte skulle styras av datum utan alltid infalla på en lördag. Svenska kyrkan lämnade sitt bidrag till flykten från det förflutna ett halvsekel senare när man bestämde sig för att högtidlighålla minnet av Johannes Döparen på söndagen efter midsommardagen istället för på själva födelsedagen. Vem vet, det fanns kanske hopp om att denna fasta placering två dagar efter midsommaraftons backanaler skulle få ruelsefyllda firare att söka sig till gudstjänsterna i större skaror. Jag lever i ovisshet om hur väl det i så fall har lyckats.

VAD JAG DÄREMOT vet är att midsommarfirarna även i år får klara sig utan Unescos beskydd när de hoppar säck, låter helan gå och stoiskt uthärdar dragspelsmusiken. Midsommarens seder var annars ett av de ”immateriella kulturarv” som Institutet för språk och folkminnen noterat som tänkbart svenskt bidrag till FN-organets förteckning över medlemsnationernas tillgångar.

Sverige ratificerade Unescos konvention om skydd för ritualer, musik, traditioner, hantverk och berättelser i december 2010, men ännu har vi inte nominerat någonting ur detta levande arv till Unescos internationella lista. Och det är inte heller på gång, meddelar statssekreteraren Per Ohlsson Fridh (MP) i ett av årets mest tidstypiska uttalanden: ”Det är ganska många gånger problematiskt att hävda att ett visst kulturarv eller en viss tradition skulle vara viktigare eller ha större betydelse än en annan. Det tycker vi, i nuläget, att det inte finns anledning att göra, att inordna dem i en sådan typ av värdehierarki” (SR Kulturnytt, 11/4).

VAR SKA MAN BÖRJA? I de styrandes rädsla för anklagelser om att man sätter större värde på *Smågradorna* än på smörgåsbord och nyckelharpospel (som är ett par andra kandidater)? I vandan över att det kan skapas en värdehierarki där fika blir överordnat ångfartygstrafik och laggnings av träkärl? Eller i det bisarra att högtidligen ansluta sig till en internationell konvention för att ta hand om sådant som man sedan inte vill tala om vad det är? Eller i blindheten för att praktiskt taget all aktiv kulturpolitik innebär val och prioriteringar? Man behöver för övrigt bara bläddra ytterligare någon månad bakåt för att upptäcka att regeringen stolt nominerat Sagobygden i Kronoberg till Unesco. Fast då handlar det om organisationens register och inte dess listor, varför det tydligen inte är så känsligt om det skapas en hierarki mellan småländska berättelser,

västgötahistorier och värmländska skrönor. Tanke-mässigt är alltsammans en enda röra.

MIDSOMMARFIRARNA LÄR TA den miljöpartistiska nervositeten med lika upphöjt lugn som Unescos frånvaro. Har man hoppat säck i ösregn utan att stå under internationellt överinseende förr om åren kan man säkert göra det igen, och det ska nog reda sig med fikat och smörgåsbordet också. För den som hört talas om turerna och är välsignad med ett galghumoristiskt sinne kan det hela kanske till och med ge upptägen en extra dimension: Tänk att till och med K-märkning av matjessill eller sju sorters kakor kan få de värdegrunda att se chauvinistiska spöken bakom var och varannan majstång.

Det är framförallt sången, dansen och lekarna vid midsommar som språk- och folkminnesfolket, om än inte regeringen, har fäst sig vid. Institutet tar inte upp den gamla seden att ogifta flickor under tystnad plockade sju sorters blommor och lade under huvudkudden för att på midsommarnatten få drömma om sin tillkommande. Det är egentligen föga förvånande. Redan tysthetsnormen vet vi kan vara djupt provocerande, till exempel för dem som vill skrika könsord och svordomar på bibliotek, och allt det där med flickor och kuddar och giftermål skulle tända så många normkritiska varningslampor att det blev elavbrott.

Ritualen med blommorna får utövas i tysthet långt bortom överhetens kontroll.

Och för dem som vill pröva något nytt istället: Vad sägs om att lägga sju lappar under kudden? Var och en med en tidens kulturfråga, som det behövs minst en midsommarnattsdröm för att besvara.

- Varför ska just kulturen drabbas av idén att det är fel med kvalitet och hierarki?
- Vem tror på allvar att det som är till ”för alla” kan vara spännande för någon?
- Varifrån kom föreställningen att Sverige å ena sidan knappt har något eget kulturarv, å andra sidan har ett arv som är så starkt att de som flyttar hit måste skyddas ifrån det?
- Varför lär man sig inte mer om detta arv i skolan?
- Hur kan man tro att en kulturrevolution är något bra?
- Varför ska museerna bli något annat än museer?
- Måste valsen förklunga i moll?

PJ Anders Linder

Blicka framåt!

Gör som **36 000** entreprenörer, aktiva företagare och näringslivsintresserade, läs Entreprenör!

Laddad med inspiration, tips och värdefull kunskap om företagande, entreprenörskap, näringsliv och samhällsekonomi.

**PRENUMERERA
TILL KAMPANJPRIS!**

3 nummer för endast 49 kr
Spara 128 kr!

**3 nr
49 kr**

Ring **08-762 61 40** mejla
prenumeration@entreprenor.se
eller besök www.prens-service.se
Kom ihåg att ange kod
140-140178 (Gäller nya prenumeranter)

entreprenör

TIDNINGEN FÖR FÖRETAGSSAMT FOLK

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström är inte sugen på att se Istanbul **10**
 Annika Borg tycker att det är dags att vi blir vuxna **10**
Polisen Johan Söderström beskriver hur man blir polis i New York **12**
Landsbygd Edvard Hollertz ger sig ut på landsbygden **15**
Värderingar Fanny Forsberg Lundell och Lars Fant om normer och spontana samtal **18**
Sovjetunionen Ulrika Carlsson ser röda stjärnor i Moskva **20**
Turkiet Fredrik Malm studerar turkisk taxonomi **22**
I korthet *Daily Mail*. Hårdfört på Krim **23**

24 FRIZON

- PJ Anders Linder förutsätter en vanmaktsutredning **24**
 Nima Sanandaji konstaterar att brott lönar sig **29**
 Axel Odelberg går husesyn hos Lenin i Zürich **32**
 Dan Korn presenterar den desillusionerade idealisten Rousseau **36**

40 OPINION

Ann-Sofie Dahl reder ut Natos betalningsobalanser.

”

Beata Arnborg
 nystar upp
 hela historien
 om Zarah
 Leanders
 kopplingar till
 Tyskland före
 och under
 andra världskriget.

Jan Gradvall, sid 81

TEMA: NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

- 44** Jag har gjort slut Den liberala medelklassens värderingar leder på sikt till samhällsupplösning. Alternativet är en nationalism byggd på samarbete och tillit samt språkliga, historiska och kulturella band. **Av David Goodhart**
- 50** Det är en fråga om hyfs David Goodhart kallar sig postliberal och stolt. Jag är stolt över att sällan kalla mig något särskilt. **Av Susanna Popova**
- 52** Men vart är vi på väg? Goodhart drar upp intressanta och kraftfulla skiljelinjer. Men frågan är hur de två skiljelinjerna förhåller sig till varandra i tiden. **Av Nicklas Lundblad**
- 54** En klass i chock Goodharts diskussion om nationell tillhörighet är intressant. Forskning visar att tillit och socialt kapital försvagas i fragmenterade samhällen. **Av Emil Uddhammar**
- 56** Liberalismen är inte en stam David Goodhart rör vid en verklig konflikt: klyftan mellan socialt mobila och immobila. Men lösningen är inte att kollektivera folk i etnicitet och stammar. **Av Martin Ådahl**
- 58** Bedårad av dogmerna De vänsterliberala trossatserna passade mig bra. Men nu jagar jag inte kättare längre. **Av Susanna Birgersson**

60 TRADITION

Per Wästberg minns Per Erik Wahlund.

64 CIVILISATION

- Film* Carina Burman skriver om Gösta Ekman 64
Litteratur Torsten Rönnerstrand läser Theodor Kallifatides 66
Opera Johan Stenström om *Aniara* 68
Kulturhistoria Charlotta E Lindell om rödhårighet 70
Medier Josefin Holmström läser Richard Hoggart 72
Krönika Ivar Arpi om en förstörelse som inte är så kreativ som man trodde 73
I korthet Katarina O'Nils Franke om kroppslig dikt 73

74 SVENSKA FACKBÖCKER VÅREN 2017

Specialsektion med 16 recensioner av titlar ur vårens utgivning av svensk facklitteratur.

90 RECENSIONER

- Carl Rudbeck rotar i en arvstvist 91
Kristoffer Leandroer återupplever gamla förödmjukelser 95
Eli Göndör spanar bortom multikulturen 97
Karin Henriksson utvärderar en trickster 99
Bengt E Y Svensson naturaliserar det mänskliga 101
Lisbeth Lindeborg ställer skuldfrågan på nytt 103
Bo Eriksson tar sig an världslitteraturen 105
Håkan Arvidsson uppdagar sprickor i Europas brödraskap 107
Maxim Grigoriev presenterar en av Lenins idoler 110
Bengt G Nilsson beklagar den omvända rasismen 112

114 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Gästredaktör: Joakim Tholén

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,

Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 12 sep 2017

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras och

publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Pelle T Nilsson/IBL

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Widar Andersson
Chefredaktör i *Folkbladet*

Ivar Arpi
Ledarskribent i
Svenska Dagbladet

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Susanna Birgersson
Fristående kolumnist

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Carina Burman
Författare och docent i
litteraturvetenskap

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi och
universitetslektor i Moskva

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Thomas Engström
Författare och journalist

Bo Eriksson
Fil dr i historia

Lars Fant
Professor emeritus i romanska
språk vid Stockholms
universitet

Fanny Forsberg Lundell
Docent i franska vid
Stockholms universitet

David Goodhart
Journalist och författare

Jan Gradvall
Nöjesjournalist och författare

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, leder
Timbros integrationsprogram
Majoritet och mångkultur

Dick Harrison
Professor i historia
vid Lunds universitet

Karin Henriksson
Journalist och författare

Jan Hernebring
Frilansjournalist och ljud-
producent, boende i Odessa

Edvard Hollertz
Vikarierande ledarskribent på
Svenska Nyhetsbyrån

Josefin Holmström
Författare, kritiker och
doktorand i engelsk
litteratur i Cambridge

Fredrik Johansson
Senior Partner i Kreab

Dan Korn
Författare, kulturhistoriker
och rabbin

Martin Lagerholm
Recensent och
litteraturkritiker

Kristoffer Leandroer
Författare och kritiker

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap

Charlotta E Lindell
Journalist

PJ Anders Linder
Chefredaktör i *Axess*

Nicklas Lundblad
Fil doktor i informatik och
adjungerad professor vid KTH

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Fredrik Malm
Riksdagsledamot i Liberalerna

Lena Marcusson
Professor i förvaltningsrätt
vid Uppsala universitet

Paulina Neuding
Jurist och skribent

Martin Neuding Skoog
Doktorand i historia vid
Stockholms universitet

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Magnus Nilsson
Redaktör för Frihandels-
bloggen.se samt
kommunpolitiker (M)

Axel Odelberg
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare, litteraturvetare
samt professor i kreativt
skrivande vid Linnéuniversitet

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Erik Petersson
Doktorand i historia vid
Linköpings universitet

Susanna Popova
Journalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Nima Sanandaji
Teknologie doktor och vd för
tankesmedjan ECEPR

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus i engelska
vid Umeå universitet

Johan Stenström
Professor i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Johan Söderström
Journalist

Nils Johan Tjärnlund
Författare och
vetenskapsjournalist

Emil Uddhammar
Professor i statskunskap vid
Linnéuniversitetet

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Per Wästberg
Författare och ledamot
av Svenska Akademien

Martin Ådahl
Chefsekonom och vice
partisekreterare, Centerpartiet

FOTO:ISTOCK

Ogenomtänkt om värdegrund

DET ÄR LÄTT ATT i förstone hålla med Torbjörn Elensky (Axess nr 3/17), när han irriteras över allehanda värdegrunder och värdeord som översvämmar marknaden. Själva ordet värdegrund verkar ha effekten av ett rött skynke för en del, och i artikeln ges allehanda mer eller mindre lyckade exempel, från Bamses "Bättre att vara snäll än stark" till kungens "För Sverige i tiden". Elensky blandar och ger på ett ganska ogenomtänkt sätt. Sverige är inte något företag och vi behöver ingen värdegrund, utbrister han, och medborgaren är inte någon kund. Många nickar instämmande. Men han vränger till begreppen rejält när han tycks uppfatta den gemensamma värdegrunden för de statsanställda, som mitt arbete i Värdegrundsdelegationen ägnats åt, som om det rörde sig om att föreskriva vilka åsikter såväl offentliganställda som enskilda medborgare ska ha.

Säkert inser också Elensky att det är av stor betydelse för vår demokrati och för den offentliga förvaltningens rättsenlighet att tjänstemännen, i både stat och kommun, utför sitt arbete med respekt för de grundläggande rättsliga principerna för vårt statsskick, ger enskilda ett gott bemötande, fritt från diskriminering, och förmår handla med saklighet, opartiskhet och integritet även vid svåra avgöranden och avvägningar. Att, som Elensky uttrycker det, vara trevlig, laglydig och göra sitt jobb för det allmänna, kräver utbildning och träning, vilket i sin tur förutsätter ett gott ledarskap och en organisation där förvaltningskunskap värderas högt. Om vi vill ha en rättsenlig förvaltning, fri från korruption, krävs det att vi ökar medvetenheten om de konstitutionella utgångspunkterna för förvaltningens arbete. Oavsett om vi kallar detta för värdegrund eller, som regeringen valt att göra fortsättningsvis, god förvaltningskultur, kan vi inte ta för givet att kunskaperna och förmågan bara finns där. Inte minst ett antal uppmärksammade fall av missförhållanden i svensk förvaltning åskådliggör detta. ✨

Lena Marcusson

Tidigare ordförande i Värdegrundsdelegationen och professor i förvaltningsrätt vid Uppsala universitet

Torbjörn Elensky svarar: Givetvis måste tjänstemän utbildas i vilka regler och lagar de ska följa i sin ämbetsutövning. Rätt många har rimligen olika examina, i juridik, ekonomi, statskunskap och så vidare. Jag kan fortfarande inte inse varför de dessutom skulle behöva en värdegrund. Vad är den om inte onödiga omformuleringar av de regler och lagar som man redan måste såväl känna till som följa som ämbetsman?

I min artikel om värdegrunden vänder jag mig i korthet mot några saker, som jag förklarar och exemplifierar i texten:

Att värdegrunden alltså är ett extra, överflödigt lager av tolkning. Att den i förlängningen riskerar (eller tenderar) att leda till ett slags tankekontroll – åsikter och värderingar hos enskilda tjänstemän är deras ensak, det är bara att de följer lagen och uppträder korrekt som kan och bör krävas av dem. Att den sväller ut och blir till fluffigt managementlingo, som till sin natur är otidligt, och därmed skapar oklarhet, vilket skapar en skadlig osäkerhet.

Samhället genomsyras av värderingar och ideologier. En del är religiösa andra ateister. Några tror demokrati bygger på äganderätt, andra att demokratin inte är fullkomlig förrän äganderätten avskaffats. Även uppfattningar som är stötande för andra är tillåtna för alla. Det finns ingen lag som reglerar tankar, och åsikter får icke registreras. Skillnaden mellan tankar, även uttryckta i ord, och handlingar, måste vara klar och tydlig och alla måste entydigt förstå att ingen har rätt att kontrollera deras åsikter, medan de däremot inte är fria att handla som de vill.

Tanken att arbeta med "värdegrund" var säkert välmenad från början. Att regeringen nu väljer att kalla det "god förvaltningskultur" istället är förhoppningsvis ett tecken på att fler än jag reagerat på det fluffiga och flytande i begreppet och hur det använts. Jag är helt för god förvaltningskultur, kunniga tjänstemän med integritet, demokrati och laglydnad, men även en offentlighet befriad från onödiga *buzzwords*. Fram med den ockhamska rakkniven! Demokratin vinner på klarhet. ✨

Krönikor

Men kvar finns rädslan

För snart tio år sedan lades Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF) ned. I samma veva skapades Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), men den fick inte alls samma roll. Även om kritiken fanns i samband med nedläggningen, så speglar skeendet en tidsanda som till stor del fortfarande präglar Sverige: Allt är bra, inget ont kan ändå hända oss. Ungefär som när man tröstar ett barn.

Faktum är att Sverige står helt utan övergripande samverkansstrukturer mellan myndigheter när det gäller det psykologiska försvaret av vårt land och utan någon myndighet som har ett uttalat ansvar för detsamma.

Den kallduschen känns sådär. En kartläggning som Statskontoret gjort visar dessutom att det verkligen är så och så med hur myndigheter uppfattar sin roll i det psykologiska försvaret, förutom de uppenbara aktörerna som Försvaret och Säkerhetspolisen till exempel.

HOS DE FLESTA statliga myndigheter finns en ökad medvetenhet kring den första delen av ett sådant försvar: att identifiera och möta informationspåverkan. Men när det gäller att stärka befolkningens motståndanda och försvarsvilja ses det inte ens som en del av det psykologiska försvaret, fast det i själva verket är en av de tre hörnpelarna. Att klara kommunikationen i ett krisläge är den tredje.

Ett lands psykologiska försvar handlar

Tryggare stad

12 Den svenska polisen är på dekis. Vänd blicken mot New York och lär av kollegerna.

Det blir aldrig som förr

15 Den svenska landsbygdens stagnation kan vändas genom konsumtion.

Du är avslöjad

18 Hur vi uppträder inför andra röjer även nationella värderingar och normer.

Symbolernas fångar

20 Att Sovjettidens kommunistysymboler finns kvar i Ryssland vittnar om hur regimen rotat sig i flera generationers psyken.

Turkisk taxonomi

22 Även latinska djurnamn ses som ett hot mot Turkiets säkerhet. Och då får djuren byta namn.

I korthet

23 Daily Mail. Hårdfört på Krim.

Jag vill inte se Istanbul

JAG BEHÖVER EN KAMERA. I sommar ska jag göra ett långt reportage åt ett glassigt magasin, och det måste bli bra bilder. Saken är bara den att elektronik är det enda här i Georgien som är riktigt dyrt – ungefär 40 procent värre än hemma i Sverige. Vad göra? Turkiet, kanske. Där är priserna och utbudet bättre på alla sätt. Och vem vill inte se Istanbul?

Jag vill inte se Istanbul. Jag vill inte se ett ruttnande land som för säkerhets skull, som om det inte riktigt märkt att det redan har dött, passar på att ta strypgrepp på sig självt nere i graven.

Min turkiskättade frisör berättar att han alltid drömt om att bege sig till Holland. Men nu? ”Jag skäms så fruktansvärt. Erdoğan gör oss till fiender med alla. Israel, USA, och nu hela Europa. Kalla holländarna för nazister? Hota vanliga européer

med att de inte går säkert på gatorna längre? Han drömmer om att återskapa det osmanska imperiet, men det är bara all dålig skit från den tiden han vill ha tillbaka, inget av det bra.”

Det är ingen vidare bra reklam för Turkiet, kan man väl säga. Inte för att man behöver prata med turkar i exil för att få bilden klar för sig, men det skadar ju inte. Och en sak slår mig med full kraft: om jag åker till Istanbul kommer jag ändå inte våga skriva om det, inte medan jag är där. Om Georgien kan jag berätta vad som helst; landet är fritt och jag riskerar inga repressalier (däremot är jag nog vid det här laget inte särskilt välkommen i Ryssland). Varför skulle jag som journalist slösa bort en resa på något jag ändå inte kan skildra på plats?

Nej, jag får välja prispåslaget på kameran. Pengarna hamnar åtminstone i ett land

således om att identifiera hot och att stärka befolkningens vilja att bekämpa desamma.

Det finns anledning att reflektera över hur det står till med det psykologiska försvaret i landet. Ett skäl är reaktionerna på terrordådet på Drottninggatan. Är det verkligen en befolkning som har förtroende för varandra och samhällets försvarsmekanismer som blir så överraskad över och tacksam för att människor ställde upp för varandra samt att polisen fungerade? Kan svenskar verkligen identifiera ett hot, när rädsla ganska snabbt blev en illegitim respons i den offentliga retoriken? Kärlek, blommor och nallar fyllde

För, vuxna människor vet att ondska inte kan bemötas med kärlek och blommor.

tidningssidor och det kollektiva medvetandet. Kärleksretoriken blev ett slags besvärjelse och lade sig som sockervadd runt oss. Kvar finns en oförlöst – normal – rädsla.

Våra behov av att ritualisera sorg och svårigheter är förvisso starka och bär upp sammanhållningen. Och visst är förnekelse av

det onda en helt normal krisreaktion. Men det fanns något skevt i responsen och retoriken. För, vuxna människor vet att ondska inte kan bemötas med kärlek och blommor. Vuxna vet att det finns en rad företeelser det finns all anledning att vara rädd för och vred över. Den insikten och instinkten tillhör vår mänskliga försvarsutrustning, vårt individuella psykologiska försvar.

Det dröjde inte länge förrän vänsteraktörer som Expo gick ut och skapade polariseringspolitik av våra känslouttryckningar: Ilska och rädsla hörde hemma i det högerextrema lägret, den politiskt riktiga känslan var kärlek. Våra normala försvarsreaktioner miss-tänkliggjordes, politiserades och skambelades. Ett slags desinformation om man så vill.

Om inte förr så i detta flöde, som på en metanivå bestod av försäkringar av att allt egentligen är bra och där såväl själva händelsen som hotet ganska snabbt blev sekundära, begrep jag att det är något ovanligt med Sverige.

DET FINNS YTTERLIGARE fenomen att reflektera över. Sedan en tid tillbaka har större dagstidningar infört så kallade triggerwarnings för vissa genrer av texter, som debattartiklar och krönikor. Varningen består av en liten ruta som säger ungefär att "detta är en text som uttrycker åsikter, har till syfte att påverka och skribenten står själv för innehållet". Nu innehåller såväl

krönikor som debattartiklar även fakta, så varningsrutan kan skapa mer förvirring än klarhet. Men det säger något om samtiden att redaktioner anser sig föranledda att sätta ut dessa rutor. Nyhetsreportage uttrycker dessutom även de åsikter numera, men för ses inte med någon varnande textruta om att genren kan glida. Det säger också något.

En beskrivning av situationen är att det har skett en infantilisering av oss. Vi behöver bli vuxna. En hjälp på vägen till det svenska vuxenblivandet skulle vara en rejäl och genomgripande samhällelig satsning på en institution med uppdrag att utarbeta och upprätthålla ett strukturerat modernt psykologiskt försvar. ✨

Av Annika Borg

jag tror på – och som har välkomnat mig med öppna armar.

NÄR THERESA MAY sa att "if you're a citizen of the world, you're a citizen of nowhere" hade hon på sätt och vis rätt. Jag förstår vad hon menade, och jag inser att udden var riktad mot en tänkt finanselit med obegränsade resurser och vaga lojaliteter. Ändå har det där gnagt i mig. De flesta av oss som far runt rotlöst i världen är inga Warren Buffets. Vi bidrar så gott vi kan till länderna där vi verkar, och inbillar oss att utbytet faktiskt är bra för bägge parter.

På svenska Twitter ser jag ideligen folk som säger sig vara villiga att ta emot en viss asylinvandring, men absolut inga "ekonomiska lycksökare". Nähä. Men min frisor här är betydligt mindre arbetslös än de skaror av unga georgiska män jag ser vanka runt och prata i mobilen hela dagarna. De av våra svenska förfäder som drog till USA på 1800-talet var definitivt inget annat än just lycksökare, och det ska Nya världen vara tacksam för. Lycksökare, det ligger liksom i begreppets natur, söker lycka och välstånd.

Sådant brukade den stora majoriteten av borgerligt sinnade människor hålla för gott och konstruktivt och fullständigt nödvän-

Om Georgien kan jag berätta vad som helst; landet är fritt och jag riskerar inga repressalier.

digt för tillväxten. (För våra yngre läsare: det var på den tiden borgarna använde ord som "frihet" och "företagsamhet".)

ATT VILJA SKAPA ett bättre liv åt sig själv och sin familj är banne mig ingenting suspekt, det är samma drivkraft som gav oss idén att försöka göra upp eld. Det är vårt genetiska öde. Vi som väljer att bejaka detta fullt ut är kanske inga fullvärdiga "medborgare" i den brittiska premiärministerns ögon, men vi

tillhör åtminstone i högsta grad mänskligheten; vi agerar i bästa samklang med vår arts natur. Detsamma är jag inte säker på kan sägas om dem som tycker att alla ska stanna där de föds.

Jag köper kameran i Tbilisi. Butiksbiträdet är från Syrien. Han säger att jag har gjort ett bra val. Detsamma, svarar jag. ✨

Av Thomas Engström

POLISEN

Tryggare stad

Bra betalt och decentraliserat ansvar gör det attraktivt att vara polis i New York, skriver **Johan Söderström**.

New York's Finest svärs in i Madison Square Garden.

FOTO: DREW ANGERER/GETTY IMAGES

FREDAGEN DEN 7 APRIL förenades vi i kampen mot terrorismen. Attentatsmännen skulle inte lyckas i sitt uppsåt att sprida rädsla och försöka polarisera samhället. Det offentliga Sverige mötte hat med kärlek. Det var åtminstone det budskap som förmedlades från talarstolar och i nyhets-sändningar. Poliser som verkade i Stockholm den helgen överöstes av kramar och blommor. I Tensta, 15 kilometer från Ähléns City, överöstes de av stenar. Det enade Sverige var mest en mediebild, i själva verket var samhället lika tudelat som före terrordådet.

De återkommande stenkastningarna i förortsområdena mot polis och räddningspersonal sätter fingret på rättsstatens tillkortakommanden. Den totala avsaknaden av respekt för polisen, en dialogmodell som inte fungerar, brist på övervakningskameror vilket leder till svårigheter att identifiera gärningsmännen och slutligen brist på resurser vilket försenar och försvårar ingripanden.

Staten klarar uppenbarligen inte av att skapa trygghet, varken i storstäderna eller på landsbygden. Svaret från politikerhåll lyder nästan alltid fler poliser på "gator och torg", men det är nästan undantagslöst utfästelser som ligger ett antal budgetar och regeringsombildningar bort. Under veckorna före och efter terrordådet ville Liberalerna ha 5 000 fler poliser till åren 2022–2024, Moderaterna 25 000 poliser till 2025 medan S drömde till med hela 10 000 fler polisanställda till 2024 och sannolikt två nya polishögskolor. Sifferbingo, är det inte så statsminister Löfven själv brukar kalla det?

Så länge strömhoppen från polisen fortsätter framstår satsningarna dessutom mest som slag i luften. Bara under 2016 slutade 867 poliser, vilket är långt fler än det antal som utexaminerades från polishögskolorna det året.

NÅGONSTANS PÅ VÄGEN har polisen förlorat sin naturliga auktoritet och tappat greppet om det offentliga rummet. På något sätt måste respekten både för yrket och för själva ordningsmakten återvinnas. Detta torde vara minst lika viktigt, om inte viktigare, än behovet av fler poliser. Och för det krävs dessutom en organisation som utnyttjar resurserna på bästa sätt.

New Yorks poliskår, NYPD, framstår som ett lysande riktmärke i detta avseende. >>

New York har genomgått en förvandling från att på 1980-talet varit en av USA:s mest brottsbelastade städer till att idag framstå som ett skolexempel på lag och ordning. Begreppet "zero tolerance" nämns ofta i sammanhanget, ett omdiskuterat begrepp som New York-polisen inte riktigt vill kallas vid då det antyder en drakonisk rättsstat som slår ner hårt på alla sorters brott, även de långt ner på straffskalan. Nolltoleransen är heller inte på något sätt unik för New York utan har tillämpats i flera andra amerikanska storstäder och även av svensk polis.

NEW YORKS POLIS inledde dock en ny giv i början av 1990-talet. Den skärpte sin bevakning, särskilt mot kriminella så kallade "hot-spots" och införde hårdare tag mot gatulangningen. Konkreta planer för hur man ska reducera antalet brott och lagföra förseelser som tidigare lades åt sidan hör också till bilden.

Den rika statistiken kring brottsbekämpning vittnar om en remarkabelt positiv förändring från 1990 fram till idag. Från 2001 till 2016 minskade andelen mord med 54 procent, personränen med 56 procent, inbrott med 66 procent och grov misshandel med 18 procent. 1990 skedde 124 mord i staden, 2016 bara 11 och personränen minskade från 14 866 till 1 202. Sociala förändringar eller tilltagande gentrifiering är för övrigt enligt forskarna inte en hållbar förklaring till den förändrade gatubilden.

Tack vare en ny inriktning i brottsbekämpningen har New York blivit en betydligt tryggare och säkrare stad för invånarna och de miljontals turister som besöker staden varje år med en rad positiva spin-off effekter som följd.

VILKA SÖKER SIG till NYPD? Låt oss börja med rekryteringen som i jämförelse med den svenska polismyndighetens hemsida är som ett bubblande glas champagne jämfört

med svenskt fika. Vi möts där av slagorden "It's you we want" och "Bring who you are". Leende unga män och kvinnor, svarta, latinos, personer med asiatiskt ursprung och vita som bär t-tröjor med tryckta budskap: "Medlidsam", "Redo att visa mod", "Det handlar bara om respekt", "Serviceorienterad", "Ärlighet är min grej". Det mångkulturella framstår som något naturligt, inte något myndigheten söker eftersträva genom att lätta på rekryteringskraven. För den som är beredd att ge sitt yttersta väntar ett omväxlande yrke med goda karriär-

Det är inte svårt att se lockelsen i att få dra på sig den mörkblå uniformen.

möjligheter. "The sky is the limit." Det är den amerikanska drömmen i ett färgglatt nötskal.

Bilden av en mångkulturell poliskår är högst medveten. NYPD har kommit långt i strävan efter en poliskår som speglar den etniskt differentierade storstaden. New Yorks 23 procent svarta motsvaras exempelvis av 16 procent i kåren. Hispanics utgör 28 procent av befolkningen och 26 procent av kåren.

Det svenska polisförbundet förordar ofta en akademisering av utbildningen som svar på nya brottstyper och en mer komplex verklighet. För den som söker sig till NYPD krävs det två år på universitet eller college med minst medelbetyg i bagaget eller två års militärtjänstgöring kombinerat med avslutningsbetyg från high school. Tydligt anses man inte behöva en akademisk överbyggnad som riskerar att stjåla resurser från själva kärnuppgiften: utbildningen får man på jobbet.

EN ANNAN TYDLIG skillnad är samarbetet mellan poliskåren och militären. Militärtjänstgöring ses klokt nog som meriterande vid New York-polisen. I Sverige har händelserna vid Ådalen 1931 utgjort en barriär som hämmat ett fruktbart samarbete mellan landets yttre och inre säkerhet. NYPD satsar däremot aktivt på att värva veteraner och ger dem ekonomiska förmåner. Militärtjänstgöringen förväntas nämligen ha bidragit till träning, disciplin och en förmåga att tänka strategiskt.

Rågängen mellan poliser på fältet och olika civila avdelningar är tydlig. Det behövs inte, som i Sverige, en lång utbildning för att sedan jobba som trafikpolis. För den som söker de civila avdelningarna är antagningskraven dessutom lägre än för en patrullerande polis och likaså lönen. Utöver de 35 000 som patrullerar gatorna i uniform, finns det 4 500 reservpoliser, 5 000 som garanterar säkerheten på skolor, 2 300 trafikpoliser och 370 som också arbetar med trafiksäkerhet. 2015 handlade det om sammanlagt 50 000 helårstjänster.

FÖR DEN SOM KLARAT utbildningen och blivit antagen som *police officer* väntar en svårslagen löneutveckling. I Sverige talar vi om ingångslöner på drygt 20 000 kr/månad med en extremt dålig löneutveckling. I New York börjar man på 31 000 kr/månad (42 500 dollar/år), efter 2 år har man 33 800 kr/månad (46 000 dollar/år) och efter 5,5 år har man gjort ett skutt upp till ungefär 63 000 kr/månad (86 000 dollar/år), utan övertidstillägg.

Det är inte svårt att se lockelsen i att få dra på sig den mörkblå uniformen. Hög lön ger både hög status och minskar risken för att folk lämnar yrket i förtid. Det finns goda karriärmöjligheter och många vägar till nya uppgifter. Förutsättningarna för en fungerande och effektiv kår är goda men detta är inte hela förklaringen till skillnaden i effektivitet mellan svensk polis och NYPD.

Trots att brottsligheten som regel är lokal satte vi i Sverige en blind tilltro till stordrift och centralisering och slog samman polismyndigheterna. NYPD valde istället att decentralisera makten och ansvarsutkrävandet till lokal nivå. De lokala chefer som inte når de uppsatta målen sällas bort. I Sverige får cheferna sitta kvar, bara de inte sticker ut för mycket. Inom New York-polisen samarbetar man över rotelgränser för att uppnå målen, i Sverige konkurrerar olika avdelningar med varandra i jakten på bättre statistik.

I amerikanska polisfilmer brukar det vara höjden av förnedring att placeras bakom skrivbordet, i Sverige verkar detta vara många medelålders polisers högsta önskan. Det ena är fiktion, det andra verklighet, men visst säger det något om sakernas tillstånd. ✨

FOTO: BERTIL OLOFSSON/TT

LANDSBYGD

Det blir aldrig som förr

Förutsättningen för en levande landsbygd är inte bara jobb och produktion utan också goda möjligheter till konsumtion, skriver **Edvard Hollertz**.

HÖJDEN AV FRAMGÅNG är ett gods i Sörmland. Allra helst med sjöglitter från Båven, något som framgick när förre statsministern Göran Persson köpte och bebyggde gården Torp vid Båvens strand. Han är i gott sällskap. Näringslivstoppar och höjda-re i allmänhet är på ständig slottsjakt runt Båven och närbelägna sjöar.

Särskilt prestigefyllt är Flens kommun. Utöver Perssons Torp ligger där Harpsund, statsministerns rekreations- och representationsbostad. Mellan två sjöar strax utanför Flen tronar egendomen Stenhammar som disponeras av kungen.

Men parallellt med att ett framgångsrikt liv kan krönas av en gård i Flen kämpar

kommunen och centralorten med avfolkning, förlorade jobb, låga skolresultat och sociala problem. I början av året var arbetslösheten 15,7 procent, detta mitt under glödande högkonjunktur.

Samtidigt kan ett tidigare tillstånd – eller välstånd – förnimmas. I Flens kommun ligger bruksorten Hälleforsnäs vars anrika >>

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

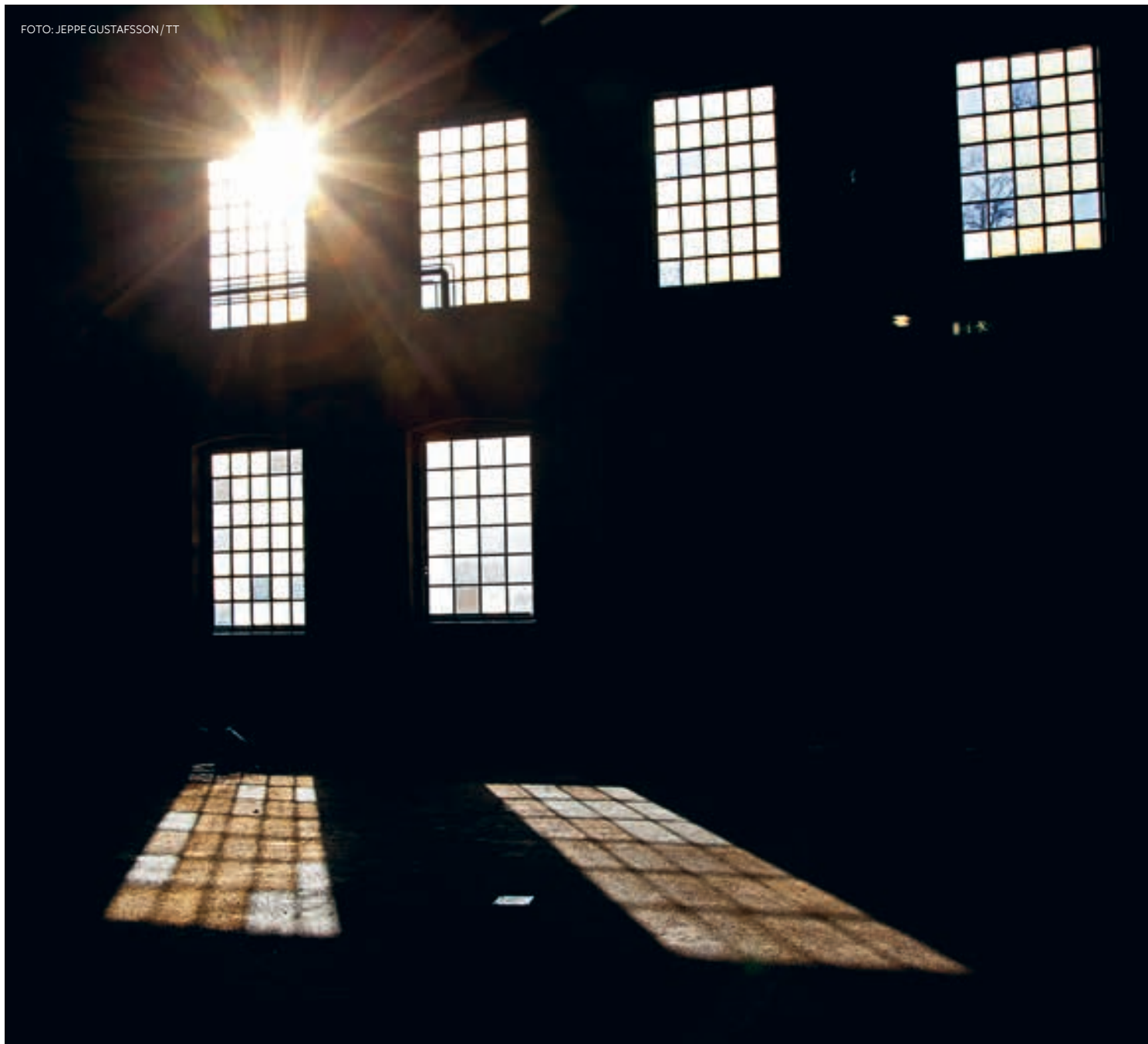

FOTO: GAMBARINI MAURIZIO/TT

FOTO: TORBJÖRN ANDERSSON/TT

FOTO: BERTILOLOFSSON/TT

*Är det då kört för
de platser som
statsministern reser
till? Nej, men trösten
kommer från oväntat
håll.*

järnbruk på 1960-talet anställde över 1 200 personer. Nu är det avvecklat, efter åtskilliga konkurser. Trots försök att hitta nya verksamheter har inget lyckats och produktionen som en gång byggde orten har stannat. En utveckling som känns igen från oräkneliga platser i vårt land.

Flen – som SJ:s X 2000-tåg passerar i hög fart på stambanan – visar hur kontrastfylld en kommun utanför storstäderna kan vara. Några av Sveriges mest prestigefyllda marker finns ett par kilometer från oattraktiva lägen i problemtyngda områden. De sistnämnda har det senaste året blivit politiskt intressanta.

ENGAGEMANGET LÄR bero på Donald Trumps seger i det amerikanska presidentvalet. Jämförelser görs mellan de svenska landsbygdernas befolkningar och den amerikanska vita arbetarklassen, som sägs ha burit Trump till presidentposten. Exempelvis beskriver LO:s ordförande Karl-Petter Thorwaldsson i en reklamfilm hur politikerna har glömt bort landsortens industriarbetare.

Bruksorterna, landsbygderna eller glesbygderna nämns också allt oftare i samma mening som förorternas utanförskapsområden. Statsminister Stefan Löfvens huvudstrategi för att bemästra situationen är att låta statsråden resa runt i det bortglömda Sverige. Istället för att tala i Almedalen ska han alltså resa. Besöken ska enligt regeringskansliet främst gå till ”mindre orter som vanligtvis inte hamnar i politikens eller mediernas fokus”.

Därmed skärps bilden av att globaliseringsvinnare lever i urbana områden eller utomlands och förlorarna på landet. En beskrivning som har hämtats och spridits från analyser av det amerikanska presidentvalet och brexit. I USA är Donald Trumps lösning att lova tillbaka de försvunna jobben, produktionen ska bli stark igen. Löftet och retoriken har reproducerats i fler länder. Och även i Sverige kan sådana förslag ha en oväntad sprängkraft genom att att en plats oftast definieras av dess storhetstid då industrin och befolkningen var störst. Ett svepande löfte om återindustrialisering blir för många något konkret, ofta det tänkta tillståndet under rekordåren.

I SVENSK POLITIK kopplas redan lösningarna på landsbygdernas utmaningar till produktion. Återindustrialisering framkallar även politisk nostalgi. För några decennier sedan kunde lågt kvalificerad arbetskraft få relativt välbetalda jobb inom industrin. Arbetstillfällena fördelades jämnt över landet när råvarorna och kraften bestämde lokaliseringar. Bruken drog in friska pengar till områdena.

Men teknikutveckling, billiga transporter och allt större krav på arbetskraft lär

Stefan Löfven i Lessebo.

FOTO: MIKAEL FRITZON/TT

göra en tillbakagång omöjlig. Inte minst kan 1960-talets rekordår vara svåra att toppa, av uppenbara skäl. Är det då kört för de platser som statsministern reser till? Nej, men trösten kommer från oväntat håll.

Från Flen går det att köra åt sydväst, till Finspång. Diamanten i Östergötlands bergslag är en bruksort som aldrig har dött. I Finspång tillverkar Siemens 2 800 anställda ång- och gasturbiner. När allt fler människor i världen flyttar in till städer är det lösningar bland annat från Finspång som klarar energibehovet. Dessutom har Gränges 400 anställda och Sapa ett par hundra på orten. Om platserna där bruket har slagit igen är globaliseringens förlorare finns vinnarna i Finspång.

Problemet är att här framstår inte stark produktion som en dunderkur. Om Flens skolresultat är dåliga är Finspångs sämre. Enligt Lärarnas riksförbunds senaste ranking är skolorna i Finspång sämst i landet. Dessutom väljer många att inte bo i Finspång, pendlingen är så omfattande att Siemens presenteras som den största privata arbetsgivaren för boende i närbelägna

Hela 82 procent av tjejrna räknar med att lämna hemkommunen.

Norrköping. Stark produktion garanterar inte heller positiv befolkningsutveckling. Sedan 1970-talet har invånarantalet minskat med ungefär 4 000 personer.

Går sedan färden några timmar söderut stannar bilen i Oskarshamn, vid kusten i Kalmar län. Här krackelerar än mer tanken att alla landsändar ska blomstra genom att öppna bruk, gruvor och hyttor.

EN ONSDAGSKVÄLL i februari mötte hemmalaget Oskarshamn Karlskoga i ishockey. Båda landsortslagen var sponsrade av exportföretag, Scania respektive Saab Dynamics. Scania sysselsätter knappt 3 000

personer i Oskarshamn. En annan sponsor var Oskarshamns kärnkraftverk som har en av världens största kokvattenreaktorer i drift på Simpevarpshalvön. I Oskarshamn producerar även runt 500 anställda högteknologiska batterier.

En mil norr om staden i det lilla kustsamhället Figeholm har ABB en fabrik som är en av två på planeten att producera ett isolationsmaterial till transformatorer. Västerut, i Virserum, finns en mekanisk verkstad som gör maskiner till flygindustrin. Storkunden Boeing har tidigare utsett företaget till prestigefyllda ”Supplier of the year”. Söderut, i Mönsterås, ligger en av världens modernaste och största massabruk av sitt slag.

Men trots all produktion tror inte en växande andel av ungdomarna på en framtid i länet. Enligt en omfattande undersökning under förra året planerar fyra av fem gymnasieelever att flytta. Hela 82 procent av tjejrna räknar med att lämna hemkommunen. Hur många som slutligen åker är en annan sak, trots det säger undersökningen något. Vad fattas?

Professorn i nationalekonomi Charlotta Mellander menar att landsbygdernas utmaningar inte är kopplade främst till produktion, som politikerna av olika anledningar påstår. Istället, påpekar hon, växer de orter snabbast som ser sig som en plats för konsumtion istället för produktion.

ÅTERVÄNDER VI TILL Flen och skillnaderna mellan gårdarna vid sjöarna och centralorten går det också att finna stöd för Mellanders teori. Det eftertraktade gårdslivet är inriktat på konsumtion av landskap, jakt och vad marken ger. Tvivlare på att det ljuva livet på landet säljer kan besöka Pressbyrån där rader av magasin kränger lantmajs.

Om framtiden inte enbart kan mötas med politik för produktion krävs det nya grepp. Mellander efterlyser klarspråk från politiker om vilka tjänster som landsbygdernas befolkningar kan förvänta sig, särskilt gällande skola och sjukvård. Det kan vara lika viktigt, eller viktigare, än produktionssatsningar.

Att bryta det rådande tankesättet är dock svårt. En del orter fanns inte innan kvarnhjulen började snurra. Men gårdar som har gått från att främst vara producenter av jordbruksprodukter till attraktiva platser för konsumtion visar att en ändring trots allt är möjlig. Att städerna lockelser är konsumtionsbaserade ger också goda utsikter för att finna icke produktionsbaserade säljargument.

Ändå verkar en politisk ändring fjärran. Snarare bidrar svenska politiker till en produktionsfixering genom bekräftandet av att globaliseringens förlorare finns på landsbygderna, en bild som inte kompletteras med att vinnarna finns där likaså. ✨

VÄRDERINGAR

Du är avslöjad

Alla vill framstå i positiv dager. Men hur vi uppträder inför andra röjer även nationella värderingar och normer, skriver **Fanny Forsberg Lundell** och **Lars Fant**.

Spontana samtal avslöjar mycket.

FOTO: HANS BJURLING/JOHNÉR

2016 VAR ÅRET då "svenska värderingar" tog plats i den politiska debatten. Även i Frankrike, Nederländerna, Storbritannien och Tyskland har en livaktig debatt förts om vad det innebär att vara fransk/holländsk/brittisk/tysk. Det är inte svårt att gissa att de konfliktfyllda kulturmöten som ägt rum under de senaste åren – med en kulmen under 2016 – gett upphov till viljan att definiera den egna identiteten. Det är i kontrasten och i det komparativa perspektivet som tankar kring det "egna" väcks och formas. Och där beror det givetvis på vem man jämför sig med.

Vissa debattörer har hävdats att det inte finns några specifikt svenska värderingar, att vissa värden som vi uppfattar som svenska även återfinns i andra kulturer. Detta stämmer säkerligen, men först

Det innebär att man inte undersöker vad människor uppger vad de gör och tänker utan att man ser vad de faktiskt säger, eller försöker ge sken av, i samtal som äger rum i verklig interaktion.

Vi har under ett antal år arbetat med samtal inspelade i England, Frankrike, Chile och Sverige. Deltagare i samtalen har varit infödda talare från respektive land, men också svenskar som varit bosatta i de andra tre länderna sedan minst fem år. Dessa svenskar är överlag välutbildade och har en hög motivation att lära sig andraspråket. De skulle kunna betecknas som "kulturella migranter" (i kontrast till politiska eller ekonomiska migranter), i och med att de själva valt att flytta till ett specifikt land som intresserar dem.

Det finns alltså, vågar vi hävda, gradskillnader i hur lätt olika kulturella normer och värderingar överförs. Vissa värden tycks vara mer förhandlingsbara medan andra framstår som mer fundamentala och orubbliga för medlemmarna av en sociokultur och överges endast svårligen.

och främst kanske vissa av dem är särskilt framträdande i den svenska kulturen och, för det andra, kanske de kan uppfattas som specifikt svenska i jämförelse med en annan kultur, där samma värderingar inte alls är lika starka.

Något som kan verka förvånande under debatten om svenska värderingar är att så få forskare inom humaniora bidrog med forskningsbaserad kunskap. Ett mycket välformulerat undantag utgjordes av socialantropologen Aje Carlboms artikel i *Dagens Samhälle* (26/8 2016), där han diskuterade svenska värderingar med utgångspunkt i den numera berömda undersökningen World Values Survey. World Values Survey bygger på enkätundersökningar som har fördelen att kunna samla in data från ett stort antal deltagare i ett hundratal länder.

EMELLERTID GRUNDAR sig World Values Survey på egenrapportering, vilket inte alltid överensstämmer med vad folk egentligen tycker och tänker, eftersom det kan finnas en önskan hos deltagarna att framstå i god dager, det som brukar kallas för "social desirability". Inom diskurs- och samtalsanalys och inte minst inom det specialiserade forskningsfältet *diskursiv psykologi* försöker man komma åt människors handlande och tänkande genom att studera hur de samtalar med varandra.

Det ursprungliga syftet med projektet har varit att undersöka hur väl vuxna andraspråkstalare tillägnar sig de olika andraspråken. Materialet har emellertid också gett oss möjligheten att jämföra samtalsmönster hos infödda talare i de olika länderna, för att på så vis göra tvärkulturella jämförelser. Samtidigt har vi kunnat se, inte bara hur pass språkligt avancerade de undersökta Chile-, England- och Frankrikesvenskarna är, utan också i vad mån de faktiskt anpassar sig kulturellt till sin omgivning.

VÅR SENASTE STUDIE handlar om *impression management*, det vill säga hur individer projicerar sin självbild inför mottagaren, vanligen i syfte att skapa en så fördelaktig bild som möjligt av sig själva. Man kan utgå ifrån att självbilderna avspeglar värde- och normsystem i en given sociokultur. Genom studiet av självbilder får man alltså tillgång till sådana system.

I UNDERSÖKNINGEN spelar våra deltagare rollen av anställda som ber chefen om två dagars ledighet, trots att det kolliderar med ett viktigt kundmöte. För att lyckas i sin argumentering vill den anställda givetvis framstå i positiv dager.

Vi har tagit fram de tio mest framträdande typerna av självbild och jämfört, dels mellan infödda talare av olika språk, dels infödda med icke infödda talare av engels-

ka, franska och spanska. Av de tio självbilderna hade fyra att göra med professionalitet, nämligen *proaktivitet*, *flexibilitet*, *pålitlighet* och *pålästhet*. De återstående sex självbilderna var övervägande känslobaserade: *vänlighet*, *entusiasm*, *lydighet*, *ärlighet*, *självständighet* och *jämlikhetsinriktning*.

Vi kunde då se hur dessa självbilder var tämligen lika mellan de olika sociokulturerna, medan skillnaderna var större mellan de känslorelaterade kategorierna. Till exempel kan vi se att tre av fyra professionsrelaterade kategorier är högt representerade i alla grupper, förutom uppvisad *pålästhet*, som i princip enbart förekommer i den franska gruppen. När det gäller de känslomässiga kategorierna är uppvisad *entusiasm* klart mer frekvent i de franska och chilenska infödda grupperna än i de andra.

TYDLIGT ÄR ATT utlandssvenskarna anpassar sig överlag väl till omgivningens mönster. Detta talar för att vuxna andraspråksanvändare, i de aktuella kontexterna, har förmåga att anpassa sig till nya normer och värderingar.

Vissa kategorier förefaller dock vara mer "förändringsresistenta". Det handlar för svenskarnas del om *självständighet* och *jämlikhetsinriktning* och de är också de kategorier som mest skiljer den infödda svenska gruppen från de andra grupperna. Detta bekräftar resultat från World Values Survey, där Sverige ligger extremt högt för parametrarna *individualitet* och *självförverkligande*. Det bekräftar också resultat från den holländske sociologen Hofstedes undersökningar under 1980- och 90-talen, där Sverige når lägsta möjliga siffror vad gäller *hierarkiebekakande*. Vi ser alltså att dessa kategorier ofta överförs till andraspråket. Ett litet undantag kan vi se hos gruppen svenskar i Storbritannien, som inte uppvisar samma benägenhet. En möjlig förklaring skulle kunna vara att svenskarna i Storbritannien upplever mindre kulturell skillnad och sätter sig mindre till motvärn genom att hävda egna mönster.

DET FINNS ALLTSÅ, vågar vi hävda, gradskillnader i hur lätt olika kulturella normer och värderingar överförs. Vissa värden tycks vara mer förhandlingsbara, medan andra framstår som mer fundamentala och orubbliga för medlemmarna av en sociokultur och överges endast svårligen. Detta behöver vi mer forskning om, till exempel hur migranter från de kulturer vi undersökt, samt även andra, anpassar sig till svenska värde- och normsystem. Det spontana samtalet avslöjar mycket om vår föreställningsvärld och utgör ett fruktbart komplement till de stora enkätundersökningarna. ✨

SOVJETUNIONEN

Symbolernas fångar

Att Sovjettidens kommunist-symboler finns kvar i Ryssland vittnar om hur regimen rotat sig i flera generationers psyken, skriver **Ulrika Carlsson**.

FÖRSTA GÅNGEN JAG KOM till Moskva, för ett år sen, slogs jag av hur många sovjetiska symboler som fanns kvar i staden: hammare och skäror i ornament har bevarats intakta utanpå byggnader; både det stora forskningsbiblioteket och tunnelbanan är uppkallade efter Lenin. ”Men det är ju vår historia”, sa Asya, en kollega till mig på universitetet, när jag frågade om det inte störde henne.

Det är förstås sant, men att det som förklaring är otillräckligt framgår då man jämför med andra länder. Det vore otänkbart med hakkors i relief över ingången till tunnelbanan i Berlin, trots att nazismen är deras historia. I Polen var avlägsnandet av kom-

munistiska symboler en psykologiskt viktig del i den så kallade ”avkommuniseringen”. I USA finns symboliska relikier av slaveriet kvar, men det drivs högljudda kampanjer för att avlägsna dem. New Orleans beslöt efter orkanen Katrina att i och med återuppbyggnaden av staden inte restaurera några monument till slaverivänliga politiska personligheter från tiden kring inbördeskriget.

EN FÖRKLARING KAN vara det som Nobelpristagaren Svetlana Aleksijevitj låter betona i sin bok *Tiden second hand*: att i Sovjetunionen var samma personer ofta både offer och förövre. En kvinna som

FOTO: ISTOCK

intervjuas i boken berättar till exempel om hur hennes pappa skickades till fångläger i Sibirien, och hur hon själv vid samma tidpunkt hade tankar på att ange grannarna för att de lyssnade på amerikansk musik. Och när pappan kom hem igen efter några år återgick han till sin tidigare fromma inställning både till ideologin och till regimen.

En annan förklaring är att kommunistregimen levde i över sjuttio år och på så sätt lyckades rota sig djupt in i flera generationers psyken. Asya kallade hammaren och skäran en del av "vår" historia – kanske "vårt" misstag; "vår" förrädiska dröm – men inte "deras" förtryck av "oss". Just detta att många medborgare identifierar sig själva med regimen är ett tecken på att Sovjetunionen var ett totalitärt samhälle på ett sätt som Tyskland, där Hitler hade makten i bara tolv år, inte var. Den nådde ända in, in i individens självbild. Denna fullkomliga identifiering med regimen och ideologin torde också vara en del av svaret på den

beklämmande frågan Aleksijevitj tar upp i sin inledning – varför det är så vanligt med självmord i livsberättelserna som återges i boken.

ALEKSIJEVITJ'S BOK består helt av transkriberade vittnesmål och drivs alltså framåt inte av författarens egen tolkning utan av rappheten och flödet i spontant muntligt berättande. Detta gör *Tiden second hand* totalt uppslukande och på så sätt snabbläst. Samtidigt är läsningen utmattande, så att man måste lägga boken ifrån sig och vila efter någon timme. Men detta verkar inte bero på ämnet. Det är snarare intensiteten i berättandet som till slut får det att gå runt i huvudet på läsaren. De intervjuade växlar mellan att återge händelser från sitt eget liv och att tolka och samman-

NÄR JAG VÄL FLYTTAT till Moskva fick jag höra av en annan kollega att antalet Leninstatyer och kommunistysymboler i Moskva är långt färre än det var innan Sovjetunionen kollapsade. Redan när Chrusjtjov kom till makten 1956 ville han aktivt motarbeta Stalins personkult. Han lät bland annat flytta Stalins balsamerade lik, som tidigare visats upp bredvid Lenin i mausoleet på Röda torget. Detta kastar förstås dagens kvarlevor av kommunismen i ett annat ljus, och visst kan man förstå att Lenin inte ter sig så illa när han jämförs med Stalin.

Å andra sidan har symbolerna sedan 1990-talet gått i nyproduktion. På postmoderna retrokrogar med självservering av öl och flottig mat pryder porträtt av sovjetiska ledare väggarna. Försäljare

Det vore otänkbart med hakkors i relief över ingången till tunnelbanan i Berlin, trots att nazismen är deras historia.

fatta politisk historia med stora drag. I dessa mer generella, filosofiska spekulationer kommer det melodramatiska, tragikomiska, och fatalistiska draget i den slaviska själen till fullt uttryck. Ofta är det cyniskt, men cynismen är ju inte likgiltighet. Istället vittnar den indirekt om de storslagna romantiska drömmar ur vars besvikelse den uppstått. "Det fanns ett stort imperium, som sträckte sig från kust till kust, från polartrakterna till subtropikerna", säger en man. "Vart har det tagit vägen? Det har besegrats utan bomber... utan något Hiroshima... det var kung Korv som segrade! Det goda käket segrade! Och Mercedes-Benz. En människa behöver inget mer, så därför ska man inte heller erbjuda henne något mer. För det är onödigt. Det räcker med gott bröd och skådespel!"

NUFÖRTIDEN reagerar jag knappt på kommunistysymbolerna. De röda stjärnor som kröner torn i Kreml, och de bilder av Lenin och lycksaliga arbetare i mosaik som smyckar ut de kupade taken på diverse tunnelbanestationer smälter in i landets atmosfär. De verkar höra hemma i samma dimension som de ortodoxa ikonerna, de gyllene lökformade kyrktornen och själva den lidelsefulla ryska andan: idealens platonska himmel, sagornas förtrollade värld. De bland Aleksijevitj's intervjupersoner som uttrycker nostalgi och sörjer kommunismens fall önskar inte nödvändigtvis gå tillbaka till de konkreta livsvillkor man hade under Sovjettiden; framförallt sörjer de sin egen förlorade tro. Ideologin gav dem en andlig näring, och för dem är de överlevande symbolerna reliker från en tid som var större än vår för att den drevs av stora idéer.

runt Röda torget erbjuder militärkasketter med röda stjärnor till utländska turister som skrattar förtjust. Men dessa västerländska turisternas skratt klingar annorlunda och har inte samma innebörd som om de kom från någon som själv upplevt tyranniet. När den som drabbats av förtryck och försjunkit i förtvivlan senare lyckas skratta åt det hela kan detta verkligen betraktas som en seger. Men det faktum att vi andra tar så lätt på Sovjetregimen och dess totala likgiltighet inför mänskligt liv tyder snarare på att vi också lever under ett Lenins och Stalins fortgående postuma herravälde. Vi är ytterligare några miljoner av totalitarismens offer och förövre. ✨

FOTO: TT

Vulpes vulpes
(enligt Linné).

FOTO: GREG MORGAN/TT

TURKIET

Turkisk taxonomi

Även vissa latinska djurnamn ses som ett hot mot Turkiet. Och då får djuren heta något annat, skriver **Fredrik Malm**.

INGET LAND I VÄRLDEN är så hotat som Turkiet. Så låter det i alla fall om man lyssnar på president Recep Tayyip Erdoğan.

Listan över hoten är lång: kurder, armenier, kritiska journalister, religiöse ledaren Fethullah Gülen, arga twittrare, Israel, USA och jihadister (sedan de slutat få turkiskt stöd).

Mindre känt är att regeringen i Ankara försöker neutralisera ytterligare tre allvarliga hot mot Turkiet: rödräven, rådjuret och fåret.

Ja, det är faktiskt sant. Turkiets regering har fattat beslut om att ändra de vetenskapliga namnen på dessa djur.

År 1758 publicerade Carl von Linné sitt verk *Systema Naturae*. Sedan dess har Linnés taxonomi varit den vetenskapliga ryggraden i systematiseringen av världens djur och växter. Steg för steg har nya arter eller varianter av redan upptäckta lagts till i klassificeringen. En del av dessa arter har regionala beteckningar, och det är där skon klämmor för Erdoğan.

DE LATINSKA NAMNEN för arterna rödräv och rådjur samt släktet får i Linnés klassifikation är *Vulpes vulpes*, *Capreolus capreolus* respektive *Ovis*. De två förstnämnda finns i flera olika varianter eller underarter och fårsläktet innehåller ett flertal olika arter. När den ryske zoologen Konstantin Satunin fann flera varianter av räva i Kaukasus och söderöver för drygt hundra år sedan fick en av dem nam-

net *Vulpes vulpes kurdistanica*. Året var 1906.

Tio år senare, 1916, fann zoologen W Blackler rådjur i Kaukasus, snarlika dem som finns i Alperna och Karpaterna i Europa. De kaukasiska rådjuren fick namnet *Capreolus capreolus armenius*. Tre år därefter, 1919, fann Nikolai Nasonov vildfår i samma område, vilka fick namnet *Ovis armeniana*.

Arts-/underartsbeteckningarna *kurdistanica* och *armenius/armeniana* har varit

Om man med sådan nitiskhet jagar hundra år gamla djurnamn är det inte så konstigt att man också stänger tidningar och fängslar oppositionella.

vetenskapligt godkända för dessa djur sedan dess. De kan jämföras med exempelvis åsjordfly och hönsbär som bär hänvisningar till Sverige: *Spaelotis suecica* (Aur.) respektive *Cornus suecica* (L.).

MEN SÅ EN DAG i mars 2005 kom ett pressmeddelande från miljö- och skogsdepartementet i Ankara: "Tyvärr finns många

arter i Turkiet som fått sina namn på grund av onda avsikter. Dessa onda avsikter blir uppenbara eftersom arter som bara upptäckts i vårt land fått namn som går emot Turkiets enhet."

Det är ett intressant uttalande. Dels kan man rimligen ifrågasätta om dessa djur endast finns i Turkiet. Jag såg till exempel en räva på en parkering i Huddinge häromdagen. *Ovis*-arter och *Capreolus capreolus* har också äldre referenser till Kaukasus, vilket svårigen kan påstås ligga i Turkiet.

Därtill fick djuren sina regionala beteckningar flera år innan republiken Turkiets ens utropats 1923.

Men sådant är överkurs för regeringen i Ankara. Man ändrade istället namnen på djuren. *Vulpes vulpes kurdistanica* klumpades ihop med nominatarten *Vulpes vulpes*. *Ovis armeniana* döptes om till *Ovis orientalis anatolicus* och *Capreolus capreolus armenius* slogs ihop med nominatunderarten *Capreolus capreolus capreolus*.

TURKIETS POLITISERING av latinska djurnamn har inte lett till någon förtjusning i forskarvärlden. I en katalog över däggdjur i Kaukasus, utgiven av Georgiens Nationalmuseum, listas de vetenskapligt vedertagna namnen på djuren. Under dessa finns fotnoter:

"Den turkiska regeringen har ändrat de latinska namnen på flera djur för att ta bort referenser till Kurdistan och Armenien. De gamla namnen hotade Turkiets enhet, slog Turkiets miljö- och skogsdepartement fast."

Där nämns också att Andrew Polaszek, generalsekreterare för Internationella kommissionen för zoologisk nomenklatur (ICZN), klargör att det är förbjudet (*verboden*) att ändra arters namn av politiska skäl. Samtidigt behöver inte ändringarna bryta mot reglerna eftersom de nya namnen är vetenskapligt godtagbara alternativ.

DETTA FÖRSÖK ATT politisera taxonomin är förstås bedrövligt. Det visar på ett konspirativt tänkande, där varje hänvisning och referens till Armenien och Kurdistan påstås vara ett angrepp på Turkiet. Detta trots att termen Kurdistan har använts med säkerhet sedan 1100-talet, alltså i ungefär 900 år.

Denna incident hjälper oss samtidigt att förstå den mentalitet som präglar president Erdoğan och hans styre. Om man med sådan nitiskhet jagar hundra år gamla djurnamn är det inte så konstigt att man också stänger tidningar och fängslar oppositionella.

Men reaktionerna från EU uteblev. Istället godkände Bryssel under pompa och ståt kapitel 25 i anslutningsprocessen. Avsnittet bär titeln "Vetenskap och forskning".

Slutsatsen är att Erdoğan's konspirationsteorier även syns i detaljerna. Och att Carl von Linné vänder sig i sin grav. 🌿

I korthet

Så ska slipstenen dras

Dagspressens inflytande utvecklas i samma riktning som deras upplagor. Tiden är sedan länge förbi när till exempel *Expressen* på egen hand kunde driva kampanjer som fick både väljare och regering att byta uppfattning. Samhället är för heterogent och medierna för många för att någon tidning skulle kunna göra anspråk på att behärska den nationella scenen.

Det gäller då att ringa in och behålla en så stor grupp läsares uppmärksamhet som bara är möjligt. Och det är bara, i längden, möjligt om de känner en identifikation med tidningen: dess värderingar och hållning. Man vet vad man får.

Min mamma var under många år redaktör på tidningen *Femina*. Den var då, på 1960- och 70-talen en veckotidning, men utan skvaller och inriktad på kvinnor som ville både roas och upplysas av mode, trädgård, inredning och barnuppfostran. Men på 1970-talet gjordes den om och blev "samhällstillvänd". Upplagan rasade och blev efter en intensiv räddningsaktion månadstidning. Men det kunde aldrig bli som förr.

En sådan tabbe skulle aldrig brittiska *Daily Mail* göra. Den lever helt i symbios med läsekretsens värderingar. Vad för slags värderingar?

Bland annat strävsamhet, förkovran, patriotism och rojalism. Och därutöver ett knippe fördomar om utlänningar, sexuella minoriteter

och liberaler i största allmänhet. Det är med andra ord ett omistligt organ för en betydande del av brittisk konservativ medelklass.

Min hållning till *Daily Mail* är ambivalent. Jag skär å ena sidan tänder över inskränktheten och den utstuderade cynismen men känner å den andra en lidelsefri, professionell respekt för en helgjuten produkt.

Genom sitt grepp över miljontals läsare

(den tryckta upplagan ligger på 1,5 miljoner och *MailOnline* är världens mest besökta engelskspråkiga tidningssajt med över 15 miljoner dagliga besökare) är det politiska inflytandet icke föraktligt. Utan *Daily Mails* stöd skulle till exempel Margaret Thatcher nog aldrig blivit partiledare och premiärminister. I den underhållande boken *Mailmen* av Adrian Addison redogörs för hur Thatcher och den tidigare chefredaktören David English (sedermera, som tack för sina tjänster, sir David) satt och pimplade whisky i 10 Downing Street.

Den urbane Etoneleven och lätt liberala David Cameron var aldrig *Daily Mails* kille. Men med Theresa May, grundmurat konservativ och dotter till en kyrkoherde, förhåller det sig annorlunda. Tidningen – som hatar EU – står helhjärtat på hennes sida i kampen mot dem som understår att trotsa henne. *Daily Mail* ingår som en aldeles självklar del i De konservativas valkampanj, beskriven som en kamp mot EU-anhängare och andra samhällsfiender som vägrar att finna sig i brexit.

Crush the saboteurs! lyder uppmaningen på förstasidan dagen efter att May utlyste nyval. Det är skandalöst. Det är vulgärt. Och det är precis vad läsarna vill ha.

Mats Wiklund

DET HÅRDNAR PÅ KRIM

Idag betraktas Krim av Moskva som ryskt territorium, styrt av rysk lag. Sålunda är alla invånare på Krim att betrakta som ryssar. Krimtatarerna högsta beslutande organ Mejlis är förbjudet och flera ledande tatarer har förklarats persona non grata på Krim.

I oktober 2016 beslöt den ryska författningsdomstolen att Krimbor inte längre räknas som ukrainare. De förlorar på så sätt sitt ukrainska medborgarskap, eftersom Ukraina inte accepterar dubbelt medborgarskap. De förlorar också de förpliktelser den ukrainska staten har gentemot medborgare på Krim.

– Den ryska ockupationsmakten på Krim bryter idag mot alla grundläggande mänskliga rättigheter enligt Europakonventionen, säger Tamila Tasjeva till mig. Hon är ordförande i Krim SOS som dokumenterar människorättsbrott på Krim.

Ett av de mest kända exemplen på repressionen är den uppmärksammade processen mot den internationellt kände ukrainske registören och majdanaktivisten Oleg Sentsov som bland annat bygger på anklagelser om terror-

brott. Sentsov, som vuxit upp på Krim, dömdes 2015 till 20 års fängelse. Han nekar till brott och såväl politiker i väst som flera människorättsorganisationer, bland annat Amnesty, kräver hans frigivande och betraktar rättegången som olaglig. Sentsov hålls fängslad under mycket hårda förhållanden på en straffkoloni i Sibirien.

Under hösten 2016 publicerade journalisten och krimtataren Nikolaj Semen artikeln "Blockad" och uppmanade Ryssland att återlämna Krim till Ukraina. Efter en husranssakan skedde beslag av hans dator och mobiltelefon. Semen anklagas för att ha "genomfört en extremistisk aktivitet med överträdelse av rysk territoriell integritet".

Semen skräder inte orden "den ryska maktapparaten likviderar medborgerlig frihet och skapar en repressiv lagstiftning, som undergräver denna frihet". Dom har ännu inte fallit.

Tamila Tasjeva på SOS Krim berättar att ett tjugotal brottmål har inletts mot Krimbor och krimtatarer. Processerna gäller bland annat muslimer. De påstås vara medlemmar i ett muslimskt parti Chizb ut-Tachrir, som för-

Tamila Tasjeva.

FOTO:WIKIMEDIA COMMONS

bjöds i Ryssland 2003 men är tillåtet i Ukraina, och som terroriststämplats.

– Russifieringen av Krim handlar också om upplösning av den krimtatariska kulturen. På känt maner iscensätts en jakt på förbjuden litteratur om religiösa frågor, sufiska poeter och Ukrainas historia. Befolkningen ska tuktas och pacificeras med fabricerade processer. Avsikten är att genomföra en maximal marginalisering av krimtatarerna, avslutar Tamila Tasjeva.

Jan Hernebring

Av PJ Anders Linder

Vart har makten tagit vägen?

Under lång tid har makt läckt iväg från riksdag och regering och den makt som finns kvar nyttjas inte till att ta hand om de väsentligaste uppgifterna.

1

För en tid sedan såg jag någonstans i mina strida elektroniska flöden att LO-ekonomerna kallade till möte för att presentera en rapport. Det blev en aha-upplevelse. Inte för att jag hajade till, utan för att jag inte gjorde det. Nätet bågnar av uttalanden, pressmeddelanden och inbjudningar, som pockar på uppmärksamhet, och LO-utspelet tog

plats som ett av alla i denna väldiga mängd. Jag såg det inte som något att lägga märke till särskilt, och det var just vad jag lade märke till.

Det brukade vara så annorlunda. Under min uppväxt, utbildningstid och tidiga yrkesliv var LO en maktfaktor av högsta dignitet och LO:s ekonomer tungviktare i offentligheten. När de uttalade sig hörde väldigt många på väldigt noga. Inte i första hand därför att analyserna och förslagen

PJ Anders Linder
är chefredaktör i Axess.

Den klassiska Maktapparaten främsta representerar sida vid sida: Olof Palme, socialdemokraternas partiledare och statsminister, och Gunnar Nilsson, LO:s ordförande och socialdemokratisk riksdagsledamot.

FOTO: TT

var de vassaste som fanns att tillgå – jag har inget skäl att tro att kvaliteten är lägre idag – utan därför att de hade den pondus som kommer av att man företräder en organisation med vittgående möjligheter att förändra inte bara samhällsdebatten utan samhället självt. Dels genom den fackliga makt som organisationen besatt på egen hand, dels genom det intima samarbetet med det statsbärande partiet.

Det var alls ingen orealistisk tanke att ett utspel från en LO-ekonom efter ett tag skulle ha förvandlats till ett krav som hela LO stod bakom och ännu lite senare till socialdemokratisk politik och propositionstext. Praktexemplet är löntagarfonderna som vandrade just denna väg från LO-ekonomen Rudolf Meidner till LO-kongressen och LO-ordföranden Gunnar Nilsson och vidare till partiledaren och statsministern, som efter valet i september 1982 åter var samma person.

SAP, LO och ett mindre solsystem av sidoorganisationer, från ABF och Unga Örnar till Folkets husrörelsen och PRO, utgjorde vad kritiker ofta kallade "Maktapparaten" efter titeln på en bok av Uppsalaprofessorn Erik Anners. Ordet utsades med ilska men också med bävan och uppgivenhet, för det fanns en utbredd känsla i det andra Sverige

– det som inte kände sig befryndat med Maktapparaten – att man visserligen kunde streta emot och ifrågasätta vad apparaten eftersträfvade, men att den i slutänden ändå skulle få sin vilja fram.

Även bland människor med borgerliga sympatier hade många kapitulerat för föreställningar om den historiska nödvändigheten och innerst inne kommit att misstänka att man befann sig på historiens förlorande kant och att det var Maktapparaten som hade moral och vetenskap på sin sida. Carl-Johan Westholm har träffande talat om "borgerlighetens diskreta skam". Men det handlade också om handfasta erfarenheter av valförlust på valförlust, motgång på motgång, och slutligen om att Maktapparaten verkligen var ett välorganiserat och resursstarkt maskineri. Man utövade lagstiftnings-, reglerings- och beskattningsmakt via det socialdemokratiska partiets ministerposter och riksdagsmandat. Man hade opinionsbildnings- och löneförhandlingsmakt via LO, och dessutom drev man egen ekonomisk verksamhet i stor skala med Kooperativa förbundet som en av landets allra tyngsta aktörer. Inte ens under de borgerliga regeringsåren 1976–1982 ändrade de nya rorsmännen kursen speciellt många grader. De hade varken självförtroende eller kraft nog att insistera på mer grundläggande förändringar, och de maldes ned av ovillighet i en förvaltning och en organisationsvärld som utgick från att makten var tillfälligt utlånad och att det riktiga styret snart skulle återvända.

Hegemonin som faktum och föreställning sprang ur Maktapparaten styrka men också ur hur den samspelade med och hade givit form åt konstitution och kultur. Fokus i diskussionen om demokrati låg på folkstyret som maktutövning snarare än som kontroll av makten och skydd gentemot den. Inställningen fick sitt kanske tydligaste uttryck i 1974 års regeringsform, så präglad av övertygelse om majoritetens moraliska värde, lagen som redskap i samhällsförändrande lagstiftares hand och skepsis inför medborgerliga fri- och rättigheter. Sverige seglade i sin egen sjö, makthavare mötte få restriktioner och det fanns en stark övertygelse om samhällets styrbarhet och den sociala ingenjörskonstens förmåga. Staten fungerade som motor i ett förändringsarbete uppifrån, som satsade på storskalighet och enhetlighet och där det fanns föga utrymme ens för eget oliktankande som av bildningsvännen Alf Ahlbergs eller den frihetlige kooperatören Anders Örne slag.

Politiken och det politiska perspektivet hade kopplat greppet om den medborgerliga fantasin och vänt människors blick mot riksdagshuset och

”

Fokus i diskussionen om demokrati låg på folkstyret som maktutövning snarare än som kontroll av makten och skydd gentemot den.

>>

”

Det bubblade och jäste. Gamla sanningar sattes i fråga. Hur möta detta?

regeringskansli. Vad stort skulle ske, skulle initieras där.

Till sist började det ändå märkas känslor av osäkerhet beträffande maktens soliditet och beständighet. De kom som vinddrag: kalla och obehagliga för vissa, ljumma och värlika för andra. På hemmaplan hade aptiten inom Maktapparaten stegrats till den grad att man började ivra för ett helt annat och i västvärlden oprövat ekonomiskt system, vilket fick det så svårväckta andra Sverige att till sist kvickna till och ta upp kampen. Samtidigt väckte ekonomins förvandling från tillväxtunder till underskottstillväxt alltmer av förundran och frågor. Från den internationella scenen kom nya, tydliga signaler om att det var både teoretiskt attraktivt och praktiskt möjligt med alternativ till ökad styrning och en ständigt växande stat. Och så skedde något mer svårångat med värderingar och etos hos medborgarna; tacksamhet och kollektivism utmanades av växande förväntningar på eget inflytande.

Det bubblade och jäste. Gamla sanningar sattes i fråga. Hur möta detta? Regeringen gjorde vad svenska regeringar under långa tider gjort och tillsatte en utredning. Den 27 juni 1985 fick *Maktutredningen* sina direktiv. Initiativet kom från framtidsminister Ingvar Carlsson och var mycket ambitiöst. Utredningen fick ett omfattande uppdrag, rejält med resurser och hela fem år på sig att arbeta. I direktiven påpekades att solidariteten i samhället skulle kunna undermineras om inflytandeformerna blev fler, demokratin mer diffus och sambandet mellan maktutövning och levnadsvillkor blev mindre uppenbart.

Under ledning av Olof Peterson producerade Maktutredningen skrifter så tryckpressarna glödde. Yvonne Hirdmans delrapport *Att lägga livet till rätta* om social ingenjörskonst i svensk familjepolitik väckte stor uppmärksamhet, men den riktiga dynamiten detonerade i slutrapporten *Demokrati och makt i Sverige* (SOU 1990:44). Inledningsvis angav utredarna ett antal drag som kännetecknade den dittillsvarande svenska modellen – centralise-

En gång i tiden Maktapparaten centrum.

FOTO: BERTIL ERICSON/TT

rade avtalsrörelser, samförstånd, ”det starka samhället”, likhet, expertstyre, korporatism och centralisering – varefter man konstaterade att snart sagt samtliga var satta under tryck. Förändrade produktionsförhållanden, internationalisering, ekonomiska kristecken, det flerkulturella samhället, decentralisering, differentiering av intressen och opinionsbildning samt politisk instabilitet underminerade i varierande grad det som varit. Sverige höll på att bli ett annorlunda land.

Regeringens direktiv uppmanade utredningen att ägna särskilt stor kraft åt maktförhållanden inom den offentliga sektorn. Instruktionerna åtföljdes men slutsatserna blev andra än dem som många antog att regeringen önskat sig. Utredarna hävdade att etablerade grepp som stordrift, standardlösningar och offentlig expansion inte längre var möjliga vägar framåt. Ytterligare skattehöjningar ansågs omöjliga, standardlösningarna förmådde inte svara upp mot medborgarnas önskemål och allt fler hade till och med börjat se den offentliga sektorn som problemet snarare än lösningen. Utredningens medborgarundersökning visade att ”många som kommer i kontakt med den offentliga sektorn känner tyst vanmakt. Områden som skola och sjukvård kännetecknas av brist på valalternativ.”

Att åtgärda detta genom att tillåta ökad mångfald skulle dock inte vara något problem ur folkstyrets perspektiv: ”Demokratin står inte och faller med staten som serviceproducent.”

Landet var enligt Maktutredningen på väg att avlägsna sig från den deltagande demokratis ideal. I allt fler sammanhang utövade medborgarna sin makt genom att överge verksamheter – arbetsplatser, offentliga inrättningar, organisationer, medier – till förmån för alternativ snarare än genom att stanna kvar, engagera sig och göra sin röst hörd. Man bytte leverantör istället för att gå på möten: *exit* stärktes på bekostnad av *voice*.

Utredarna delade inte sina uppdragsgivares

Den första Fäldin-regeringen 1976: saknade självförtroende.

FOTO: TT

oro för denna försvagning av sambandet mellan offentlig makt och enskildas villkor: "Föreställningen att demokratin förverkligas i den mån ett enda nationellt maktcentrum kan överblicka och styra hela samhällsutvecklingen blir alltmer orealistisk."

Regeringen Carlsson slöt inte direkt utredningen och dess slutsatser till sitt hjärta, men regeringen Bildt som tillträdde 1991 proklamerade en "valfrihetsrevolution" för starkt ökad etablerings- och valfrihet i välfärden. Det nationella centrumet skulle plötsligt dela med sig av makten till medborgarna. Och när Socialdemokraterna kom tillbaka till regeringsmakten tre år senare satte man inte igång med massiva återställare utan lät floran av utförare fortsätta att växa utan större diskussion om vad som hände. Begrepp som mångfald, decentralisering, internationalisering och individualisering blev honnörsord i debatten. Gruppen bakom Socialdemokraternas eget "90-talsprogram", som publicerades 1989, drog för övrigt i flera avseenden åt samma håll som *Demokrati och makt i Sverige*. Rörelsen klövs i en falang som ville rädda sitt samhällsbygge genom att göra det smidigare och mer följsamt och en som inte för liv och pina ville se det nationella maktcentrumet devalveras.

Maktspridningen tilltog inte bara av ideologiska skäl. Faktiska förändringar spelade väl så stor roll. Viktigast var med all sannolikhet det svenska EU-medlemskapet, som trädde i kraft den 1 januari 1995 och innebar att beslutsmakt flyttades från riksdag och regering till EU:s olika organ. Medlemskapet innebar dessutom en inskränkning av handlingsfriheten hos vårt "nationella maktcentrum" i så måtto att juridiken står starkare relativt politiken i EU-kulturen än i den svenska och att Europakonventionen blev del av svensk lag. Fri- och rättighetsskyddet hade redan uppgraderats en aning jämfört med det bräckliga värnet i ursprungsversionen av 1974 års regeringsform, men EU-medlemskapet gav nytt bränsle till utvecklingen.

Maktutredningen ägnade stort intresse åt "den svenska modellen" och även på den fronten förändrades läget. I början av 1990-talet valde de privata arbetsgivarna att lämna myndigheternas styrelser och kort tid därefter avskaffades även fackföreningarnas representationsrätt. Löneförhandlingarna på huvudorganisationsnivå mellan SAF och LO övergavs och ersattes med förhandlingar på förbunds- och företagsnivå. Ett växande opinionstryck hade redan tvingat LO/SAP att överge systemet med kollektivanslutning av enskilda till det socialdemokratiska partiet. De borgerliga regeringsåren 1991–1994 och i än högre grad den åttaåriga regeringsperioden 2006–2014 gjorde slut på vitt spridda föreställningar i förvaltning, universitetsliv och näringsliv om evigt socialdemokratiskt maktinnehav. LO har fortfarande många medlemmar och nära band till ett stort och mäktigt politiskt parti, fast som Maktapparat utgör de båda en skugga av sitt forna vi. LO har devalverats från rollen som nyckelkraft i en hegemonisk maktkoalition till att fungera som en intresseorganisation bland många andra. För att

ett pressmeddelande ska fånga läsares uppmärksamhet på allvar krävs numera att det har något riktigt uppseendeväckande att säga. Att det kommer från Norra Bantorget är inte nog.

Som om detta inte vore tillräckligt bidrog även hård snällblåst i form av 1990-talskrisen till att avlöva det nationella maktcentrumet, vars trovärdighet blev illa åtgången av kronförsvaret, kronras, arbetslöshetschock och väldiga underskott i statens finanser. Trovärdigheten restaurerades delvis av budgetsaneringen under Göran Perssons tid som finans- och statsminister, men det skedde till priset av att regering och riksdag fick avhända sig tunga beslutsmöjligheter. Penningpolitiken lades över på en självständig centralbank, medan finanspolitiken underordnades överskottsmål, utgiftstak och andra budgetregler. De styrande politikerna återfick handlingsfriheten men bara i utbyte mot löften om att surra sig vid masten så att de inte kunde använda den.

Det var alltid en illusion att rikets maktcentrum fullt ut kunde styra samhället dit man ville. Redan under Maktapparatens och den sociala ingenjörskonstens glansdagar uppstod det oavsiktliga konsekvenser och politiska baksmällor. Men det är ingen illusion att den samhällspåverkande förmågan hos centrum har försvagats på ett avgörande sätt. Under ganska lång tid har makt läckt iväg åt många olika håll: Medborgarna fattar betydligt fler egna beslut inom välfärden och på marknader som tidigare var politiskt detaljreglerade. Privata företag får utmana offentliga producenter. Den statliga näringsverksamhet som finns kvar sköts mer som företag och mindre som myndigheter. Uppgifter som tidigare tillkom svenska staten hanteras numera på EU-nivå och av EU-organ, och rättssystemet har tagit över frågor som tidigare var förbehållna politiken. Räntevapnet står inte längre till politikernas förfogande och det finns tydliga restriktioner på hur statens budget får utformas. Öppenheten för handel och kapitalrörelser över gränserna gör det dyrbart för regering och riksdag att gå bröstgänges till väga ekonomiskt.

I den bästa av alla världar skulle denna politikens delvis självvalda, delvis nödvungna reträtt från stora fält ha lett till att de styrande tog extra väl hand om det som är traditionella statliga kärnuppgifter och som de allra flesta tycker ska handhas av det allmänna. Men det är knappast någon allmän uppfattning att så blivit fallet. Tvärtom tycks det som om just kärnan har försummats i särskilt hög grad. Att upprätthålla yttre och inre säkerhet är de klassiska exemplen på vad även en begränsad statsmakt bör ta ansvar för och i bägge fallen finns en stark och växande kritik.

I försvarspolitik har de styrande tagit Murens >>

”

De styrande politikerna återfick handlingsfriheten men bara i utbyte mot löften om att surra sig vid masten så att de inte kunde använda den.

Politisk dynamit.

**Fredrik Reinfeldt:
åtta år vid makten.**

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

”

Vi vet inte riktigt vad som har hänt på vilket område. Var är makten frivilligt sönderdelad?

fall och Sovjetunionens upphörande till intäkt för kraftig nedrustning. Sverige är inte ensamt om att ha låtit resurserna till försvaret urholkas men politiken har gått längre än på de flesta andra håll och de ansvariga har varit ytterst sega och motspänstiga när det gällt att lägga om politiken under intryck av ett försämrat säkerhetsläge i omvärlden. Våren 2017 handlar debatten fortfarande om att skapa fram resurser som ska räcka för att klara det otillfredsställande ”enveckasförsvaret”.

I diskussionen om polis och ordningsmakt återkommer ordet ”kris” med förfärande frekvens. Antalet poliser per capita är lågt jämfört med andra europeiska länder och många väljer att lämna yrket, samtidigt som befolkningen växer snabbt. En minskande andel av brotten klaras upp och grov brottslighet som sexualbrott och skjutningar ökar. Stora delar av landet saknar lokalt förankrad och regelbundet närvarande polis.

Även gränskontroll, frågor om medborgarskap och kontrollen av vilka som vistas i landet brottas med stora problem. Våren 2016 var 144 000 giltiga svenska pass anmälda som stulna eller förlorade och fram till dess hade det varit möjligt för enskilda personer att få ut i stort sett hur många ersättningspass som helst. Det svenska regelverket vid invandring har varit mer generöst än motsvarande regler i andra europeiska länder, vilket har bidragit till att Sverige under lång tid, inte bara under den exceptionella hösten 2015, har tagit emot ett mycket högt antal asylsökande vars identitet och ålder i många fall inte har kunnat styrkas. Inte förrän påfrestningarna blev ohanterliga och skönmålningarna av läget krackelerade började de ansvariga ändra regelverket. Trycket mot Sverige är fortfarande högt och redan stora och svårlosta integrationsproblem kommer av allt att döma att bli ännu besvärligare framöver.

Ansvarsflykt från statens sida i kombination med allmän handfallenhet och ideologiska förvillelser har lett till betydande kvalitetsproblem inom skolan. Nu försöker man göra friskolorna till syndabockar, men dels går trots allt bara en mindre

del av eleverna i friskolor, dels lyder dessa under samma skollag och läroplaner som den offentliga skolan. Kunskapsstappet drabbar med eftersläpning även den högre utbildningen, som också lider av att ha utökats kraftigt utan att ha diversifierats eller försetts med nödvändiga resurser.

Sammantaget framträder en skarp paradox. På områden där vårt nationella maktcentrum har tappat handlingsfrihet och beslutskraft tycks läget för det mesta vara någorlunda bra. På områden där man har mycket av makten kvar råder däremot ofta krisstämning och en känsla av att utvecklingen har glidit de styrande ur händerna. Medan marknadsekonomi rullar på hyggligt och få önskar sig Televerket tillbaka går det tretton på dussinet av krisrubrikerna om kärnstatens verksamhet: Sverige kan inte försvaras mer än på någon enstaka plats under kortare tid. Inbrott hanteras av försäkringsbolag istället för polis. En allt mindre andel av brotten klaras upp. Ungdomsgång härjar på badhus och bibliotek. Ambulanser och brandbilar möts av stenkastning. Busar och mobbare tillåts förstöra arbetsmiljön i skolan utan att mötas av snabba, kännbara reaktioner.

Snart tre decennier efter att Maktutredningen publicerade sin rapport finns en utbredd känsla av vanmakt i Sverige: en känsla av att utvecklingen på viktiga områden har gått överstyr och att ingen tycks vara kapabel att få rätsida på den igen. Sverige är för all del inte fritt från den sorts problem som Maktutredningen definierade. Men för tillfället är det ordningsförlust, osäkerhet och den otrivsel som uppstår till följd av maktbarnas kraftlöshet och oförmåga att tackla samhällsproblem som sätter sin prägel på tidsandan. Det har uppstått en känsla av allmän maktlöshet, trots att problemen i hög grad inte bottenar i att maktbarnarna saknar maktmedel utan att de inte vill, törs eller förmår använda den makt de har.

Olyckligtvis har många maktrelaterade förändringar i Sverige ägt rum utan att beskrivas och diskuteras i öppen dialog mellan väljare och valda. Vi vet inte riktigt vad som har hänt på vilket område. Var är makten frivilligt sönderdelad? Var har den försvunnit på ett sätt som vi inte har realistiska metoder att ändra? Var finns den kvar utan att användas som den borde? Det finns en påtaglig risk att missnöje och krav skjuter bredvid målet och riskerar att göra ont värre. Tanken kan lätt sticka iväg: Världen snurrar fortfarande och fortare och våra politiker har tappat greppet. De måste återta befälet! Socialisera välfärdsföretagandet! Förbjud skolval! Låt staten stimulera ekonomin med större underskott! Ta Sverige ut ur EU!

Så kan det gå, ifall det inte blir klarlagt var makten är möjlig och önskvärd att utöva med större kraft, var den egentligen aldrig har existerat respektive var det är lönlöst och rentav skadligt att försöka väcka den till liv. Och så behöver ännu en svår fråga ställas: Finns också områden där centrum har devalverats alltför mycket?

Det drar ihop sig till vanmaktsutredning. ✿

Av Nima
Sanandaji

2

Nima Sanandaji är
teknologie doktor och vd
för tankesmedjan ECEPR.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Brott lönar sig

Brottslighet är ett av de största hindren för näringslivets utveckling. Situationen är på väg att bli ohållbar.

Den 30 december förra året stängde handlarna i Husby centrum utanför Stockholm sina affärer för att protestera mot den ökade kriminaliteten och polisens oförmåga att sätta stopp för stölder och rån. De 25 företagarna i Husby företagarförening hade fått nog, efter att alla personligen ha blivit utsatta för hot, våld och trakasserier. Salam Kurda, föreningens ordförande, blev det mediala ansiktet för den brottsdrabbade företagaren. Den sista mars i år rapporterade Svenskt Näringsliv att Kurda till slut hade gett upp kampen. Efter att ha drivit sin livsmedelsbutik i Husby sedan 1987 kände han att situationen inte längre var rimlig. "Det har blivit hemskt", förklarade Kurda. "Förr var det fint här men nu är det övergivet av både polisen och politiken. Jag vill fortsätta att driva min butik, men jag klarar inte av att stanna kvar här längre. Jag har sagt upp min butik på grund av detta, och kommer att vara härifrån i juni."

Om man ser på svensk samhällsdebatt kan det

nästan verka som att brottslighet är ett nytt problem för svenska företag. Under lång tid har nämligen kopplingen mellan företagsklimat och trygghet behandlats som en icke-fråga. I själva verket har den länge varit aktuell. Men först när problemet växte sig så stort att det inte längre gick att ignorera reagerade medier och politiker. Jag har upplevt skiftet i debatten. Under senare tid har jag skrivit mer än hundra olika rapporter och studier för olika näringslivsorganisationer, företag och tankesmedjor – alla med koppling till olika samhällsfrågor. Den rapport som tog utan jämförelse längst tid att sälja in handlade om just kopplingen mellan trygghet och företagsklimat. Under sju års tid tog jag upp idén att skriva en skrift som sammanfattade den internationella forskning som visar att brottslighet och risken för brottslighet är ett av de främsta hindren för näringslivets utveckling. Nog vore det intressant att koppla frågan till företagets villkor i Sverige? Mycket riktigt fanns hela tiden ett intresse bland olika företagargrupper, men ingen vågade riktigt ta upp den här "nya" frågan.

»

Handeln i Husby protesterar.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

Maria Rankka, vd för Stockholms Handelskammare, vågade. Hon gav klartecken för projektet i slutet av 2015. Resultatet blev rapporten, *Brottsplats Stockholm*, som jag skrev tillsammans med Alen Musaefendic. Rapporten släpptes i mars 2016 och fick omfattande medialt och politiskt genomslag. Den visade att var tjugonde företagare i Stockholms utanförskapsområden avstod från att expandera verksamheten på grund av brottslighet medan var tionde övervägde att flytta eller lägga ned. Det var oroväckande siffror, kommenterade inrikesministern Anders Ygeman som talade vid rapportlanseringen. Inrikesministern var samtidigt fast övertygad om att brottsligheten i Sverige överlag var på väg ned, och att problemen bara fanns i små delar av samhället. Hans felaktiga bild kom tyvärr inte som en överraskning. Under lång tid har den etablerade föreställningen bland svenska politiker, journalister och intellektuella varit att Sverige är ett tryggt land, förskonat från brottslighet.

Delvis beror det med stor sannolikhet på att kriminalitet är kopplat till den misslyckade integrationen i Sverige och det omfattande migrationsflödet in till landet. Det anses ofint att lyfta fram ett problem som är kopplat till invandring, eftersom en sådan diskussion påstås gynna rasistiska krafter. Att de företagare, medarbetare och kunder som drabbas hårt av brottsligheten själva ofta har invandrarbakgrund ses inte som ett tillräckligt skäl för att driva frågan. En annan förklaring är att Sverige är ett litet land, där ett fåtal experter har problemformuleringsprivilegiet. Om de slår fast att företagandets villkor påverkas av skatter och regelverk, men inte av brottslighet, blir det en etablerad sanning. Ett illustrativt exempel är Globaliseringsrådet, en expertgrupp som mellan 2007 och 2009 genomförde en rad djupgående analyser för den dåvarande regeringen om företagandets förutsättningar i Sverige. I mitten av 2009 publicerades rådets slutrapport *Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin*. I den 115 sidor långa skriften fanns mer än hundra referenser till ordet skatt och närliggande ord som skattesystem. Begreppet brottsligheten togs dock bara upp i ett stycke, där rådet slog fast att Sverige har låg brottslighet.

”

Brottslighet analyseras ofta som en form av social problematik, vilket det förstås är. Uppenbarligen är det också en ekonomisk aktivitet.

Isjälva verket har det länge varit uppenbart att brottslighet utgör ett stort problem för företagarna. Två månader före Globaliseringsrådets slutrapport publicerades rapporterade till exempel *Dagens Industri* om Svante Nilsson, urmakare i femte generationen. Nilssons butiker hade drabbats av sju väpnade rån och ett tjugotal inbrott och försök till inbrott. Affärsidkaren beskrev hur ett rån kan gå till: ”De går rakt in i butiken, beväpnade och med rånarluva. De riktar vapen mot dig och beordrar dig att lägga dig ned på golvet. Sedan hugger de sönder montrarna med yxor medan någon kille står på vakt. Sedan fyller de en väska med varor och sticker.” Vid tillfället drev Nilsson klockaffärerna Klockmaster i Globen och Fältöversten i Stockholm. Han hade även haft en butik i Kista, men tvingats stänga den eftersom personalen inte ville jobba kvar och ingen ville försäkra butiken. Intervjun med urmakaren illustrerar problemet med att brottslighet tillåts vara en lukrativ verksamhet – vid ett av inbrotten hade klockor till ett värde av 3 miljoner kronor stulits. Redan då fanns skäl att reagera mot polisens oförmåga att skydda vittnen och straffa brottslingar. Vid ett par tillfällen hade Nilsson vittnat i domstol, vilket han inte tänkte göra om: ”Då har de skurit sönder mina däck och ringt hem på nätterna och hotat mig innan. Jag känner mig hjälplös gentemot rättssystemet. Oftast blir brottslingarna bara dömda för häleri eftersom bevisen är för svaga. Hittills har vi inte haft någon enda dom för rån.”

Brottslighet analyseras ofta som en form av social problematik, vilket det förstås är. Uppenbarligen är det också en ekonomisk aktivitet. Om brottslighet tillåts vara vägen till snabba pengar, med låg risk för att åka fast och låga straff för dem som faktiskt döms, kommer den att fortgå. Företagen å andra sidan påverkas starkt av brottslighet, inte bara genom att ekonomiska värden går förlorade genom inbrott och att butiker ofta slås sönder i samband med rån, utan också på ett djupare sätt. Företagare och anställda som blir utsatta för väpnade rån mår psykiskt illa. Risken för brottsligheten är tillräcklig för att skrämja bort kunder, göra det svårt att få lån och försäkringar samt minska viljan till expansion. I omvärlden har dessa frågor fått stor uppmärksamhet, men inte i Sverige. Den enkla förklaringen är att man ser vad man mäter. Under längre tid har svenska undersökningar om företagares villkor inte satt fokus på betydelsen av trygghet. Internationella kartläggningar som inkluderar Sverige har dock ställt frågor om problemet med brottslighet.

Ett exempel är Världsbankens Enterprise Surveys, som undersöker de olika faktorer som påverkar företagares vardag. I undersökningen, som genomfördes 2014 i Sverige, visar det sig att företagare identifierar kriminalitet som den femte viktigaste företagarefrågan. På sjätteplats hamnar konkurrens från informella verksamheter. Faktorn syftar på att många företag behöver konkurrera med aktörer som inte följer lagen – till exempel företag som utnyttjar svart arbetskraft. Svarttaxi och andra informella verksamheter kan få en skev konkurrensfördel gentemot med företag som följer lagen. Denna form av kriminell verksamhet har en

indirekt effekt på laglydiga företag, till skillnad från till exempel inbrott som har en direkt inverkan.

De största upplevda hindren i vägen för svenska företagare:

1. Otillräckligt utbildad arbetskraft
2. Arbetsmarknadslagstiftning
3. Tillgång till mark
4. Politisk instabilitet
5. Kriminalitet, stöld och oordning
6. Konkurrens från informella verksamheter
7. Tillgång till finansiering
8. Skattenivåer
9. Transporter
10. Företagslicenser och tillstånd

Källa: Enterprise Surveys

Enterprise Surveys undersökning, som baseras från svar från 600 företag, fann att redan för tre år sedan hade 40 procent av företagen i Sverige upplevt förluster på grund av stöld och vandalism. Det är klart högre än snittet på knappt 23 procent för alla rika länder i undersökningen. Dessutom betalade 85 procent av företagen i Sverige för säkerhetslösningar, jämfört med 61 procent i det genomsnittliga rika landet. Den bild som framträder är att det i första hand är de mindre företagen som inte betalar för säkerhetslösningar – de har inte råd. Bland företagen med över hundra anställda är det bara 1 procent som inte betalar för säkerhet. Andelen företag som identifierade brottslighet som ett stort problem var samtidigt något lägre i Sverige än i omvärlden, vilket indikerar att mera allvarliga former av brottslighet förekommer i omvärlden. Samma år publicerades en annan global undersökning, genomförd av den internationella redovisningsfirman PwC. Denna studie fokuserade mot ekonomisk brottslighet, i form av förskingring och penningtvätt. Där framkommer att 30 procent av de svenska företagen under det senaste året utsatts för ekonomiska oegentligheter. Det är något lägre än det globala snittet på 37 procent, men högre än det nordiska snittet på 23 procent.

Den gängse bilden har länge varit att Sverige är en trygg ö i en osäker värld, med en social modell som motverkar förekomsten av brottslighet. Detta överensstämmer helt enkelt inte med verkligheten. Sverige har allvarliga problem med brottslighet i näringslivet, och det hand-

Men till slut fick Salam Kurda nog.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

lar inte bara om skattefusk och bluffakturor utan också våldsam och organiserad brottslighet. Den mediala och politiska diskussionen har dessutom börjat anpassa sig till verkligheten. Det rapporteras till exempel om hur hela stadsdelar kontrolleras av gäng, och hur poliser blir angripna i dessa områden eftersom de står för den kriminella affärsverksamheten. Frågan om brottslighet i allmänhet börjar förändras. Den som lyfter fram frågan om ökad brottslighet löper idag lägre risk än bara för något år sedan för att bli anklagad för att svartmåla utvecklingen i invandrartäta områden. Partiledare har börjat tävla om att utlova fler poliser. Ändå har Sverige inte kommit så långt att en mogen debatt kan föras om hur brottslighet påverkar företagandet. Givet att det nu är en etablerad sanning att stadsdelar kontrolleras av gäng, är det inte rimligt att anta att gängen utpressar många av de lokala företagen? Eller för den delen, att en del företag faktiskt vänder sig till kriminella gäng för att köpa det skydd som polisen inte kan erbjuda. Det krävs omfattande arbete för att synliggöra denna form av dold brottslighet. Hittills har myndigheterna sett det som sin roll att utmåla Sverige som tryggt, vilket kan förklara varför man inte i större utsträckning agerar för att synliggöra den dolda brottsligheten.

En grundförutsättning för affärsverksamheter är att företagare och deras anställda skyddas mot våld, vandalism, stöld och utpressning. När brottsligheten tillåts få fäste undermineras utvecklingen framförallt i marginaliserade stadsdelar som just Husby. En negativ spiral skapas där de kriminella belönas ekonomiskt medan laglydiga företagare och deras anställda blir de ekonomiska förlorarna, samtidigt som de utsätts för våld och hot. Situationen är inte hållbar. Unga som växer upp i stadsdelarna får signalen att det är smartare att söka sig till gängen än att studera och ta ett hederligt arbete. Det mest alarmerande är att detta inte behöver baseras på en vanföreställning. Kriminalitet kan vara mera lönsamt än laglydighet.

I slutet av 2015 publicerades resultaten från Svenskt Näringslivs företagarpanel, där frågor ställdes om förekomsten av brottslighet. Där framkom att åtta av tio företag hade varit utsatta för någon form av brottslighet de senaste tre åren. Bluffakturor, den vanligaste formen av brottslighet, hade minskat, medan stöld, snatteri och inbrott ökat. Mest alarmerande var frågan om huruvida brotten faktiskt hade lösts. Enbart en sjättedel av företagsledarna svarade att de hade klarats upp. Den stora majoriteten var ouppklarade. Det är en sorglig del av företagares vardag att polisen ofta inte ens har resurser att göra en riktig utredning.

Situationen är på väg att bli ohållbar. Vad händer med samhällskontraktet i marginaliserade stadsdelar när de laglydiga företagarna blir förlorarna? Hur påverkas tech-klustret Kista när Ericssons personal är rädda för att bli offer för överfallsrån i området? Till slut har det blivit accepterat att diskutera kopplingen mellan trygghet och företagande i Sverige. Nu är det dags att ta nästa kliv, och diskutera konkreta lösningar. Målet måste vara att göra företagande mera lönsamt, och kriminalitet mindre. ✿

”

Partiledare har börjat tävla om att utlova fler poliser. Ändå har Sverige inte kommit så långt att en mogen debatt kan föras om hur brottslighet påverkar företagandet.

Av Axel
Odelberg

Revolutionären

För hundra år sedan återvände Lenin till Ryssland för att genomföra sin kommunistiska revolution. Den hade han först tänkt starta i Västeuropa med Schweiz som centrum.

3

Der Kegelklubb, Kegelklubben, hade grundats av Ernst Nobs, schweizisk socialdemokratisk politiker och redaktör för partiorganet *Volksrecht*. Namnet var från början utomstående häckande beteckning på sammanslutningen. Klubben skulle inte åstadkomma mer än prat och larm, menade man. Men medlemmarna hade entusiastiskt gjort benämningen till sin. Kapitalisterna skulle falla som käglor.

Klubben brukade samlas till diskussionsafton på restaurang Stüssihof i Zürichs gamla stad. Sällskapet bestod, utöver grundaren Nobs, också av Willi

Münzenberg, tysk i exil och i likhet med Nobs medlem av de schweiziska socialdemokraternas partistyrrelse, Fritz Platten, socialdemokraternas partisekreterare och senare grundare av Schweiz kommunistiska parti, de landsflyktiga polsk-österrikiska socialdemokraterna Karl Radek och Moisej Bronski plus ytterligare några unga schweiziska socialister.

Tongivande vid diskussionerna kring det grovt hyvlade bordet på Stüssihof var dock ingen av de ovan nämnda utan en av 1900-talshistoriens mest inflytelserika och bestämmande gestalter, den ryska så kallade oktoberrevolutionens inspiratör och ledare, Vladimir Iljitj Uljanov, mera känd som Lenin. Han dominerade och fascinerade och skrämde med sin retorik.

Axel Odelberg är
journalist och författare.

i Zürich

– Vet ni då inte, att Schweiz är det mest revolutionära landet i världen, utbrast han vid ett tillfälle. De andra runt det långa bordet stirrade förbluffade på honom. Påståendet var sensationellt. Schweiz revolutionärt? Ett samhälle som de flesta skulle beteckna som världens mest småborgerliga.

På bordsskivan, under årens lopp polerad av otaliga armbågar och tallrikar, stod ölsejdlar och fat med kallskuret. Lenin gillade inte den schweiziska politikens samvaro kring ölglas på krogen, men sådan var landets sed och han var beredd att underkasta sig det mesta för den revolutionära sakens skull.

Det hade gått 17 år sedan han gick i landsflykt. År som han hade tillbringat i bland annat München, London, Genève, Paris och Krakow. När första världskriget bröt ut återvände han än en gång till Schweiz. Med blandade känslor.

Den småborgerliga idyllen var påfrestande för en internationell revolutionär men han hade i färskt minne en kortare fängelsevistelse i staden Nowy Targ i den österrikisk-ungerska

delen av Polen. I Schweiz skulle han vara säker. Där var traditionerna liberala och alla slags flyktingar välkomna. Även de vildaste revolutionärer. I Schweiz kunde han ostörd arbeta vidare på världsrevolutionen.

Han slog sig ned i huvudstaden Bern. Där fanns flera utmärkta bibliotek och många forskare, men Lenin föraktade stadens atmosfär. Han kunde till exempel ondgöra sig över att ministerfruarna i Bern själva piskade sina mattor på balkongen. För Lenin var mattorna, hemtrevligheten och komforten ett träsk att drunkna i. Han sa att han kände sig instängd i en småborgerlig demokratisk bur.

För att inte tala om schweizarnas inställning till egendom. Tänk som de ledande schweiziska socialdemokraterna hade skyggt för honom efter den så kallade Expropriationen i Tiflis – bankrånet som Lenins bolsjeviker genomförde i Georgiens huvudstad i juni 1908 för att förstärka partikassan.

Men i andra ögonblick kunde Lenin lovpriisa samhällsfenomen som var utflöden av samma småborgerliga livshållning, t ex den oklanderligt och punktligt fungerande schweiziska postgången och möjligheten att inom loppet av ett par dagar och utan kostnader och besvärande pappersexercis få sig tillsänt böcker från biblioteken i Bern och Zürich varhelst man uppehöll sig i landet. Kontrasten var total mot Frankrikes formfixering och omständliga byråkrati.

På nyåret 1916 åtog sig Lenin uppdraget att utarbeta en text om imperialismen för ett schweiziskt förlag. Imperialismen var ett favorittema och han gick entusiastiskt in för uppgiften som bland annat innebar att han måste tillbringa några veckor med biblioteksstudier i Zürich.

Denna stad var inte bara landets största utan också sedan århundraden etablerad som ett ledande intellektuellt och kulturellt centrum. Lenin fann sig bättre tillrätta där än i Bern. Det var en livligare stad, Zürichs socialdemokrater var radikalare än Berns och atmosfären mindre småborgerligt kvävande.

Lenin sköt upp hemresan till Bern gång på gång för att till slut helt ställa in den. Han stannade i Zürich och hyrde ett rum för sig och hustrun två trappor upp i en fastighet med adressen Spiegelgasse 14.

Spiegelgasse är en brant och vindlande medeltidsgränd i stadsdelen Niederdorf, en del av Zürichs gamla stad. Hyresvärderna herr Kammerer var skomakarmästare och hade sin verkstad i fastighetens bottenvåning. Paret Lenin betalade 24 franc i månaden i hyra plus ytterligare 4 franc för rätten att nyttja grytor och kastruller i fru Kammerers kök.

De tyckte egentligen att huset var för gammalt, rummet för litet och hyran för hög. Men Lenin trivdes med värdfolket. Fru Kammerer utropade en gång, apropå kriget i Europa, att ”soldaterna måste vända vapnen mot sina regeringar!” Sådant kunde få Lenin att gå i spinn. Det var en av hans kapphästar att patriotismen var en bluff, som de »

”

Påståendet var sensationellt. Schweiz revolutionärt? Ett samhälle som de flesta skulle beteckna som världens mest småborgerliga.

”

Paret Lenin levde ett enkelt och ganska anonymt liv i Zürich. De hade dåligt med pengar och Vladimir Iljitj fruktade ibland för sin säkerhet.

På väg mot Moskva och revolutionen: Lenin på Drottninggatan.

FOTO: TT

borgerliga imperialistregeringarna använde för att väcka kampandan hos folk.

Lenin såg paret Kammerer som en revolutionärt sinnad arbetarfamilj. Men då önsketänkte han. Skomakare Kammerer var förvisso socialdemokrat men inte någon revolutionär. Han var hantverkare och småföretagare och övertygad om att egennytta var människans främsta drivkraft. Den samhällsordning som hans hyresgäst Lenin senare skulle etablera i sitt hemland trodde han inte på. Kammerer var i likhet med de flesta schweizare, även socialdemokrater, i grunden en småborgare; puritansk, oavhängig, plikttrogen, arbetsam, familjekär och jordnära.

Rummet lystes upp av ett fönster med utsikt över skiffertak, vindskammare, prydliga blomlådor, fågelburar och pittoreska vinklar och vrår. Men de kunde dessvärre inte öppna fönstret eftersom luften utanför var mättad av oset från en närbelägen korvfabrik.

Paret Lenin levde ett enkelt och ganska anonymt liv i Zürich. De hade dåligt med pengar och Vladimir Iljitj fruktade ibland för sin säkerhet. Huvuddelen av sin vakna tid satt han på det närbelägna biblioteket vid Predigerkirche och skrev och läste tidningar.

Han gick dit varje morgon klockan 9 när biblioteket öppnade. Klockan 12, då det stängde för lunch, promenerade han i tio minuter hem till Spiegelgasse där hustrun Nadja Krupskaja hade lagat en lunch som ofta bestod av vidbränd havregrynsgröt. De tvingades att vända på varje centime och fru Lenin var ingen framstående kokerska. Men hon lärde sig efterhand av fru Kammerer en del om hur man snabbt lagar en billig och närande måltid.

Klockan 13, när lunchuppehållet var över satte sig Lenin åter tillrätta vid sitt favoritbord på biblioteket och blev kvar till stängningsdags klockan 18, utom på torsdageftermiddagarna för då höll

biblioteket stängt. Då brukade Lenin istället ta en lång promenad upp på Zürichberg tillsammans med Nadja Krupskaja. Där sträckte de ut sig i gräset, läste och mumsade på varsin chokladkaka.

Många hus i Zürich bär minnesplaketter som berättar om bemärkta män som fötts, bott eller besökt huset. Fastigheten på Spiegelgasse utgör inget undantag. En marmorplatta i fasaden upplyser om att Lenin bodde där från februari 1916 till mars 1917. De borgerliga partierna i Zürich motsatte sig till en början tanken på att stadsfästa minnet av Lenins tid i Zürich på samma sätt som man gjort med Gottfried Kellers, Goethes och andra historiska gestalter. Men när socialdemokratin hade vuxit sig stark nog på 20-talet omsattes planerna i praktiken.

Med tanke på det förakt som Lenin riktade mot de främsta ledarna för den schweiziska socialdemokratin kan man säga att minnesplattan tyder på en viss storsinhet. Lenin rasade över alla socialdemokratiska partitoppar som hellre sökte samförstånd och kompromisser än förberedde världsrevolutionen. Hans speciella hatobjekt var partisekreteraren Robert Grimm, som också var parlamentsledamot och huvudredaktör för partiorganet *Berner Tagwacht*.

Lenin hade Grimm att tacka för att han hade fått uppehållstillstånd i Schweiz. Grimm hade gått i borgen för Lenin. Men som företrädare för den revolutionära saken hade Lenin inte råd att anfäktas av sentimentala känslor som tacksamhetsskuld. Den revolutionära moralen står över borgerliga moralbegrepp som tacksamhet och vänskap. Han konspirerade och intrigerade för att stöta Grimm eller tvinga fram en partisprängning av de schweiziska socialdemokraterna. Ingetdera lyckades. Grimm blev så småningom talmän i parlamentet.

Kägelklubben var ett av Lenins verktyg mot Grimm, en av hans revolutionära hävstänger. Kun-

de han bara få schweizarna att göra uppror skulle det tända branden i resten av Europa, tänkte han. Grannländerna skulle inte överksamma kunna åse en revolution i Schweiz utan att tvingas ingripa. Det neutrala Schweiz skulle dras med i kriget och då skulle den revolutionära smittan sprida sig från de fransk-, tysk- och italienskspråkiga delarna av Schweiz till Frankrike, Tyskland och Italien och sedan vidare.

Så hade han räknat ut det. Ryssland var ännu en efterbliven jordbruksekonomi och enligt teorierna därför inte moget för den stora marxistiska revolutionen. Det var i Västeuropas industriellt utvecklade ekonomier som revolutionen skulle utbryta. Men Lenin hade börjat misströsta om att han själv skulle få uppleva den. Europas arbetare hade gått på den patriotiska bluffen och offrade sitt liv i kapitalisternas och kejsarnas krig och schweizarna var småborgerligt ovilliga.

Men den schweiziska nationen var unik i ett avseende som gjorde den till världens mest revolutionära. I varje fall potentiellt. Lenin såg otåligt på sina unga åhörare runt bordet på Stüssihof. Platten, Münzenberg, Nobs, Radek, Bronski. De väntade andlöst på fortsättningen. Rösten var vass. R:en skorrade.

– Vad är det man behöver för att göra revolution?

Lenin gjorde en kort paus innan han fortsatte:

– Man behöver vapen! Bara vapen! Och Schweiz är det enda land i världen där soldaterna får ta med sig vapnen och ammunitionen hem! Vapen finns alltså!

Han fortsatte sina revolutionära utläggningar om hur man skulle få ungdomarna i armén att använda sina vapen för att befria sig från lönesläveriet. Men Lenins försök att göra Schweiz till världsrevolutionens epicentrum kröntes inte med framgång. Vapnen fanns men inte sinnelaget. Inte ens bland Kägelklubbens medlemmar.

Visserligen organiserade Willi Münzenberg blodiga barrikadstrider på Zürichs paradgata Bahnhofstrasse 1917, men han var inte schweizare utan tysk. Ernst Nobs, Kägelklubbens grundare blev så småningom minister i den schweiziska regeringen och 1948 landets president.

Frustrerad över den småborgerliga schweiziska synen på tingens ordning funderade Lenin på om han hade begått ett misstag då han etablerade sig i Schweiz. Det likaledes neutrala Sverige var mer proletärt. Det hade kanske gått lättare att tända världsrevolutionen i Sverige och låta den sprida sig norrifrån.

Men Lenin fick plötsligt annat att tänka på. Det hade blivit den 15 mars 1917. Nadja Krupskaja sköjde tallrikarna efter lunchen och Lenin höll på att kränga på sig sin slitna grå ytterrock för att bege sig tillbaka till biblioteket. Då bankade det på dörren och Moisej Bronski rusade in.

– Har ni inte hört vad som har hänt? utropade han upphetsat. Ögonen strålade av jubel.

– Det är revolution i Ryssland!

Nyheten överrumplade Lenin. Han hade inte väntat sig någon revolution så snart och framförallt inte i det agrara Ryssland. Tyskland eller Stor-

britannien med sina tusentals fabriker och stora arbetarskaror låg närmare till hands.

Bronski berättade att tsarens ministrar hade arresterats och att tolv medlemmar av den ryska duman hade gripit makten. För att få mer detaljer skyndade sig Lenin ned till Bellevue Platz där det fanns färskas tidningar. Bellevue Platz vimlade av glädjestrålade exilryssar som alla var ute i samma ärende som Lenin.

Det som stod i tidningarna bekräftade Bronskis överraskande nyhet. Det ögonblick som Lenin ständigt hade haft för ögonen och förberett sig och sitt bolsjevikparti för hade kommit. Lenin gick hem till Spiegelgasse och skrev ett brev med revolutionära instruktioner till Alexandra Kollontaj i Stockholm: "[...] fortsatt revolutionär propaganda, agitation och kamp för en internationell proletär revolution".

Nu måste han snabbast möjligt ta sig till Petersburg. Men det var en svår uppgift. Frankrike och Storbritannien skulle säkert inte släppa igenom honom. Han ville att Ryssland skulle dra sig ur kriget, det var väl känt och det var emot briterernas och fransmännens intressen.

Lenin lekte med tanken på att skaffa ett falskt pass via sina kontakter i Stockholm och ge sig ut för att vara dövstum svensk. Det där med dövstum var för att han inte skulle kunna beslås med att inte tala eller förstå svenska. Men tänk om han skulle prata i sömnen; fara ut i svordomar över mensjevikerna eller så?

Lenin beslöt att sondera det tyska alternativet. Kejsaren hade ett uppenbart intresse av fred med Ryssland. Då skulle han kunna koncentrera sig på västfronten. Uträkningen stämde. Kejsar Vilhelm i Tyskland var villig att ingå ohelig allians med den ryske världsrevolutionären.

Tio över tre den 9 april lämnade Lenins tåg Zürich Hauptbahnhof. På perrongen stod något hundratal ryssar och kastade glåpor efter passagerarna.

– Provokatörer! Spioner! Förrädare! Ni kommer att bli hängda... som tyska spioner! skrek de och slog med käppar mot järnvägsvagnarna. Missnöjet kom sig av att Lenin inte hade inhämtat medgivande för sin resa från den provisoriska regeringen i Sankt Petersburg.

Tidigt på morgonen den 10 april passerade järnvägsvagnen med de ryska revolutionärerna gränsen till Tyskland. Två dagar senare klev sällskapet ombord på den svenska färjan Drottning Viktoria i Sassnitz. Från Trelleborg gick färden vidare med nattåget till Stockholm och därifrån med tåg till Haparanda dit de anlände sent på påskafton. I Haparanda bytte de till slädar och for över Torne älvs is och över gränsen till det ryska storfurstendömet Finland.

Det vilar något symboliskt över att Schweiz var utgångspunkten för Lenins resa tillbaka till Ryssland och medan Sverige blev det sista land han besökte innan han åter trampade rysk mark och kapade den ryska revolutionen med sin bolsjevikiska statskupp. Sverige och Schweiz var extrempunkter på Västeuropas politiska måttstock. I ena änden det stabilt småborgerliga Schweiz, i den andra det missnöjesinstabila Sverige. Landet på gränsen till revolutionen! ✨

”

Lenin lekte med tanken på att skaffa ett falskt pass via sina kontakter i Stockholm och ge sig ut för att vara dövstum svensk.

Illusionslös idealist

Rousseau uppfattas av många som frihetens och optimistens store apostel. I själva verket var han en motsägelsefull person. Hans intellekt var rörligt men hans idéer om folkviljan har gett inspiration till skumma ideologier.

Av Dan Korn

Det har funnits större tänkare än Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), men inte många som påverkat vår värld lika mycket. Ideologier från höger till vänster har dragit näring från hans tänkande. Liberaler, fascister, kommunister och miljörörelsen har – ofta omedvetet via andra – öst ur hans källor. Gröna vägen och new age, psykoanalys och pedagogik, demokratier och totalitära stater, överallt har han gjort avtryck. Han tillhörde upplysningen och motupplysningen på samma gång, och var en nyckelperson för romantikens framväxt. Hans ande vilar över Marx och Engels skrifter. Vår tids postmodernism kan spåras tillbaka till honom. Och om det inte vore för hans bok *Émile* om barnuppfostran, hade nog Emil i Lönneberga hetat något annat.

”Alla mina tankar hänger ihop, men jag kan inte utveckla alla samtidigt” skriver han i *Om Samhällsfördraget* 1762. Nej, han kunde inte utveckla allt samtidigt och genom livet genomgick han en förändring, som – såvitt jag kan bedöma av det lilla jag läst – inte uppmärksammats särskilt mycket. Han började med att tro på människans inneboende godhet och såg därför civilisationen som något ont som förstört den naturliga mänskliga godheten. Innan någon kom på idén att hägna in ett stycke mark och kalla det sitt levde människan i en lycklig och fredlig tillvaro, menar han i *Huruvida vetenskapernas och konsternas återupprättande har bidragit till sedernas förädlande* från 1750. Den boken gjorde honom berömd och tack vare den förknippas Rousseau med tanken på ”den ädle vilden”, även om han aldrig använde de orden och uttrycket finns belagt redan på 1600-talet. Att det är Rousseaus tanke på denna lyckliga forntid som fick Marx och Engels att i det kommunistiska manifestet argumentera

för att det ”urkommunistiska samhället” funnits i en lycklig forntid, är uppenbart.

Med åren blev Rousseau mera desillusionerad om människans inneboende naturliga godhet, men just därför kom han efter hand att uppskatta vad mänskligheten åstadkommit av kultur och civilisation allt mer. Han konstaterade att den som tror på människans godhet inte förmår att värja sig för människans ondska, att tron på ondskan därför är den främsta garantin för ett gott samhälle.

Franska revolutionens slagord ”Frihet, jämlikhet, broderskap” är Rousseaus. Många tusenden har genom historien slagits för de orden, utan att de tänkt på att de innehåller en motsägelse. Den totala friheten innebär raka motsatsen till jämlikheten, eftersom den måste innefatta friheten att underkuva andra. Jämlikhet måste innebära en inskränkning i friheten. Frihet är i sig själv ett motsägelsefullt begrepp, eftersom den totala friheten är den fullständiga ofriheten. Denna motsägelse diskuterar Rousseau i sina skrifter och i slutet av sitt liv koncentrerade han sig alltmer på det som kan lösa denna paradox, nämligen broderskapet.

Med tanke på hur motsägelsefull Rousseau var som människa, är det inte att undra på att det finns motsägelser i hans tankar. Han skrev så inlevelsefullt om den stackars fattiga Julie, att den tidiga kvinnorörelsen inspirerades av honom. Det var ur Rousseaus tankar förra sekelskiftets förespråkare för kvinnlig rösträtt i Sverige hämtade sina argument. Själv var han dock en uttalad manschauvinist, som mest såg kvinnor som ett nödvändigt bihang, som alls inte skulle ha rösträtt. Frankrikes förnämsta kvinnor tävlade om att ha honom som älskare, men den enda som kunde tillfredsställa hans masochistiska böjelser var den fattiga hotellstäderskan Therese, som han delade sitt liv med. Han skrev så inlevelsefullt om vikten av en kärleks-

4

Dan Korn är författare, kulturhistoriker och rabbin.

En allegori över franska revolutionen till ära av Jean-Jacques Rousseau av Nicolas Henri Jeaurat de Bertry.

FOTO: ALAMY

full barnuppfostran att han ses som modern pedagogiks viktigaste skapare. Men hans och Thereses fem barn lämnade de till barnhem, utan att vidare efterfråga deras öden. Han beundrade republiken Genève, där han fötts, som ett demokratiskt föredöme, men när han återvänt dit efter många år i Frankrike fick han hemlighålla sitt förhållande med Therese, eftersom det var straffbart att bo ihop utan att vara gifta i den strängt kalvinistiska staten. Han stod inte ut Genève länge, utan återvände till Frankrike. 1762, när Rousseau med kort mellanrum gav ut *Émile* och *Om Samhällsfördraget* svarade Genève med att uppdra åt riksbödeln att offentligen bränna böckerna. När han skriver

om demokrati kommer han in på "folkviljan" och menar att den inte alltid kan mätas i folkets röster. Han är öppen för att en diktator kan tolka folkviljan mot folkets vilja, att de kan "tvingas till frihet", som han uttrycker saken. Frihetens store uttolkare gav därmed frikort åt totalitära idéer, som tack-samt tagits om hand av fascister och kommunister.

Så frågan uppstår osökt: Vad är det för mening med att studera en filosof med så motstridiga åsikter, som verkat som inspiratör för diverse skumma ideologier och som personligen verkar ha varit en knöl av ovanligt stort format? Ett svar kan vara att motsägelsefullheten hänger samman med »

”

Den totala friheten innebär raka motsatsen till jämlikheten, eftersom den måste innefatta friheten att underkuva andra.

att han kämpade med frågor, och inte nöjde sig med enkla svar, att han hellre var motsägelsefull än lögnaktig. Hans besynnerliga tankar om "folkviljan" kommer efter en rejäl analys av demokratin, skriven i en tid då den enda form av demokrati man kände var direktdemokrati som utövades av en begränsad krets medborgare. Och kunskapen om de upprörande delarna av hans privatliv har vi huvudsakligen från hans egen bok *Bekännelser*. Hade han inte varit så uppriktig hade vi sannolikt inte vetat om de fem bortlämnade barnen.

Ett annat svar kan vara att Rousseau faktiskt hade fel när han påstod att alla hans tankar hängde ihop. Det var många stora och insiktsfulla tankar blandade med mindre lyckade och de hängde inte alls ihop. Men vad gör det? Låt oss påminna oss att George Orwell i sin berömda recension av *Mein Kampf* från 1940 kritiserar Hitler just för att han i sin bok från 1920-talet har exakt samma åsikter som i sina tal femton år senare. Hans intellekt och världssyn utvecklas inte utan är låst. Rousseau hade ett rörligt intellekt som utvecklades, där det snarare hade varit konstigt om det inte fanns några motsägelser mellan den unge och den äldre Rousseau.

Många räknar Rousseau till romantiken och till motupplysningen, men mycket av det han säger hör snarare samman med upplysningen, bland annat hans starka religionskritik. Med romantiken kom ett svärmande för religiös inlevelse, som Rousseau inte verkar ha haft mycket till övers för. Han är en nyttotänkare i sann upplysningsanda som i *Om Samhällsfördraget* tycker att religion kan vara bra att ha som en samlande kraft för nationen. Därför funderar han på om inte varje nation borde ha sin egen statsreligion. Det problematiska med att en sådan religion måste vara ett uppenbart fejk, eftersom systemet skulle innebära att folk fick byta gud om de flyttade från ett land till ett annat, erkänner han, men han oroar sig mer för kristendomen, som han ser som en direkt samhällsfara.

Kristendomen undergräver staten, menar Rousseau, eftersom den delar makten mellan kyrkan och regenten. Just detta delande av makten har av modernare tänkare, exempelvis Francis Fukuyama, framhållits som en av de viktigaste förutsättningarna för den moderna statens framväxt, men så ser inte Rousseau det. Han menar att kristendomen i den form den har, med kyrkans makt, försöker skapa en utopi som krockar med verkligheten:

Det sägs att ett folk av sanna kristna skulle bilda det mest fullkomliga samhälle man kan tänka sig. Beträffande detta antagande ser jag bara en stor svårighet, nämligen den att ett samhälle bestående av sanna kristna inte längre skulle vara ett samhälle bestående av människor [...] Genom att det är fullkomligt skulle det sakna förbindelselänk, och det fel som skulle leda till dess undergång skulle därför ligga just i dess fullkomlighet.

Var och en skulle uppfylla sin plikt, folket skulle vara underkastat lagarna, ledarna skulle vara rätttrådiga och modererade, styresmännen rättsskaffens och omutliga, soldaterna skulle visa dödsföra och det skulle varken finnas fäjänga eller

överflöd. Allt detta är gott och väl, men låt oss se lite längre.

Kristendomen är en alltigenom andlig religion, som enbart sysslar med himmelska ting. Den kristnes fosterland är inte av denna världen. Han gör visserligen sin plikt, men han gör det med stor likgiltighet inför god eller dålig framgång i sina företag. Så länge han inte har något att förebära sig, är det av föga vikt för honom om allt går bra eller dåligt i denna världen. Om staten är blomstrande vågar han knappast njuta av den offentliga lyckan, för han fruktar att yvas över sitt lands ära, och om staten förfaller, välsignar han Guds hand som lägger sin tyngd över folket.

Låt oss strunta i huruvida Rousseau hade rätt eller fel i sin kritik av kristendomen och i stället ta fasta på den psykologi han

En fri och olydig Emil.

FOTO: TOMMY SVENSSON/TT

här så skickligt beskriver. Även i vår tid kan vi iaktta samma fenomen också bland människor som inte alls ser sig som kristna. Rousseau beskriver alltså en människa som vill göra gott, men som fullständigt struntar i om godheten ger bra eller dåliga resultat för omgivningen. Hon vill inte glädjas över det som är bra i hennes land, eftersom det vore högmot. Men hon bryr sig inte om det går dåligt för landet. Då skylls det på omständigheter bortom hennes kontroll. Rousseau fortsätter med att konstatera att i ett samhälle där alla är goda och tror gott om sina medmänniskor, där det anses ofint att tänka illa eller misstänka någon, där har ondsinta charlataner de bästa möjligheterna att utnyttja systemet och att tillskansa sig makt. Den som ifrågasätter naiviteten och försöker varna för att oskyldiga människor utnyttjas, ses som en hädare eller en

syndare. Parallellen till dagens Sverige kommer osökt.

Rousseau visar här på ett dilemma som är mycket större än han själv föreställer sig det. Detta är ett fenomen som överlevt avkristnandet och som dyker upp i annan kostym i vår tid. Vi ser människor i samtiden som uppträder exakt så som Rousseau beskrev för 250 år sedan. I december 2016 skrev journalisten Mattias Hagberg en serie artiklar på DN:s kultursida där han kritiserade ledarsidor, framförallt *Göteborgs-Posten* och *Expressen*, för att glida alltmer mot höger genom att kräva begränsad invandring och hårdare tag mot våld i förorter. Han blev skarpt kritiserad för de artiklarna och den 12 januari svarade han på den kritiken:

Kort sagt, jag tror att den värld vi har framför oss är fundamentalt annorlunda än den värld vi nu lämnar bakom oss. Därför måste vi söka nya svar – samtidigt som vi vågar stå fast vid grundläggande liberala värderingar som tolerans, öppenhet och pluralism. Eller annorlunda uttryckt: människan före systemet. Det finns lite som talar för att framtiden kommer att bli enkel och konfliktfri. Men vilka är handlingsalternativen? Ska vi sluta sträva efter universella mänskliga rättigheter? Ska vi bygga murar bara för att vi inte förstår diskutera och formulera en ny och progressiv politik? [...] Det är dags att höja blicken. Det är dags att släppa det snäva nationella perspektivet och fixeringen vid gränser och istället se den nya värld som håller på att växa fram. Först då kan vi få en konstruktiv debatt om allt från migration till identitet.

”

Vi ser människor i samtiden som uppträder exakt så som Rousseau beskrev för 250 år sedan.

Hans ord handlar om en idealvärld som han ställer mot ledarskribenternas mycket tydliga förankring i verkliga existerande problem. Vad innebär hans ord om människan före systemet? Utan ett samhällssystem finns inga mänskliga rättigheter, ingen individuell frihet, ingen tolerans. Och utan nationen och dess gränser finns inget som uppehåller detta system. Det är lätt att tala om ett rike som inte är av denna världen, men eftersom vi befinner oss i denna världen måste vi förhålla oss till den. Det är lätt att angripa ”systemet” och tala för ”människan” så länge alla människor är goda och snälla. Men erfarenheten visar sedan årtusenden tillbaka att människan är människans största fiende.

Hagberg påminner om Povel Ramels lilla visa ”Vals”, som går i tangotakt. Man kan inte dansa vals till tango, lika lite som luftiga ideal är svaret på verkliga konkreta frågeställningar. Han anser att vi bara skall finna oss i att framtidens migrationsströmmar inte går att stoppa och att en ny värld växer fram. Precis som på Rousseaus tid blir de som påpekar att alla människor inte är genomgoda, att det faktiskt finns allvarliga problem, syndare. Hagberg frammanar en mycket sympatisk drömvärld, där vi alla är goda och omtänksamma, där alla människor älskar varandra. Rousseau predikade också människokärlek, men tämligen bistert konstaterade han att den som påstår sig älska alla världens människor i själva verket är ute efter en orsak att hata sina närmaste. ✿

USA står för en alldeles för stor del av Natos utgifter. Men att komma till rätta med obalanserna är politiskt svårt.

Dags att dela på bördan

Av Ann-Sofie Dahl

”

Medan den amerikanska investeringen i försvaret har anpassats efter krig och konjunkturer har den europeiska och kanadensiska budgeten legat tämligen konstant över tid.

Procenten, procenten, procenten. Nej, det är inte om alkoholhalten i ädla drycker denna text ska handla, utan något helt annat: de procent av BNP som de europeiska medlemmarna i försvarsalliansen Nato – och även nordamerikanska Kanada, för den delen – avsätter till försvaret. I nuläget alldeles för lite, menar USA:s nye president och får medhåll av de flesta bedömare.

Kraven på 2 procent till försvaret har vi hört mycket om på sistone; det är ju, som väl noterats, en av Donald Trumps absoluta paradfrågor. Men Trump är långt ifrån ensam om att driva frågan, och har faktiskt ett Natobeslut att luta sig mot när han jagar sina europeiska bröder och systrar att betala mer.

VID NATOS TOPPMÖTE i Wales 2014 enades nämligen de tjugoåtta länderna (som snart blir tjugonio med Montenegro) om målet att vardera lägga 2 procent av BNP till försvarskostnaderna. Av dessa 2 procent ska dessutom 20 procent gå till materielinvesteringar, för att säkerställa att Natokapabiliteten är av toppkvalitet och att pengarna går till rätt saker inom försvarsbudgeten. Inte till höga kostnader för personal, kasernhyra, pensioner eller annat smått och gott som på vissa håll används för att få siffrorna i budgeten att se mer lovande ut.

Det var dock inget nytt påfund från Natos sida när alliansen hade sitt första toppmöte i september 2014 efter Ukrainakrisen och den ryska annekteringen av Krim. Så länge den stora försvarsalliansen har existerat har diskussionerna funnits om ”burdensharing”, fördelningen av bördorna och av kostnaderna för det gemensamma försvaret mellan länderna på de båda sidorna av Atlanten.

President Trump är långt ifrån den förste att klaga över den transatlantiska obalansen. Hans närmaste företrädare beklagade sig, han med, om än inte i samma termer och tonläge.

Och när Robert Gates – som var försvarsminister till både republikanen George W Bush och demokraten Barack Obama – lämnade sitt ämbete 2011 ägnade han en uppmärksam del av sitt avskedstal till att läxa upp de europeiska länderna för deras ständigt sjunkande bidrag.

Om utvecklingen fortsätter, varnade Gates, skulle det i värsta fall kunna leda till att amerikanska politiker utan minnen från kalla kriget inte längre skulle tycka att utgifterna för att försvara Europa är värt pengarna.

Som det största och starkaste landet i alliansen har USA sedan dag ett stått för en överväldigande stor del av försvarskostnaderna; 2015 hela 72 procent av Natos samlade försvarskostnader, enligt generalsekretärare Jens Stoltenbergs rapport.

MEDAN DEN AMERIKANSKA investeringen i försvaret har anpassats efter krig och konjunkturer har den europeiska och kanadensiska budgeten legat tämligen konstant över tid. 1984 avsatte dessa länder till exempel sammantaget 310 miljarder dollar till försvaret – och 2014, trettio år senare, 303 miljarder dollar. Trots ekonomisk utveckling och trots att antalet medlemmar i försvarsalliansen under de åren gått från 16 till 28.

Dagens mål om 2 procent kan tyckas högt, men faktum är att de flesta medlemsländerna lade just det på försvaret 1990. Därefter blir det allt färre som når dit, och bara åtta år senare har mer än hälften hamnat under 2 procent.

Framförallt var det helt andra summor

Trump och Natochefen.

FOTO: CARLOS BARRIA/REUTERS/TT

under kalla kriget. Då avsatte alla de stora staterna – både USA och de europeiska – över 4 procent till försvaret; till och med lilla Danmark landade på 3 procent på den tiden (1963). 1952, några år efter försvarsalliansens grundande, lade Natoländerna i genomsnitt 6,6 procent av sin BNP på försvaret. Som jämförelse låg snittet 2015 på 1,5 procent – men det året markerade vändningen när flertalet länder inte bara slutade skära i försvaret utan till och med ökade investeringarna i reella termer.

Förvisso var det andra tider på 1950-talet, med en tudelad värld och kallt krig med Sovjetunionen som samlade länderna kring en gemensam, och högst verklig, hotbild. Men att ta sig tillbaka till 2 procent är med andra ord ingen total omöjlighet; vill man så kan man. Det har uppenbarligen funkat förr.

DET HAR OCKSÅ påpekats många gånger förr från den amerikanska huvudstaden. Det nya med Donald Trump är kopplingen som han i alla fall tidigare gjorde mellan de enskilda allierades försvarskostnader och de säkerhetsgarantier som varit en omistlig del av Natosamarbetet; betala mer, har Trump hotat, annars kan ni inte räkna med att USA kommer när ni behöver hjälp.

Att nämna just de baltiska länderna i det sammanhanget, som Donald Trump gjorde, var måhända ett av många nybörjarmisslag. Pyttelilla Natomedlemmen Estland är

nämligen ett av de fem länder som faktisk avsätter de överenskomna 2 procenten till försvaret redan idag. Lettland och Litauen ligger hack i häl, med runt 1,7 till 1,8 procent och med förhoppningar om att nå målet inom ett år eller två.

De övriga tre som redan nu levererar är Storbritannien, Polen och Grekland, den senare sina konstant dåliga finanser till trots (men också med en, som grekerna ser det, lika konstant konflikt med grannen Turkiet som anses motivera storsatsningen).

Efter ett par månader har hotelserna från Vita huset nu upphört och presidenten till allas påtagliga lättnad lovat att hålla fast vid Natotraktatets artikel 5: musketörseden om en för alla, alla för en.

SAMTIDIGT ÄR DET uppenbart att 2 procent är en omöjlighet för flertalet länder på kort sikt. Istället handlar det numera om en gemensam *målsättning* att nå dithän, med nationella planer som ska tas fram för hur det ska gå till.

Tillika har definitionen anpassats så även bidrag av andra slag ska kunna räknas in, som till exempel deltagande i internationella operationer. Det har inte minst välkomnats i Danmark, som efter en lång rad bastanta nedskärningar nu ligger på 1,2 procent till försvaret – vilket dock inte är lägst i Östersjöområdet; det står Sverige för – och alltså skulle behöva dubbla budgeten.

Danmark har länge utmärkt sig som en aktivistisk stjärna i Natokretsen, ständigt redo att följa USA och Storbritannien ut i krig i världen. Det bidraget har kompenserat för de låga försvarskostnaderna; danskarna kan sägas ha betalt sin andel med sina soldaters liv. Men när antalet internationella operationer att delta i har minskat är det en valuta som blivit allt svårare att använda.

LARS LØKKE RASMUSSENS borgerliga trepartiregering har åtagit sig i regeringsdeklarationen att vidta ”et substantielt løft” för att få upp försvarskostnaderna. Och när nu president Trump verkar ha övergett sin isolationistiska linje för att istället driva en mer traditionell supermaktspolitik öppnas åter nya möjligheter för länder som Danmark, som redan ingår i den internationella insatsen mot ISIS i Irak och Syrien, att fortsätta sin aktivism.

Ett tecken på det var presidents Trumps inbjudan till Løkke, som bara nummer fyra i raden av europeiska regeringschefer, att besöka Vita huset i mars. Där öste presidenten beröm över lilla Danmark; ”a very good ally, a great ally”, förklarade Trump för den samlade pressen.

Varvid samtalet för ett ögonblick handlade om annat än procenttal.

Ann-Sofie Dahl är docent i internationell politik, bosatt i Köpenhamn, och skriver just nu en bok om Nato.

**POST-
LIBERAL
AND
PROUD**

TEMA

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

Den brittiske journalisten och författaren David Goodhart ställer frågor om rörlighet och tillhörighet utifrån personlig erfarenhet. Fem svenska skribenter kommenterar.

Jag har gjort slut

Värderingarna hos den tongivande urbana klassen leder på sikt till samhällsupplösning. Alternativet är en hållning byggd på samarbete och tillit samt språkliga, historiska och kulturella band.

Av David Goodhart

Varför ändrar vi uppfattning i särskilda frågor? Många historiska gestalter har gjort det: Charles de Gaulle om Algeriet, liksom Robert Peel om tullar och F W de Klerk om apartheid.

Sedan finns det ändrade inställningar som mer handlar om en annorlunda världsbild. De kan uppstå både snabbt och långsamt. Steve Bannon, Donald Trumps skräckinjagande rådgivare, förändrades och politiserades av en enda händelse: den 11 september 2001. Före detta vänner vittnar om att den till och med verkade förvandla honom till något av en annan person.

Själv har jag, om än långsammare, ändrat inställning till den moderna liberalismen. Som vänsterstudent gjorde jag uppror mot min borgerliga bakgrund. Senare grundade jag den vänsterliberala tidskriften *Prospect* som jag även blev chefredaktör för. Det var där som jag tog mina första trevande steg mot att avvika från det liberala samförståndet om invandring och mångkultur. År 2004 skrev jag en essä om det spända förhållandet mellan mångfald och solidaritet. Den byggde på ett antagande som jag inte trodde var kontroversiellt – att folk är mer benägna att umgås med människor som de har någonting gemensamt med. Istället fick jag för första gången möta den moderna vänsterns intolerans. Sedan dess har jag vant mig vid att anklagas för rasism, till och med av mina egna barn.

Jag upplevde inte något avgörande ögonblick när jag insåg att jag hade lämnat den liberala stammen. Men en händelse nyligen tydliggjorde det hela. Jag pratade med några vänner på en bar, med i sällskapet var också några personer som jag inte kände, och förklarade att jag kunde förstå det obehag som Nigel Farage nyligen hade uttryckt över att inte höra en enda engelsktalande person på ett tåg i London. En av de personer som jag inte kände smällde glaset i bordet och gick demonstrativt därifrån.

De värderingsmässiga skiljelinjerna i det brittiska samhället som ledde till brexit, och som nu kan komma att splittra Storbritannien, uppstod ur framväxten av två stora värderingskluster under senare tid: de välutbildade och rörliga som betraktar världen från "var som helst" (Anywhere) och som uppskattar oberoende och flexibilitet

står mot de mer rotade, vanligtvis mindre välutbildade som ser världen från "någonstans" (Somewhere) och prioriterar grupptillhörighet och trygghet.

Självfallet finns det många underavdelningar inom båda grupperna, liksom en stor "mitemellangrupp". Jag kom på beteckningarna i samband med att jag skrev en bok nyligen, däremot inte själva värderingsklustren. De kan vem som helst upptäcka i brittiska enkäter där var som helst utgör ungefär en fjärdedel av befolkningen och någonstans ungefär hälften.

Jag refererade till ett byte av uppfattning som om det vore en rationell process, där man granskar sina åsikter med några års mellanrum och beslutar sig för att ändra standpunkt ifråga om Israel och palestinierna eller EU:s inre marknad. Men det är inte så det fungerar. Om man, som de flesta välutbildade, sätter stort värde på moralisk och intellektuell samstämmighet brukar ens åsikter passa in i något som liknar en förståelig världsåskådning. Och med den följer vanligtvis ett informellt medlemskap i ett nätverk av likasinnade. Utan att egentligen behöva fundera på saken vet man att alla på det hela taget är för och emot samma saker.

Det är bekvämt att ingå i en obestämd åsikternas och antagandenas storfamilj. Det underlättar byggandet av skyddsmurar runt ens världsåskådning – vad som kallas bekräftelsefördom. I Storbritannien förstärks det hela sociologiskt genom att universitetssystemet huvudsakligen består av internat (i motsats till de flesta amerikanska och europeiska universitet), vilket innebär att oavsett vilken bakgrund man hade kommer den som tar examen inom den så kallade Russellgruppen (med 24 av Storbritanniens ledande universitet) antagligen bara att ha få, om ens några, nära vänner som inte tagit examen. Universiteten befäster också en samhällsuppfattning där liberala åsikter – stöd till ekonomisk och kulturell öppenhet och de flesta sorters jämlikhet – utgör en del av den etiska grundsynen som skiljer var som helst-studenter från massorna i någonstans-gruppen.

Efter examen brukar Varsomhelstare också vara mer rörliga än »

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

David Goodhart.

FOTO: KAREN GORDON PHOTOGRAPHY

Någonstansare, deras karriärer får ofta som följd att de under en tid hamnar i London. Och då bor ändå mer än 60 procent av britterna fortfarande högst tre mil från där vi bodde när vi var 14 år.

Det här är viktigt eftersom sättet som vårt dagliga liv formas förstärker våra åsikter och till och med våra intressen. Om man, för att använda ekonomisk jargong, har stort humankapital kommer man att utvecklas i öppna, konkurrensutsatta system och bara hållas tillbaka av fördomar och protektionism. Det är också troligt att man, med den amerikanske sociologen Talcott Parsons terminologi, har en "förvärvat" identitet, alltså en identitet som bygger på ens egna studie- och karriärframgångar, snarare än en "tillskriven" identitet, som bygger på kön, etnicitet, specifika orter. Detta bidrar till att öka ens självsäkerhet medan den med en mer rotfast identitet kan bli orolig av snabba förändringar.

För att ta ett brexitrelaterat exempel. Om man är en Var-somhelstare ligger EU:s fria rörlighet i ens intresse eftersom man utan byråkratiska hinder kan ta med sig sina kunskaper och slå sig ner någon annanstans i Europa under ett par år. Det är inte heller troligt att man kommer att möta direkt konkurrens från människor som flyttar i motsatt riktning – i själva verket kanske ens liv bara blir intressantare av att få några franska eller polska vänner. Å andra sidan är det betydligt mindre troligt att Någonstansare har fallenhet eller meriter för att arbeta utomlands. Dessutom möter de ofta direkt konkurrens från EU-medborgare som kommer till Storbritannien – mer än en tredjedel av produktionen inom livsmedelssektorn (runt 120 000 arbetstillfällen) har fyllts upp av östeuropéer under de senaste åren, från nästan noll före 2004.

Visserligen har det ju alltid funnits rika och välutbildade människor med öppnare och mer vidsynta åsikter än de som har det mer knapert. Skillnaden nuförtiden är storleksförhållandet. Fram till nyligen var överallt liberalismen förbehållen en liten del av befolkningen. I takt med att högskoleutbildning har blivit allt vanligare når den numera 20–25 procent av befolkningen och siffran ökar hela tiden. Under de senaste 20–30 åren är detta dessutom något som dominerat det politiska etablissemangen och den nationella kulturen. Var som

helst-politiker som tror att de styr i nationens intresse styr åtminstone delvis egentligen i var som helst intresse i frågor som rör allt från att bredda högskoleutbildningen till det moderna samhällets överträffade öppenhet.

Både var som helst- och någonstans-gruppens världsbild är på sitt sätt både rimlig och anständig, och inom de flesta politiska och ekonomiska områden är indelningen knappast relevant. Men när det gäller frågor inom det som brukar kallas "trygghet och identitet", ett område som har antagit enorma proportioner under de senaste åren, har den gett upphov till en förfärande djup klyfta i det brittiska samhället och en instabilitet i landets politiska system som betytt slutet för vårt medlemskap i EU och som nu kanske dessutom kan komma att sätta punkt för unionen med Skottland.

Så hur kommer det sig att jag – med en bakgrund som är så var som helst som den bara kan bli – började lyssna på mina vänners politiska diskussioner som en outsider? Hur kommer det sig att jag började se klyftan från någonstans-sidan? Vad har förändrat mig?

Den traditionella förklaringen är att jag mognade, blev familjefar, blev mer rotfast och kom att inse att man först bör hjälpa sina närmaste (även om hjälpen inte begränsas dit). Men vem vill vara en klyscha? Vi föredrar tanken att det var omvärlden som förändrades – som Ronald Reagan uttryckte det: "Jag lämnade inte det demokratiska partiet, det demokratiska partiet lämnade mig."

"Istället fick jag för första gången möta den moderna vänsterns intolerans. Sedan dess har jag vant mig vid att anklagas för rasism, till och med av mina egna barn."

Den mer smickrande förklaringen är att jag alltid har varit rastlös, att jag aldrig kände mig bekväm i min stam. Efter att ha brutit med

min överklassbakgrund (min nu avlidne far var konservativ parlamentsledamot) blev jag i slutet av tonåren och den tidiga tjugooårsåldern på en gång före detta Eton elev och marxist. Jag vet, det är skrattretande, särskilt med tanke på att mitt missnöje antagligen i mindre utsträckning väcktes av empati med jordens olycksbarn och mer hade att göra med bakslaget det innebar att jag inte lyckades återta min plats i fotbollslagets startelva efter en tids sjukdom och att jag inte ens blev uttagen till cricketlaget. (Senare upptäckte jag att detta även hände en annan före detta Eton elev – John Strachey, som blev marxist på 1930-talet och satt i Clement Attlees regering efter andra världskriget.)

Jag kände mig aldrig väl till mods i den privilegierade vänstern, det hela var alltför oäkta, men att återvända till familjetraditionerna var uteslutet, så jag blev en välbekant samhällsrepresentant – den skuldtyngda vänsterliberala journalisten.

Har man gått i nationens mest berömda skola ses man ofta som en social freak, en turist i sitt eget land. Men som George Orwell (de tafatta före detta Eton elevernas skyddshelgon) visste har det sina fördelar att vara en insider-outsider. Det hjälpte mig att bli medveten om hur knepiga en del instinkter var inom min liberala stam i norra London under 1980- och 1990-talen: en betydligt större oro för lidande i avlägsna länder än alldeles runt hörnet, en oförståelse inför religiösa och nationalistiska känslor och ett förakt för vanligt folk som det ju egentligen var meningen att vi skulle kämpa för.

Som även Orwell upptäckte gillar inte folk när man lämnar sin stam, och jag har sannerligen förlorat en del vänner. Vid ett offentligt möte nyligen sa författaren David Aaronovitch att eftersom jag hade gått på Eton var jag inte i stånd att ta ställning för någonstans-sidans intressen. Det kändes som en plump och stereotyp

>>

FOTO: NICK ANSELL/TT

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

Privilegierade och på väg: studenter i Cambridge.

FOTO: PETER KINDERSLEY/GETTY IMAGES

Rapportör från både ut- och insidan: George Orwell.

FOTO: THE GRANGER COLLECTION/TT

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

klassföreställning, men sedan slog det mig att jag, kanske för första gången i livet, agerar som det är meningen att marxistiska intellektuella skall göra. Jag har satt mig över borgerliga klassintressen för att vittna om massornas intressen – det handlar inte längre om ”bröd och jord” utan om ”erkännande och rötter”.

Allt detta har utgjort ett visst stöd för min gradvisa brytning med den liberala stam som var mitt hem i 25 år. Men det behövdes även intellektuella vägledare – som Michael Lind, Maurice Glasman, Eric Kaufmann och Jonathan Haidt – som hjälpte mig att komma underfund med vad mitt ogenomtänkta missnöje med den moderna liberalismen berodde på. Jag upplevde flera ögonblick av insikt i takt med att jag genomskådade framgångsskildringen som bidragit till att forma den ytliga liberalism som dominerar politiken.

Denna skildring ser jämlikhet mellan kön och folkslag som upptakten till överbryggandet av alla exkluderande grupper, däribland nationalstaten. Men alla människors moraliska jämlikhet – denna vackra, en gång utopiska tanke som skrevs in i så många grundlagar i väst i mitten av 1900-talet – innebär inte att vi har samma skyldigheter gentemot alla människor.

Detta avgörande förbehåll gentemot universalismen gör att liberalismen fortsätter att vara jordnära, verklighetsnära för människor av kött och blod med gruppband och behov av att bli uppskattade och höra hemma. Den moderna politiken – rättsstatsprincipen och på senare tid tanken om alla människors lika värde – är givetvis delvis utformad för att tämja och inskränka djuriskhet och klankänslor. Men om politiken försvinner alltför långt in i juridikens och ekonomins individualistiska abstraktioner börjar den se samhället som en slumpartad samling individer, varken mer eller mindre.

Ur detta förbehåll kan en mognare och känslomässigt intelligentare liberalism uppstå som inser att det verkligen finns något som heter samhälle och att det fungerar väl när det bygger på samarbete och tillit samt språkliga, historiska och kulturella band. Nyanlända kan införlivas i sådana samhällen, och de kan behålla en del av sina egna traditioner, men om inte en kritisk massa bland dem anammar de allmänna gemensamma samhällsnormerna så kommer föreställningen om nationen som en grupp människor med betydande delade intressen – föreställningen om ett folk – att bryta samman.

Följaktligen är en måttlig nationalism verkligen en välgörande kraft som stärker gemensamma intressen (och välfärdsstater) mot de upplösande effekter som kommer sig av välstånd, individualism och mångfald. Men engelska Överalltare är oerhört obekväma inför nationalistiska känslor, ett arv från Englands dominans. Detta gör dem ofta döva för andra sorters nationalism på de brittiska öarna. Om man under en middag i London frågar ett antal engelsmän ur medelklassen om de är stolta över sitt land får man ilska och/eller förlägenhet som svar – i Edinburgh, Cardiff eller Dublin hörs ett rungande ja.

En känslomässigt mogen liberalism måste också acceptera att de vita majoriteterna, och inte bara minoriteterna, i de västerländska samhällena även de har etniska band och ett intresse av en viss demografisk stabilitet – och det är varken skamligt eller rasistiskt om människor känner obehag om deras grannskap omvandlas alltför fort, oavsett om det beror på gentrifiering eller etnisk förändring.

Även annat kan uppstå ur detta förbehåll – sådant som inte utmanar de centrala trossatserna i den moderna liberalismen utan dämpar och begränsar dess mer dogmatiska tillämpningar. Uppfattningen att män och kvinnor är jämlika men inte identiska och tron på någon sorts könsuppdelning av arbetet i hemmet och resten av samhället är exempelvis alltför utbredd. Att ordning och legitim auktoritet i familjer, skolor och samhället som helhet är ett nödvändigt

villkor för att människor skall utvecklas, inte ett sätt att krossa dem. Att religion, lojalitet och det kloka i traditioner förtjänar större respekt än hos vissa liberaler som ser människan som ett ”oskrivet blad” och som har en tendens att ensidigt fokusera på frågor som har med rättvisa och lidande att göra.

Som Haidt påpekar – som svar på det gamla påståendet att högern är korkad – kan konservativa uppskatta ett bredare

spann av politiska känslor än liberaler: ”Det är som om konservativa kan höra fem oktaver när de lyssnar på musik, medan liberaler bara reagerar på två, men inom dessa två har de särskilt god urskillningsförmåga.”

Man behöver varken vara konservativ eller rösta konservativt för att inse detta och själv räknar jag mig till mitten, öppen för tankar från både vänster och höger. I själva verket är jag nu postliberal och stolt, och känner att jag för första gången i livet har självförtroendet och erfarenheten att räkna ut saker och ting på egen hand.

Försöker jag rädda eller begrava liberalismen? Jag försöker bestämt rädda den från de överdrifter som ledde till motreaktionen vi fick se i och med brexit och Trump och vill övertyga så många som möjligt ur min gamla stam om att vi måste nå fram till en ny lösning som är öppnare för någonstans-gruppens instinktiva uppfattningar. Kom och gör mig sällskap. Du har ingenting att förlora, bara dina middagsbjudningar där alla tycker likadant.

David Goodhart arbetar på tankesmedjan Policy Exchange och har skrivit boken *The Road to Somewhere. The Populist Revolt and the Future of Politics*. Artikeln publicerades ursprungligen med titeln ”Why I left my liberal London tribe” i *Financial Times*/FT.com, 17/3 2017.

(Used under licence from the Financial Times. All Rights Reserved. FT does not accept any liability for the accuracy or quality of the translation.)

Översättning: Martin Peterson

*”Som även Orwell
upptäckte gillar inte folk
när man lämnar sin stam,
och jag har sannerligen
förlorat en del vänner.”*

Det är en fråga om hyfs

De allra flesta av oss kan bli bättre på att förstå andra.

Av Susanna Popova

Käre David Goodhart, det finns en minimal chans att du minns mig. När vi sågs för femton år sen var jag chefredaktör på *Moderna Tider*, du på *Prospect*. Vi jämförde upplagor, och kom fram till vilken mycket större tidskrift *Moderna Tider* var, sett som räckvidd i förhållande till befolkningens storlek. Det var millennium i London, och det fanns något annat som vi inte pratade om, antagligen för att du inte kände till omständigheterna och för att jag inte kände något behov av att upplysa dig.

Jag uppskattar din personliga ton i den essä, "Why I left my liberal London tribe", som du nu publicerar och jag tänkte fortsätta på den vägen. En sak vi inte berörde vid millennieskiftet var att du var en brittisk inkarnation av min företrädare på posten som chefredaktör på *Moderna Tider*, Göran Rosenberg. Ni var båda vänstermitten-killar, goda grabbar. Och jag var höger, rekryterad från *Svenska Dagbladets* ledarsida.

När jag tänker efter skulle jag säga att du kan ha blivit upplyst om min förmodade ondska, vänsterinformatörerna har sedan min uppväxt i Vasastan i Stockholm på 1970-talet varit synnerligen välorganiserade. Men du hade gått på Eton och var väluppfostrad, vi pratade inte om det.

Dig, David, tog det ytterligare några år innan du mötte vad du kallar "den moderna vänsterns intolerans". Och nu beskriver du i essän hur du har lämnat den vänsterliberala stamgemenskapen. Och hur led du är vid den mobila välutbildade elitens (Varsomhelstarna) självpåtagna rätt att tala om för de mindre mobila och lågutbildade (Någonstansarna) vad de ska tycka om EU:s fria rörlighet, engagemang i konflikter på andra sidan jorden snarare än i det egna landet, religion och nationella känslor.

Rosenberg blev vid ett senare tillfälle, av en intet ont anande diplomat, placerad bredvid mig på en middag. Jag glömmer aldrig den föreläsning han levererade. Den gick ut på att rasister, och nazister,

var människor som skulle tigas ihjäl. Han hade fått för sig att Harry Schein någon gång sagt att människor med fel värderingar inte skulle släppas fram, utan tryckas ner under ytan. Jag tycker och tyckte att det är en dum idé, så jag sade emot. Och blev uppläxad vid sittande bord, allt enligt gällande dramaturgi.

Göran Rosenberg var en utmärkt exponent för den rådande dogmen att Varsomhelstarna inte bara kan, utan också har skyldighet att, berätta för Någonstansarna hur de ska tycka om verkligheten. Och vad som inte ska berättas. Det där middagssamtalet ligger som ett tydligt raster varje gång jag tittar på Sverigedemokraternas opinionsstaplar. Så går det när man försöker tiga ihjäl människor vars åsikter man inte tycker om. Sverige har gjort fullskaleexperimentet.

Du, David, kallar dig postliberal, och stolt. Jag är stolt över att sällan kalla mig själv för något särskilt. Men din text berörde mig på ett sätt som inte är så vanligt numer och jag har undrat lite över varför. Jag tror inte att detta handlar om identitet, psykologi, oskrivna eller halvskrivna blad, utbildning, elitism, utanförskap, liberalism, konservatism eller stamtänkande. Eller om högern är bättre på att förstå vänstern, än vänstern är på att förstå högern. Vi behöver inte Jonathan Haidts teser om att vänsterpolitikens intuitioner i första hand baseras på omhändertagande och rättvisa. Eller att högerpolitiker baserar sina intuitioner på rättvisa, frihet eller nationell suveränitet, lojalitet, auktoritet och okränkbarhet.

Det handlar antagligen helt enkelt om att de flesta av oss, om vi vill, kan bli bättre på att förstå andra. Och att göra det är uttryck för hyfs. Vi är exakt lika gamla, David, och för många kommer ett ökat behov av att se och utöva hyfs med åren. Det som vänstern kallat solidaritet och högern för uppfostran, är lika tillgängligt för alla.

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

FOTO: JOHNER BILDBYRÅ

”Det handlar antagligen helt enkelt om att de flesta av oss, om vi vill, kan bli bättre på att förstå andra. Och att göra det är uttryck för hyfs.”

Oavsett om man har vuxit upp på landet eller i stan, har gått på universitet eller någon annan skola, är rik eller fattig, elit eller ”vanlig”, röstar vänster eller höger. Att veta betydelsen av hyfs och att försöka vara en hyfsad människa är skillnaden mellan att bidra och att riva ner. Och att, som du skriver, lyssna som en ”outsider” har alltid varit ett bra verktyg. Man hör vad man själv säger då.

Vill bara säga att det just nu utspelas en kamp inom en svensk borgerlighet, satt under press av Sverigedemokraterna. På ena sidan står de uttrerade liberalerna som får svårt med restriktioner av antal nyanlända och, som Varsomhelstare, imorgon dag är beredda att släppa välfärdsstaten och alla dess åtaganden för individens rörelsefrihet. På den andra finns den högrare delen som lyssnar till Någonstans-

re, och mellan de båda slår det just nu gnistor. En av dina inspirationskällor, Michael Lind, har gjort observationen att inget land idag är ett fullt utvecklat libertarianskt samhälle. Men om libertarianismen är en så bra idé, borde inte åtminstone något land ha testat den? Med minimal regeringsmakt, öppna gränser, avkriminaliserade droger, utan välfärdsstat och offentligt utbildningssystem?

Vill bara säga en sak till, det ska bli kul att läsa din bok *The Road to Somewhere*. Och den diskussion du för kan komma att ta sig till Sverige. Men det lär dröja. Vi gör oss inte av med gamla murar hur som helst i Sverige. Du har varit här, så du vet. s

Susanna Popova är journalist och författare

Men vart är vi på väg?

Goodhart drar upp intressanta och kraftfulla skiljelinjer. Men frågan är hur de två kategorierna förhåller sig till varandra över tid.

Av Nicklas Lundblad

Den som skiljer mellan någonstans och varsomhelst som perspektiv ur vilka vi kan se världen fångar en mängd av de olika politiska motsättningar som präglar dagens debatt. Motsättningarna mellan stad och land, kosmopoliter och nationalister, socialt liberala och familjekonservativa samt högutbildade och lågutbildade låter sig inordnas i distinktionen på ett intressant sätt. Goodharts distinktion är kraftfull, men den lämnar en stor fråga obesvarad: Hur förhåller sig dessa två grupper till varandra i tiden? Han antyder att var som helst är en modern utsiktspunkt, mot någonstans som är rotad och historisk, men det saknas en klar utvecklingslinje mellan dem.

Är detta endast en version av Ferdinand Tönnies berömda distinktion mellan den lilla bygemenskapens *Gemeinschaft* och den moderna stadens *Gesellschaft*? Tönnies ramade in sin teori i ett industrialiseringsperspektiv, och det finns en analys kring globalisering och teknikutveckling hos Goodhart, men det vore intressant att gräva i detta mer. Är det kanske så att var som helst är den utsiktspunkt som informerar och formar någonstans över tid? Om inte någonstans skall vara en tidlös och statisk punkt – vilket förefaller märkligt – behöver Goodhart en teori om förändring. Hur formas ett någonstans? Förmodligen långsamt – han återkommer till tidsperspektivet några gånger – men ändå: Det måste ju formas? Sannolikt är det då genom influenser från varsomhelst. Jägare och samlare, nomader och bofasta – de är system som existerar i symbios och gemensamt förmår bilda samhällen och sociala system. Det är samspelet mellan dem som spelar roll.

Det går att läsa Goodhart så, också: som att han säger att var som helst tappat takten och att dansen med någonstans brutits sönder och lösts upp.

Samtidigt tycks Goodhart vilja säga att det handlar om något annat än ett rytmiskt problem. Det handlar om att de eliter som ser världen var som helst ifrån inte lyssnat tillräckligt till de röster som

hörts från landsbygdens någonstans. Att man ignorerat de 50 procent som värdesätter sammanhållning och identitet över möjligt avancemang i samhället och rotlöshet – och att det nu är dags att ta dem på allvar och lyssna till dem, och därifrån formera en politisk väg framåt. Kanske vill han inte ens se att dansen mellan någonstans och var som helst återupptas, utan att någonstans får slå takten själv ett tag?

Här finns en konflikt i analysen, eller en oupplöst spänning. Att säga att vi är ur takt förtar inte plikten att diskutera vart vi är på väg. Tycker Goodhart fortfarande att den långa linjen i samhällsutvecklingen mot var som helst är acceptabel, men att den måste saktas ned? Eller är det så att han tänker sig en annan destination? Särskilt grumlig blir han här i sin diskussion av invandringen – och hur den skall bli acceptabel. Här handlar det, menar han, om takten.

Det är fullt möjligt att argumentera för vissa absoluta begränsningar i vår förmåga till politisk samvaro: det går att säga att vi aldrig kan se oss själva som kosmopoliter eftersom vi behöver tillhöra en viss grupp, en plats och vila i en identitet. Kosmopolitisk politik är då inte för tidig, utan de facto meningslös och omöjlig. Man kan aldrig nå dit och bör sluta försöka.

Goodharts essä och hans bok *The Road to Somewhere* antyder båda möjligheterna – att det handlar om en elit ur takt, och att det finns vissa absoluta begränsningar i den mänskliga naturen som omöjliggör vissa politiska projekt, men här tar han inte tydligt ställning.

Den frågan är emellertid trots allt viktig, eftersom den avgör om den distinktion han gör skall ses som mål eller medel för politisk analys. Är det ett mål att skriva in de begränsningar som finns någonstans i politikens själva grundvalar? Eller är det ett medel där vi måste anpassa oss bättre till någonstans för att nå var som helst?

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

Ur takt?

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

Goodharts analys tycks i slutändan vara att distinktionen är absolut - i slutet av boken talar han om någonstans och var som helst som två halvor av den mänskliga politiska själen, omutliga och oföränderliga. Kanske är det där den verkliga spänningen ligger - i tanken på människan som given med biologiska begränsningar i sin politiska kapacitet och människan som ett projekt, öppen för förändring och förbättring, förmögen till en oändlig demokratisk utveckling.

Inte mellan någonstans och var som helst, utan mellan någon och vem som helst.

Måste vi alltid vara någon eller kan vi bli vem som helst?

Kan vi omfatta vilka politiska åsikter som helst?

Goodharts svar tycks vara att vi kan det, individuellt, men inte som samhälle - att det alltid finns en viss fördelning i vår samhällen mellan de olika perspektiven - eller stammarna som han kallar

dem. Om och om igen återkommer han till observationen att ungefär en fjärdedel är rotad var som helst, häften någonstans med ytterligare en fjärdedel mittemellan. Det finns i den tanken en sorts given distribution - det är så här samhällen ser ut, och den som vill lägga pusslet måste ta ställning till detta. Vi kommer aldrig att alla stå var som helst politiskt, vi kommer alltid att se en majoritet som vilar i någonstans.

Det kan mycket väl vara sant. Om det är det har Goodhart klarlagt en grundläggande begränsning för politiskt arbete och samhällsbygge. Om det inte är det är det mycket intressant att debattera hur dessa proportioner skiftar över tid. Under alla omständigheter är det värt att ägna tid åt för att förstå bättre.

Nicklas Lundblad är fil dr i informatik och adjungerad professor vid KTH

En klass i chock

Goodharts diskussion om nationell tillhörighet är intressant. Forskning visar att värden som tillit och socialt kapital försvagas i fragmenterade samhällen.

Av Emil Uddhammar

David Goodharts indelning är mellan Någonstansare och Varsomhelstare. De senare är universitetsutbildade, liberalt sinnade, mobila, högt betalda och urbana. De förra har lägre utbildning, lägre inkomster, är mer konservativa och bor gärna kvar i mindre städer eller på landet. Det var Någonstansare som röstade för brexit och Varsomhelstare som röstade för Remain, noterar Goodhart som röstade för att Storbritannien skulle vara kvar i EU och ideologiskt ligger strax till vänster om mitten. Det fanns också en tydlig överrepresentation av medel- och överklass bland Remainröstarna, och motsvarande för de lägre samhällsklasserna bland brexitrösterna.

Just denna klassificering påminner på ett underhållande sätt om den som science fiction-författaren Isaac Asimov gjorde i sina robotromaner mellan "Earthmen" och "Spacers". I *The Caves of Steel* (1954) bor huvuddelen av mänskligheten - Earthmen - några tusen år i framtiden i megastäder som är helt inkapslade i stål och betong, medan en liten del - Spacers - har börjat kolonisera andra planeter, men har kvar en liten plats invid New York som en station på jorden. Spacers älskar naturen och lever i glest befolkade kolonier på jättelika jordbruk med robotar som arbetare, ungefär som i sydstaterna i USA före inbördeskriget. Earthmen lämnar sällan sina inneslutna, högteknologiska megastäder och lever där ett närmast översocialt liv på ransonerad, artificiell mat. De liknar Goodharts Varsomhelstare, som kan tänka sig att bo i vilken megastad som helst - men knappast på landet eller i det hemska Tory *Hinterland* som utgörs av England norr om London.

Goodharts essä bygger på hans nyutkomna bok *The Road to Somewhere* som diskuterar populismen, globaliseringen och hur den nationella identiteten fortfarande tycks vara relevant för många människor. Immigrationen till Storbritannien och Europa får ett stort utrymme och författaren menar att den liberala invandrings- och

flyktingpolitiken är huvudorsaken till den populistiska högerens starka framryckning. Han ser högerpopulismens kritik mot det mångkulturella samhället som ett postmaterieellt fenomen: det handlar om identitet för Någonstansare i en sekulär, individualistisk och ekonomistisk värld som länge har styrts av Varsomhelstare.

För både Demokraterna i USA och Labour i Storbritannien, liksom för socialdemokratin i övriga Europa, är detta en svår kris. Endast i välfärdsfrågor tycks Demokraterna ha någon kontakt med de lägre utbildade och arbetarklassen, medan man i frågor som invandring, ekonomisk politik och sociala problem är helt distanserad och istället har etablerat en värdegemenskap tillsammans med de välbetalda och universitetsutbildade. Detsamma gäller i hög grad även socialdemokraterna i Europa och Storbritannien.

Goodhart försvarar Någonstansares behov av tillhörighet med närmast komunitära argument, och är kritisk till de Varsomhelstare som menar att de förra är primitiva och omoderna. Detta påminner om den diskussion som i Sverige tagits upp av en del sverigedemokrater, men som alltid har avfärdats - därför att den haft fel avsändare - nämligen om vad som utgör ett samhälle och en nation, och vad som skiljer detta från till exempel en flygplats, vilket är en metafor som ofta används av globalister. Denna fråga är väsentlig, menar Goodhart, och att syssla med den behöver inte vara ett uttryck för småskuren nationalism, utan det kan handla om en legitim diskussion om tillhörighet och gemenskap. Detta hör i sin tur samman med värden som tillit och socialt kapital, påpekar Goodhart. Här är han något intressant på spåren, då modern forskning av exempelvis Robert Putnam visar att dessa värden försvagas i fragmenterade samhällen.

I linje med detta är Goodhart kritisk mot familjepolitiken i Storbritannien, vilken han menar har fokuserat på individuell autonomi till barnfamiljens förfång. Han argumenterar intressant nog för ett system som i Sverige endast förespråkats och genomförts av

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

Maj 1968 på Sorbonne.

FOTO: MANUEL BIDERMANAS/TT

Kristdemokraterna – vårdnadsbidrag – där subventionen till barnomsorgen också skulle kunna kvitteras ut kontant av de föräldrar som själva vill vara hemma med barnen. Den tjatrande klass som Goodhart representerar befinner sig i ett tillstånd av chock efter brexit och valet av Donald Trump. Deras tillstånd påminner om det som många vänsterprofessorer på Sorbonne försattes i under extremvänsterns revolt 1968. De såg sig själva som vänster, och chockades svårt när de anklagades för att tillhöra ett konservativt etablissemang. När radikala studentledare ockuperade deras tjänsterum och förorenade deras mattor, förlorade flera av dem all bärning. De konservativa professorerna klarade sig bättre – de visste, att de hade föga eller intet gemensamt med vänstern, och förväntade sig inget annat än barbari från det hållet.

Många av de liberalt sinnade i den mångomtalade internationella eliten såg sig själva som något till höger i förhållande till vänstern; i Sverige talade man exempelvis om kanslihushögern i slutet av

1980-talet. Fria marknader, frihandel, en positiv inställning till företagsamhet, fri rörlighet för kapital och arbete var högerpositioner i förhållande till stora delar av vänstern, särskilt facket. De som hörde till denna center-vänster inom Labour, liksom liberaler i Torypartiet, såg sig själva som ett slags höger, men har nu blivit brutalt utflankerade av populisterna på högersidan, vilka har intagit många av de populistiska positionerna som facket och socialdemokratin tidigare hyste. Chocken blir därför stor.

Goodharts utläggning framstår som ett slags terapiskrift i arbetet med att anpassa sig själv till ett liv i ett land som har valt en väg som han definitivt inte sympatiserar med. Likväl ställer han många pregnanta och relevanta frågor, och levererar på flera punkter en träffande, självvrannsakande kritik mot det liberala politiska etablissemangen av Varsomhelstare.

Emil Uddhammar är professor i statskunskap vid Linnéuniversitetet

Liberalismen är inte en stam

David Goodhart rör vid en verklig konflikt: klyftan mellan socialt mobila och immobila. Men lösningen är inte att kollektivera folk i etnicitet och stammar.

Av Martin Ådahl

Det finns en typ av bekännelsebrev bland intellektuella, som inte är ny, men fått en renässans i vår tid. Den går ut på att vederbörande nu ska lämna "eliten" och ansluta sig till "folket". "Folket" oroar sig för de främmande, "folket" vill inte ha ohejdad globalisering, "folket" vill ha det som det var förr. Det vi förut tyckte grundat på rationalitet och fakta viftas bort, det viktiga är vad "folk" känner. Om nu så många sympatiserar med Trump, Le Pen, Sverigedemokraterna etcetera måste det vara rätt på något sätt. Det är oviktigt om de egentligen utgör någon folkmajoritet, det viktiga är att det genuina folket som den före detta elitpersonen ser är så långt ifrån honom själv som möjligt, så genuint "fokligt" som möjligt. David Goodhart beskriver detta mycket skickligt. Hur han lämnat sin liberala stam, en elit av kosmopolitiska rörliga Varsomhelstare, men nu funnit sina folkliga medmänniskor Någonstansare.

Det finns två grundläggande problem med David Goodharts påstående: det ena är att han överhuvudtaget inte ger intrycket av att ha varit liberal. Det andra är att liberalismen inte är en stam. Det finns säkert i någon mening en eller flera stammar inom Londons litterära elit, med sina egna koder och normer, som man kan vilja att lämna. Men det finns inte och kan inte finnas någon liberal stam, eftersom liberalismen är en idé om att människan som större än någon stam, att hon som individ kan växa i frihet.

Det problematiska med Goodhart, och delar av samtidsdebatten, är att diagnosen av problemet är bekant och bestickande, men ordinationen i bästa fall placebo, i värsta fall en livshotande åderlätning.

Låt oss börja med diagnosen: fenomenet Goodhart försöker fånga med sina Varsomhelstare och Någonstansare. Egentligen är vi alla Någonstansare, alla beroende av vår lilla miljö, som Goodhart också påvisar i sin tablå över de olika londonska bubblor han försöker ta sig ur.

Men han rör ändå vid en verklig konflikt, klyftan mellan socialt mobila och immobila, som bättre beskrivs i *Work of Nations*, en bok som skrevs redan 1991 av arbetsmarknadsekonomen (och Bill Clintons arbetsmarknadsminister) Robert Reich.

Reich skissar en värld med global arbetsfördelning där alltför personer blir det han kallar symbolhanterare, de sysslar med all den design, teknik, marknadsföring och allt intellektuell egendom som utgör en allt större del av innehållet i varor och tjänster. Deras kunskaper är anpassliga, deras utbildning gör att de kan flytta i hög grad inom olika sfärer och även mellan nationer. Många andra har inte samma mobilitet, varken internationellt eller ens inom sitt land.

Men den moderna välfärdsstaten har fortfarande nationen som norm. Det är inom nationalstaten som vi fördelar bidrag och välfärdstjänster, det är inom denna enhet som vi förväntas känna solidaritet. Den logiska medmänniskliga solidariteten är den mellan *alla* människor, men det är inte så den institutionella, lagstiftade, medborgerliga solidariteten är byggd. Därav dilemmat när en tiggare i vår globaliserade värld dyker upp vid vår port i ännu mycket större nöd än de nationella medbröder vi just skickat barnbidrag.

Goodhart skriver om detta som vore det liberalernas övermod där de godhjärtade får för sig att de kan hjälpa alla, vilket de varken kan eller bör. Men dilemmat är inte några PK-människors fel, det är ett reellt moraliskt problem inbyggt i våra institutioner.

Kontrasten mellan den nationella solidariteten och en globaliserad värld blir extra stark när "symbolhanterarna", en stor del av befolkningen, i synnerhet den del som upplevs besitta makt, pengar och kunskaper, kan röra sig över dessa nationsgränser. De kanske inte ens behöver nationalstatens trygghet längre. Då växer bland dem som är minst rörliga en känsla av att de övergett välfärdsstatens gemenskap.

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

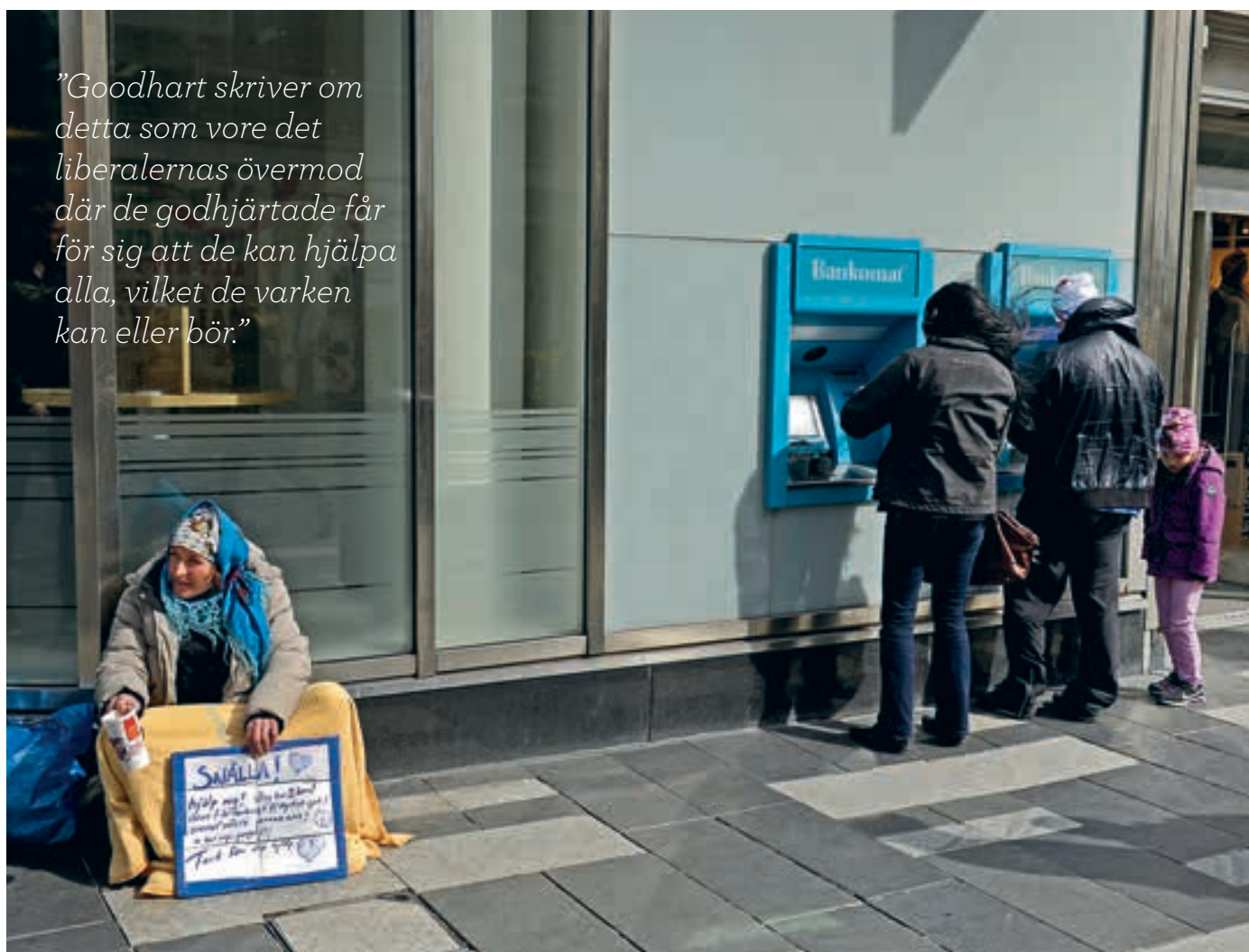

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

”Goodhart skriver om detta som vore det liberalernas övermod där de godhjärtade får för sig att de kan hjälpa alla, vilket de varken kan eller bör.”

Spänningen mellan det mobila och det immobila är global och det är därför reaktionen mot den individuella frihet som skänkt oss det moderna välståndet också är global. Den genomsyrar relationer inom och mellan alla nationer och religioner. Det är därför det lönar sig för makthungryga att låtsas att det går att sätta sin stövel rakt ner i denna rörlighet, att påstå att det bara är att bygga en mur som stänger det jobbiga ute.

Det är också där Goodharts artikel degenererar i linje med många andra nynationella tänkare. Att vi förstår dem som känner sig övergivna och förbannade innebär inte att lösningen är att gå tillbaka 300 år idémässigt till att kollektivera folk i etnicitet och stammar, att låta grottmänniskans fruktan för det okända rulla tillbaka vår långa kamp för att se den enskilda människans frihet och aspirationer.

Men det betyder inte heller att vi inte har ansvar att skapa möjligheter för dem som fått sin aspirationer bortklippta. Tvärtom.

Den nyligen avslutade presidentkampen i Frankrike mellan Emanuel Macron och Marine Le Pen symboliserar kampen mellan de båda vägarna: Efter nynationalismen kommer en ny våg av liberalism, som inte bara vill tvinga människor till mobilitet utan på olika sätt föra möjligheterna till social mobilitet närmare människor.

En metafor kan beskriva skillnaden mellan den gamla centralistis-

ka liberalismen och behovet av en ny, decentralistisk liberalism: Om du var bonde i potatissvältens brittiskdominerade Irland i mitten av 1800-talet kunde du tvingas migrera till New York, där livet tack vare detta blev dramatiskt bättre för dig och dina barnbarn. Du tvingades till mobilitet. För dem som blev kvar på Irland blev livet sannolikt ännu mer inskränkt, fattigt och inåtvänt. Drygt hundra år senare kom dock liberalismen till Irland, när landets ekonomi och utbildningssystem reformerades, och infrastrukturen rustades upp bland annat med hjälp av EU. Möjligheterna kom nära folk. De kunde fortfarande flytta till New York, men de kunde också utvecklas lokalt. Plötsligt blev Irland rikt och utåtriktat, så rikt att inte bara irländare flyttade hem utan hela irländska byar fylldes av litauiska gästarbetare.

Detta är utmaningen i vår tid. Alla är vi Någonstansare, frågan är bara hur vi ges möjlighet att så långt som möjligt få skapa vårt var som helst, inte bara någon annanstans, utan just på den plätt i tillvaron där vi befinner oss. Vi kan göra det till en berättelse om brexit och se kollektivet framför individen, att ”bejaka” det sämsta inom oss och projektet till en negation. Att lämna liberalismen för att ansluta oss till något helt annat. Vi kan också kämpa för att öppna möjligheterna för de immobila. Det är ingen marxistisk deterministisk verklighet, det ligger i våra händer.

Martin Ådahl är Centerpartiets chefsekonom och vice partisekreterare

Bedårad av dogmerna

De vänsterliberala trossatserna passade mig bra.
Men nu jagar jag inte kättare längre.

Av Susanna Birgersson

Jag minns att jag tänkte på det som en kör. Min uppgift var sjunga så starkt som möjligt, sången skulle överrösta alla andra ljud. Vår kör skulle hålla ondskan stången, ljudet skulle skrämra rasismen ner i underjorden och slå en mur av toner kring den sköra anständigheten. Styrkan i sången skulle hålla gränserna öppna, Europatanken levande och göra världen alltmer demokratisk.

Så fort något annat ljud bröt igenom gällde det att öka röststyrkan.

Göran Haggglund myntade begreppet "verklighetens folk". Fiffigt, va? Nej. I verklighetens folk rymdes hela den populistiska föreställningen om en uppdelning mellan folket och eliten. Kristdemokraterna hade med sitt utspel agnat metkroken och det kunde inte uteslutas att partiet var på väg för att pröva fiskelyckan i sjön Grumlige vatten.

Vi sjöng så högt vi kunde.

Alliansregeringens migrationsminister Tobias Billström sa högt det ingen annan ville kännas vid om den underjordiska infrastruktur som möjliggör skuggsamhället. Bra med klarspråk om ett verkligt samhällsproblem, eller hur? Nej. Vad Billström egentligen gjorde var att misstänkliggöra tusentals desperata människor som inte hade något annat val än att leva som gömda i det svenska samhällets undervegetation.

Vi sjöng så att stämbanden närapå brast.

Journalisten Paulina Neuding åskådliggjorde den etniska och demografiska utvecklingen i Malmö och hävdade att den var ett skäl till den växande antisemitismen. Nog var det en faktor att allvarligt begrunda? Nej: Neuding gjorde nyfödda muslimska gossebarn till potentiella förövre, på typiskt rasistiskt maner.

Vi sjöng så att glasrutorna sprack.

Jag tänker på allt detta när jag läser David Goodharts artikel om hur han omprövade och tog ett långsamt farväl av sin dogmatiska vänsterliberala hemvist. En nyckelpassage i texten är där han

beskriver den ilska det framkallade när han vid ett tillfälle uttryckte förståelse för Ukip-ledaren Nigel Farage, som i sin tur hade beskrivit sin olustkänsla inför att inte höra någon enda tala engelska på ett tåg i London.

Det påminner om hur det i valrörelsen 2014 cirkulerade ett påstående om att svenskar nu var i minoritet i Malmö. Sant var att lite drygt hälften av Malmöborna var födda utomlands eller hade någon förälder som var född utomlands. Men som DN-journalisten Niklas Orrenius förklarade i en krönika, bara om varken Zlatan, estniskfödda Ilmar Reepalus eller hans barn räknades som svenskar, stämde utsagan (DN 6/9-14). "Det är rent ljug", skrev Orrenius, "men det är inte det största problemet. Det sjuka är själva tankefiguren, som driver in en kil mellan människor som hör samman."

Det är bra att seriösa journalister nagelfar den typ av påståenden som syftar till att underblåsa främlingsfientlighet. Men samtidigt: runt en tredjedel av Malmös invånare – inte hälften, men jämväl en tredjedel – var 2014 faktiskt födda utomlands. I hela Sverige vid samma tid, ungefär 1,5 miljoner människor.

Vad händer med ett samhälle vars etniska och kulturella sammansättning snabbt förändras? Hur brukar spänningarna se ut? Vad säger forskningen? Vad gör vi om människor känner att de inte "hör samman" – och är det förresten måhända en både begriplig och legitim känsla? Det skrevs inte så värst många krönikor om just de frågorna. Den brinnande iveren att vederlägga rasisternas världsbild har hos oss vänsterliberala journalister inte alltid varit parad med en lika brinnande önskan att förstå och tolerera dem för vilka den historiskt och globalt sett exceptionella invandringspolitiken tedde sig mer oroväckande än spännande och nödvändig. Eller dem för vilka globaliseringen inte framstod som ett smörgåsbord av spännande möjligheter. Ganska effektivt slog vi ner på varje litet försök att verbalisera tveksamheten.

Varför gjorde vi så? En tänkbar förklaring är att sekulariseringen

NÅGONSTANS ELLER VAR SOM HELST?

FOTO: GUNNAR SEIJFOLD/TT

"Alliansregeringens migrationsminister Tobias Billström sa högt det ingen annan ville kännas vid om den underjordiska infrastruktur som möjliggör skuggsamhället."

egentligen är en förklädd kollektiv konvertering. Samhället hade under efterkrigstiden övergivit kristendomen till förmån för en humanism, men en humanism som under 2000-talet alltmer kom att anta formen av religion. Den gyllene regeln ersattes av den gyllene devisen om allas lika värde. Det blev viktigare att tänka rätt om världen än att göra rätt mot sin nästa.

Inte alla åsiktspaket eller livsåskådningar bör likställas med de traditionella religionerna, men när idéerna blir till principer som blir till dogmer som pekar ut meningen med tillvaron – då har ideologin tagit religionens plats. Det passade mig personligen ganska bra. Sökande, vilsen och vantroende, fann jag den specifika svenska vänsterliberalismen både skrämmande och lockande. Skrämmande för att jag aldrig visste om jag dög och var tillräckligt liberal i själ och hjärta, lockande för att den erbjöd en uppsättning dogmer att hålla fast vid i ur och skur. Dit hörde idén om att gränser är något ont, liksom all form av nationalism, och nationalstaten är manifestationen av dessa två onda ting. Lägg därtill de mänskliga rättigheternas universalistiska anspråk, så kunde följande trossats formuleras: Alla människor har rätt att bo var de vill. Min rätt att bo i just Sverige är inte större än någon annans rätt. Alla människors lika tungt vägande rätt att leva i fred och frihet är därför detsamma som alla människors lika tungt vägande rätt

att bo i Sverige. Egentligen. Missionsuppdraget för en ledarskribent var sålunda att oförtrutet verka för en ständigt generösare invandringspolitik och samtidigt hålla rent i den debattrabatt där inte ens minsta frö till invändning kunde tillåtas gro.

Det sociologiska och politiska fenomen som "verklighetens folk" ringade in, kunde inte undersökas, begreppet måste bannlysas. Billströms resonemang om människor som gömde så kallade papperslösa framkallade inte faktakoll utan ramaskri. Han hade hädat. Neudings – i Sverige – kontroversiella val av illustration blev en miljon gånger viktigare än den allt trängre situationen för Malmös judar. Hon hade utmanat dogmen om att ursprung och kultur inte spelar någon roll för förmågan att utvisa tolerans. Därför fick hon löpa gatlopp.

Man kan kalla det åsiktskorridor. Man kan också kalla det liberal nitälskan.

Själv hittade jag tillbaka till min barndoms tro. Ideologin där emot avmystifierades. Den liberalism jag numera lite avslappnat lutar mig mot i politiska sammanhang bär inte längre religionens kännetecken. Huruvida tankar, förslag och perspektiv är intressanta avgörs inte av om de bär etiketten "liberal". Och, jag behöver inte längre jaga kättare.

Susanna Birgersson är fristående kolumnist

Formuleringarnas muntra precision

Per Erik Wahlund gjorde betydande insatser som översättare, teaterkritiker och essäist. Den polemiska tråden i hans skrifter är vår glömska av historien, vår upptagenhet av ett snabbt förflyktigt nu.

Av Per Wästberg

Per Erik Wahlunds liv (1923–2009) ser inte ut att ha rymt några större mysterier. Hans far var kammar-rättsråd och dog då sonen var två år. Modern blev ensam med två söner och en låg pension. Pojken var skel-ögd, med runda stålbågade brillor, och lärde sig läsa då han var fyra. Barnböcker saknades i hemmet, men där fanns illustrerade utgåvor av Dante, Topelius, Strindberg.

Han växte upp under knappa villkor. Faderns död hade lämnat familjen i njuggt ekonomiskt läge, men den betraktades ändå som högborgerlig. Mor-modern Gabriella Stenholm var hans barndoms allt överskuggande gestalt. Hon stod för guldkan-ten på tillvaron och hennes moraliska värdering-ärvde han i rakt nedstigande led. Som konfirma-tionspresent skänkte hon honom en skrivmaskin av märket Royal; den höll i ett halvt sekel.

Wahlunds debutdiktsamling *Vakttjänst* kom ut 1942 – beredskapsdiktens år. Av Stig Ahlgren fick ynglingen veta att han suttit vid Johannes Edfelts versfötter, vilket var sant. Via recensioner i *Upsala Nya Tidning*, *Expressen* och *Bonniers Litterära Magasin* städslades han hos *Svenska Dagbladet* och lärde sig publicistisk självtukt under Ivar Ander-sons ledning.

Kanske har den personliga essäistiken, sällsynt i varje generation, lika stor utsikt att överleva som fiktionen. Wahlund ansluter till en tradition från Frans G Bengtsson, men dennes avtryck är knap-past djupare än Klara Johansons eller Olle Holm-bergs. Dock skrev han gärna om England, om dess diktare och mördare, om *fish and chips* och york-shirepudding. Om kockar i forna tider, om Cajsa Warg och mamsell Gustawa Björklund underhöll

han oss från sin tallrik nummer 10 vid Gastrono-miska Akademiens bord; där satt han i tjugio år.

Hans Londonpromenader är en guidebok som går på djupet och den gladdde honom med flera upp-lagor. I London insöp han en atmosfär av ”spän-ning, förväntan och livsglädje, som jag i mörkare stunder trodde hade gått förlorad för alltid”. Där hade förändringens obönhörliga vind åtminstone skonat de enkla och onaturligt billiga spiskvarter som han under många år frekventerat.

Wahlund var en korsning av folkbilda-re och intelligensaristokrat. De nyrika och för kulturen blinda fyllde honom med vämjelse och den samtida svenska skolan med sorg. Hans sikte var inställt på det individu-ella ödet, högt eller lågt, med dess triumfer och nederlag, med dess rötter i historien och dess drastiska förgreningar i samtiden. Ju bisarrare och färgrikare desto gladare dansade pennan och desto skarpare etsade nålen.

I en lovsång till papperskniven skriver han i *Själv-studier* (1974) om det enfaldiga begreppet finkultur som han kallar en perfid tautologi: ”Den kultur som upphör att vara finkultur upphör också att vara kul-tur.” Och vidare: ”Det börjar bli nödvändigt att vi som läser därför att vi varken kan eller vill undva-ra böcker, därför att läsningen är ett med vårt sätt att leva och uthärda, bekänner färg och omvittnar att den orientering vi får genom litteraturen stil-lar ett elementärt och oundgängligt behov; att läsa är bland mycket annat att lagra erfarenheter som andra, kanske dyrköpt, har förvärvat. För många av oss var läslusten ändå den första lidelse som flam-made upp, och det förefaller just nu viktigare än någonsin att den också blir den sista som slocknar.” >>

Per Wästberg är författare och ledamot av Svenska Akademien. Till hösten utkommer i Svenska Akademiens klassikerserie Per Erik Wahlunds *Lekverk. Essäer och kritik i urval*, med inledning av Wästberg.

A close-up portrait of an elderly man with white hair and glasses, wearing a light blue button-down shirt. He is looking slightly to the side with a gentle expression. The background is a soft-focus green, suggesting foliage.

*"Det mesta i mitt liv har varit fiaskon,
men valet av hustru en oförtjänt succé."*

Per Erik Wahlund.
FOTO: HAN LJUNGSTRÖM/TT

Han förblir oförställt sig själv, rastlös (som han ofta betonade), ändå tålmodigt på jakt efter det exakta uttrycket, den slutgiltiga formuleringen: "Hela min tillvaro är färgad av en obestämd nostalgi; för mig är nuet inte en punkt utan ett längdsnitt [...] Jag bär min rotlöshet som en bakteriehard inom mig; jag har alltid känt mig lika hemma överallt – och på samma gång ständigt lika uppbrottsfärdig." (*Japansk dagbok* 1967)

Var gång han kom tillbaka från en resa till det land han tillhörde och den kultur han försökte hålla vid liv konstaterade han på nytt sin otillhörighet. Känslan av hemlöshet, av det nödvändiga i att bygga sig en boning där man inte fysiskt befinner sig, den ledde till den inre exil han förkunnar i ett av sina brev.

En av Per Erik Wahlsunds boktitlar, *Landkänning*, betecknar enligt författaren "den försiktiga hemkänsla jag numera erfar i ett land, där jag i många år tyckte mig leva som andlig immigrant [...] Mitt hjärta har merendels varit på de förbiseddas, de utmanövrades och de förlorandes sida, under det att tidsenlighetens anpassningar, karriärister och konjunkturryttare alltid lämnar mig likgiltig."

Hans essäer bärs av formuleringarnas muntra precision. Aldrig upprepas ett ord, däremot används med absolut gehör så många verb och adjektiv att jag som författare, med yrkesavunden i strama tyglar, fröjdas och ideligen skrattar högt åt sådant hantverk och så kvicka associationshopp. Några må finna hans språk precisiöst och pretentiöst eller alltför gammaldags, men jag njuter av hans rytm och märker hur han har vägt vart ord på guldväg.

I samlingen *Kammarrådinnans konterfej* är "Hugskott vid åkanten", "Mer engelsk än en kopp te", "Sesemanskiliad" och "Passageraren Fischerström" så sinnrikt komponerade och formade med sådan stilens energi och bravur att man tappar andan. Wahlund är helt enkelt en av den svenska prosans sanna humorister, vilket inte gått upp för ens en minoritet av svenska folket.

Det är lätt att förutse att Xavier de Maistres klassiker *Resa i min kammare*, författad i husarrest, väcker Wahlsunds sympati: "Hans fantasi och rörliga intellekt tillät honom utflykter varhelst han behagade och neutraliserade på så sätt helt de fyra väggarnas skenbara övertag. För att ytterligare förströ sig började han kasta ned sina minnesbilder och reflexioner på papperet; och när det banala disciplinstraffet var avtjänat och dörren ut emot världen slogs upp, nödgades den nyblivne litteratören inse att den frihet han återskänktes inte på långt när var likvärdig med den frihet han berövades."

Wahlund tillägnar sig den ensamme vandrarens frihet att röra sig överallt där inget samhällsmaskineri och inga ideologiska bastioner hejdar honom, bland människor som förenar god vilja med ett kritiskt genomskådande. Yviga manifestationer och intellektuella skrytbyggen, allt som leker högtstående utan en solid kärna, inger honom misstro. Över det ytligt opportunistiska viner hans verbala piska.

Hans humanistiska orientering hörde till de mer omfattande och hans kraft att formulera den med precision förblev oförminskad. Hans patos var kulturkonserverat och med det följde en bitterhet som ofta döljs i hans texter men som kom i dagen i hans personlighet, i en avsmak inför bildningens förfall och i en tillkämpad resignation inför den brist på uppskattning som han tyckte sig möta i sitt författarskap.

Wahlund kände sig sålunda ensam och förbisedd där han med kärleksfull stränghet värdade det svenska språket. Han var egensin-

nig, valde sina ämnen själv, använde sin lärdom för att sprida den. Den polemiska tråden i hans skrifter är vår glömska av historien, vår upptagenhet med ett snabbt förflyktigt nu. Det kulturarv som vår samtida civilisation vilar på, särskilt dess mindre högtidliga inslag, väckte däremot hans forskarglädje och entusiasm. "Jag har ingen fantasi. Det är det autentiska som fångar mig. Det är om det sedda, hörda och kända jag skriver."

Tidigt klistrades på Per Erik Wahlund epitet som passar en äldre herre: traditionsbunden, konservativ, borgerlig till sina vanor, lärd, kritisk mot det vulgära och utlevande i samtiden – men med en anarkistisk ådra som blossade upp inför vad han såg som överdriven byråkrati och likriktande social ingenjörskonst.

Å andra sidan vidgade han sina utblickar över världslitteraturen med en fördomsfrihet som motsäger dessa egenskaper. De djärva avstickarna och de excentriska upprorsmakarna blev många med tiden. För svensk litteratur är det en beundransvärd insats som hamnat i skuggan av pionjären Artur Lundkvist.

Listan på översättningar av Per Erik Wahlund är lång och präglad av mästenskap, drygt tjugofem prosaverk förutom all dramatik och poesi: Melvilles *Moby Dick*, Ovidius *Metamorfoser*, Büchners *Woyzeck*, Swifts *Gullivers resor*, Defoes dagbok *Pestens år* och nutida författare som John Fowles och Peter Ackroyd. Han fångar stilbrytningar och udda synvinklar hos dikta-

re fjärran hans eget kynne.

Hans första översättning var debutromanen *Andra röster*, *andra rum* av Truman Capote, som från sin bordell för homosexuella i Tanger upplyste den oskuldsfullare svensken om dubbeltydiga ord. Wahlund introducerade japansk lyrik i antologier som *Körbärsträdet*, *Bambuflöjten* och *Sången från Ogura* och tolkade direkt från japanska i samverkan med en språkkännare. De tyskspråkiga ägnade han sig även åt, men tröttnade på Heinrich Böll som var en dålig stilist. Desto

högre satte han Bertolt Brecht, som han ville ge Nobelpriset trots dennes politiska åsikter. I en essä, "Översättaren som skådespelare", berättar Wahlund om sin metod:

Först går jag så att säga runt pjäsen några varv, läser och läser om, avlyssnar personernas egenheter och röstlägen – ofta med långa mellan-skov mellan varven. Sedan, när uppladdningen är gjord och leverandsda-gen närmar sig, sätter jag papper i den gamla skrivmaskin jag för fyrtio år sedan fick i konfirmationsgåva av min förutseende mormor. Arbetet måste ske i enrum – inte därför att omgivningen stör mig utan därför att jag i hög grad stör omgivningen, eftersom jag under det dramatiska förloppet utstöter svordomar, framkvider kärleksförklaringar, råsküller, ironiserar, fnittrar, gapskrattar, snörvlar och snyftar. På några dagar, maximalt en vecka för ett skådespel av genomsnittligt omfång, brukar översättningen vara klar.

Per Erik Wahlsunds fyra volymer teaterkritik i urval är tusen sidors teaterhistoria från närmare fyrtio års verksamhet. Med en aldrig slocknad nyfikenhet och mottaglighet bedömer han också biroller, scenografi och ljussättning. Jag har sett åtskilliga av dessa föreställningar och de visualiseras åratals senare när jag tar del av Wahlsunds insikter och skarpögd iakttagelser.

Motsatt sina samtida Artur Lundkvist och Olof Lagercrantz satte han teatern lika högt som litteraturen och översatte sjuttiofem pjäser för scen och radio. I unga år hade han drömt om att bli skådespelare, en dröm som slocknat till följd av "kortväxthet, skelögdhet och andra skönhetsfläckar".

Hans ofta blixtnsabbt nedskrivna intryck från en föreställning

står sig många gånger bättre än pjäsen själv. Det är ett mysterium hur han lyckades tillgodogöra sig och analysera en pjäs, se den bara en gång på generalrepetitionen och skriva om den dagen därpå. Hans bakgrundskunskaper, särskilt då det gällde klassikerna, var gedigna. Om någon kom påläst till en teater eller till ett kritikeruppdrag var det han. Han var dräpande när det krävdes, men han ställde samma krav på sig själv som på de uppträdande; en sadist som Peterson-Berger var han inte.

Wahlund beskrev sina teateranmälningar som balansakter på tidens smala näs; han tvingades leverera dem snabbare än dagens recensenter. Hans tolkning av roll prestationerna var vanligen så övertygande och så spirituellt att det hände att jag avhöll mig från att se stycket för att inte riskera att få en annan uppfattning. När han satt där i pressbänkragen, vanligen den femte, såg han inte en Hamlet eller Puntilla utan flera. Han jämförde roller, refererade till tidigare regissörer och till ny forskning. Han var engagerad, om inte annat så i mödan att även åt ett medelmåttigt drama avge ett betyg som dess upphovsmän troligen aldrig glömde. Hos Wahlund förenas teaterkunskap och stilistisk pregnans såsom hos ingen av dem som före honom samlat sina anmälningar i bokform.

I sin betraktelse *Om teaterkritik* (1966) porträtterar Per Erik Wahlund både den idealiske kritiker och den som under betungande omständigheter gör så gott han kan:

Teaterkritik i egentlig mening skall inte endast behandla skådespelet som partitur och skådespelarna som solister; den skall också ta upp regissörens helhetsuppfattning, scenbildens funktionsduglighet, ljussättningens stämningvärden. [...] Sviktande under en ambition som kritikern aldrig lever upp till skall han dessutom kanalisera denna störtflod av intryck i en tidningsartikel, om vilken han a priori endast vet att redaktionssekreteraren önskar den så kort som möjligt och att många skådespelare, som aldrig tar del av recensioner, kommer att läsa idel förolämpande ting mellan raderna. [...] Svensk nyhetshysteri anser en teaterföreställning värd samma snabbbehandling som en postkupp eller en prinsessgrossess.

Han var full av inre explosioner. Det mondäna, fashionabla, eleganta lockade honom lika litet som det för tillfället politiskt korrekta. Hans ömtåliga självkänsla gjorde honom försiktig med förtroenden. Jag har lätt att se honom som en eremitkräfta; hade han inte varit så skyddslös och lättsårad skulle han inte ha behövt sitt skal av distansande humor och spefull ironi.

Per Erik Wahlund donerade redan i livstiden sina brev och manuskript till Carolina, Uppsala universitetsbibliotek. Han hördes hota sina vedersakare med att framtida granskare där skulle hitta ett sanningsord om var och en av dem.

Han vände sig 1979 till mig, då kulturchef på *Dagens Nyheter*, och önskade lämna *Svenska Dagbladet*, men jag var tvungen att hänvisa till rådande anställningsstopp. Senare recense-
rade jag i DN hans *Återspeglning*: "Wahlunds egenart är en intensiv iakttagelse på behärskad distans. Hans hållning är konservativ, men hans människointresse, formuleringsglädje och förmåga att ta till sig också egendomliga erfarenheter och fränstötande uppenbarelser låter sig inte etiketteras. Hans hemkänsla i svensk odling och hans främlingskap i vår byråkratiserade nutid är släkt med Ekelöfs."

Jag har sparat ett drygt tjugotal brev från honom från 1974 till 2003. I ett av dem skrev han: "Jag ska anförtro dig en hemlighet: hur många som än skottar över mig idag, kommer jag en gång att bli upprävd."

Belysande är ett antal brev till Sven Stolpe, som han uppskattar

för dennes strid mot avarterna i det svenska samhället, alltså mot nästan allting. I Stolpes fall bortser han från olikheterna dem emellan, till exempel Eyvind Johnson som Wahlund sätter högt och Stolpe hatar.

I *Nya Wermlands-Tidningen* 1970 drog Stolpe ut i försvar för Wahlund som essäist. I *Aftonbladet* hade Petter Bergman, "en nätt skald", publicerat artikeln "Att skriva strunt" om Kammarrådinnans kon-

terfej som betecknades som reaktionärt nonsens. Stolpe å sin sida ifrågasatte "om vi över huvud i landet har en så utsökt prosaist – stilsäker, ofta dubbelbottnad, ironisk och självironisk, med det finaste sinne för språkets logiska arkitektur, för kadenser och tystnader, för i rätt sekund insatta, mördande poänger".

Intressantast är Per Erik Wahlunds utförliga brev till Johannes Edfelt, många på flera maskinskrivna sidor. Han träffade denne redan som nit-

tonåring och följde honom på nära håll genom ett halvt sekel. Varje epistel är lika genomtänkt och välformulerad som om den skulle publiceras i bokform. Han kallar sig Sveriges siste brevskrivare; telefon och andra kommunikationsmedel skyr han.

Edfelt är hans närmaste vän och hans klagomur. Inför honom är han öppen om allt. Så gott som varje brev innehåller – på vackert tuktad prosa – mestadels sorgliga hälsobulletiner: återkommande depressioner lägger honom sjukskriven flera veckor vartannat år, med ett lågmärke på 1970-talet. Under dessa år makulerar han mängder av manuskript i orgier av självförakt.

Han berättar för Edfelt om sina kontakter med Lars Forssell eller med Östen Sjöstrand, som förblir honom djupt främmande. Han förbryllas av Karl Vennbergs intriger, av Artur Lundkvists sturiga naivitet och Olof Lagercrantz nycker, han beundrar Gunnel Vallquist och Astrid Lindgren.

Wahlunds åkommor verkar ofta vara psykosomatiska, föranledda av stress, intellektuell överansträngning och ständig ekonomisk press att prestera på hög nivå. Han har yrsel och hjärtklappning och går igenom en rad allvarliga magoperationer, dock inte cancer. Han frågar 1980 om det är själen, "den vulkaniska botten av vrede och bitterhet som än en gång brutit igenom sedimenten av tillkämpad jämvikt". Intagen på mentalsjukhus hade han blivit om han inte skrivit dikter – meddelar han sedan han 1971 jublande glad utsetts till hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Bitterheten gäller uteblivna recensioner, han anser sig bojkottad av kvällstidningarna och skyller på deras allmänna uselhet. Det är förvisso sant att hans samlingar ofta fick osignerade notiser som om det gällt ointressanta klippböcker. Den dåliga ekonomin fräter på hans humör och skapande och till slut måste han sälja det älskade torpet på Gräsö som han en gång köpt från sin tjugofem år äldre vän Jan Fridegård, när denne ville flytta från havet in i Mälardalen.

Ulla-Britt Wahlund (1925–2008) prisas i alla tonarter i breven. Hon utbildade sig småningom till förskollärare för att bidra till försörjningen. Hon fostrar de tre pojkar, ordnar på praktiska julbord, läser alla recensioner, rasar över lokalbladet *Uppsala Nya Tidning*, som är den mest försmädliga tidningen. Sedan hon avlidit gick inte många månader innan hennes man förenades med henne på kyrkogården i det Uppsala där han förblev mantalsskriven livet ut. Till Johannes Edfelt skrev dessförinnan en tacksam make:

Det mesta i mitt liv har varit fiaskon, men valet av hustru en oförtjänt succé. På senare år då min hälsa varit vacklande, har jag inte sällan undrat över kvinnors tålmod med betungande män. [...] Äktenskapet är det enda i mitt liv som blivit fulländat; även för en irreligiös människa kan kärleken likna ett sakrament. ✱

FILM

Sveriges främsta teaterdynasti

Gösta Ekman snubblade in i våra hjärtan. Ytlig var han dock minst av allt, skriver **Carina Burman**.

FÅ SVENSKA SKÅDESPELARE hade en så lång och omfattande bana som Gösta Ekman. Han debuterade som statist i *Markurells i Wadköping* 1955, ännu inte fyllda sexton, blev regiassistent hos fadern Hasse Ekman och fick arton år gammal samma uppdrag hos konkurrenten Ingmar Bergman. Han har varit seriös teaterskådespelare och spelat Strindberg, Shakespeare, Tjechov och Brecht. Den lättare repertoaren var den som fick störst uppmärksamhet, vilken möjligen lett till missuppfattningen han enbart var en lustigkurre.

Ytlig var han minst av allt. Han älskade litteratur och var synnerligen beläst, men hade också något av ett bildningskomplex. Skolan och han kom inte riktigt väl överens, vilket var orsaken till den tidiga scendebuten. Liksom alla riktigt roliga människor hade han ett stråk av vemod, och barndomen var inte helt lätt. Föräldrarna skildes tidigt, och sönerna växte upp hos modern och styvfadern.

GÖSTA VAR VILSEN och allmänt konstnärligt begåvad, och det var inte alls självklart att han skulle bli skådespelare. För övrigt avsåg han sig alla anspråk på den benämningen: "Det är min farfar som är skådespelaren Gösta Ekman", sade han i en intervju 2007 och kallade sig själv "underhållare, komiker, artist, allt i allo. Lite vad du vill." Också pappa Hasse (1915–2004) kunde vara så där självutplånande. Han var en av 1940- och 50-talens mest intressanta regissörer och dessutom skådespelare, pjäsförfattare, schlagerförfattare och till och med romanförfattare. Ändå kallade han sig "en framgångsrik medelmåtta".

Denna självdistans var nog farfars fel – Gösta Ekman d.ä (1890–1938), idol, ikon och sin tids största svenska skådespelare. Med sin skönhet och karisma överskuggade han omgivningen – så till den grad att det föll sig naturligt för sonen att namnge sin förstfödde efter honom. När Gösta d. y föddes den 28 juli 1939 hade det gått ett och ett halvt år sedan hans farfar rycktes bort,

fyrtiosju år gammal och rejält försvagad av långvarigt kokainmissbruk.

Familjen Ekman torde vara Sveriges främsta teaterdynasti. Det är idag sällsynt att människor ärver sitt yrke (om man inte är kungabarn), men teater har ofta varit familjeföretag. I de resande teatersällskapens dagar var det naturligt att hela familjen var engagerad, även om inte alla gjorde som den engelska skådespelarfamiljen Terry och gav barnen roller så snart de kunde gå. Skådespelaräktenskap har alltid varit vanliga, men få familjer har förblivit framstående i flera generationer. I filmen *Kungliga patrasket* (1945) skildrade Hasse Ekman en uppburen skådespelardynasti av Ekmansktt mått. Filmens ungdomar försöker dock byta teatern mot en borgerlig tillvaro – men det misslyckas, och de söker sig åter till fadershuset. Teatern är deras rätta hem.

"Det var ingen som tänkte på vad jag skulle välja för yrke så småningom", berättar Gösta Ekman i Klas Gustafsons biografi *Farbror som inte vill va' stor* (2010). Samtidigt tycks Ekmännen ha haft svårt att undvika familjebranschen. Alla Hasses fem barn har åtminstone gästspelat inom teater eller film, och utöver Gösta har även Mikael (f. 1943) och Stefan (f. 1944) upprätthållit traditionen – den förre som regissör och den senare som både skådespelare och regissör. I nästa generation märks bland andra Mikael's dotter, skådespelaren Sanna Ekman (f. 1965).

LÄTT VAR DET knappast för Gösta Ekman att debutera som skådespelare – med den bakgrunden och det namnet. Recensenterna ordade gärna om "släktskap som förpliktar". Barbro Alving (Bang) intervjuade 1959 den lovande ynglingen i *Veckofournalen*. Artikelnen handlade främst om hennes minnen av farfadern och illustrerades bland annat av två lika stora bilder på de båda Gösta. Bildtexten konstaterade: "Bildligheten är slående med den typiskt ekmanska överläppen och pannans form-

Tillbaka till Grekland

66 Torsten Rönnerstrand läser Theodor Kallifatides

Aktuella Aniara

68 Johan Stenström om Harry Martinsons diktverk

Den mytomspunna hårfärgen

70 Charlotta E Lindell om rödhårighet

Uppfriskande angrepp

72 Josefina Holmström läser Richard Hoggart

Krönika

73 Ivar Arpi om robotar och algoritmer

I korthet

73 Katarina O'Nils Franke om kroppslig dikt

Gösta Ekman.

FOTO: BERTILS-SON ÅBERG/TT

ning.” Det kan inte ha känts särskilt uppmuntrande för den yngre Gösta.

MEN SLÄKTSKAPET FÖRPLIKTADE inte bara – det gav också kontakter och möjligheter. När den unge Gösta kom till Stockholm bodde han hemma hos farmor Greta Ekman, som inte bara var van vid sin salig mans excentriciteter utan också hade sett åtskilligt av andra konstnärers egenheter. Hon stod för kontinuiteten också i den yngre Göstas liv. Dessutom var det sena femtiotalets teatervärld inte så långt borta från trettiotalets – Gösta träffade ständigt människor, som inte bara kände hans far utan också hans farfar. Ett rykte säger att Gösta anställdes som regiassistent till *Smultronstället* (1957) just för att regissören ville se namnen Ingmar Bergman, Victor Sjöström och Gösta Ekman i förtexterna. Senare besökte Gösta den gamle Sjöström på dödsbädden och anförtrorde honom att han kanske ändå ville bli skådespelare. Sjuklingen fick ett skrattanfall – han hade hört Göstas farfar säga detsamma.

Snart var Gösta så etablerad att släktskapet spelade mindre roll – han blev den

riktinge Gösta Ekman, medan farfar var ett snabbt förbleknande minne ur teaterhistorien. En viktig vändpunkt i Göstas verksamhet var när han 1963 handplockades av Hasse och Tage. Under en lång följd av år medverkade han i deras revyer och gjorde en rad klassiska nummer – i *Gula Hund* (1964) sa han exempelvis ”pitt” så ofta att det blev folkstorm och riksdagen diskuterade förhandsgranskning av teaterrepertoaren.

DET HANDLADE INTE bara om att vara lustig. Hasse och Tages revyer var aktuella och samhällsengagerade, Gösta Ekman var ett barn av sin tid. När Stockholms stadsteater 1968 spelade *Så tuktas en argbigga* (med Gösta som Petrucchios tjänare) stod radion på bakom scenen så att skådespelarna inte gick miste om den senaste utvecklingen i studentdemonstrationerna. Engagemang-
et märktes också i Göstas filmuppdrag. Så spelade han huvudrollen i Hasse och Tages mörka politiska komedi *Ägget är löst* (1975), vilken för övrigt krävde att han tillbringade sådär tre veckor i vatten – inte bara i bassäng, utan också i en sjö.

Det blev många filmer på sjuttioalet. I

Picassos äventyr (1978) fick Gösta utlopp för hela sin fysiska gestaltningförmåga, men han medverkade också i några kärleksfilmer. Försteälskare hade varit farfaderns givna rollfack, och Gösta drog sig för det – han var liten och smal, och även om det hänt att recensenter kallat honom ”blek, blond och skön” så kände han konkurrensen från sin döde namne: ”Avstampen i mindervärdeskomplexet är ’den store Gösta Ekman’, som var 1,84 och vacker som en dag. Det var många som kallade mig ’Lill-Gösta’, också sedan jag blivit vuxen. Jag var ju inte den store Gösta Ekman, utan lille Gösta Ekman.” Nu spelade han försupen men älskande journalist i filmatiseringen av Stig Claessons *En vandring i solen* (1978) och medelålders åldringsforskare med tonårig älskarinna i *En kärleks sommar* (1979). Som tonåring såg jag filmerna och fann honom både övertygande och ganska söt.

Sedan kom Papphammar, som rimligen är alla bekant, och förstås Jönssonligan. Kort därefter spelade han Sjöwall-Wahlöös bistre inspektör Beck i sex filmer. I *Morrhår och ärter* (1986) var han manusförfattare, huvudrollsinnehavare samt regissör. Mar- >>

Gösta Ekman.

FOTO: BERTILS-SON ÅBERG/TT

garetha Krook spelade mamman, med drag av hans egen mor, men framförallt av farmodern.

FÖR MIG VAR Gösta länge den ende Gösta Ekman. När jag 2007 började arbeta på en biografi över hans farfar lärde vi känna varandra. Göstas vänlighet var överväldigande – han tog emot denna främmande forskare i sitt hem och visade släktarkivet. Han hörde till de människor man fick för sig att man alltid hade känt och som det därför var lätt att prata med. Hans charm framgår på film, men kanske inte hans stillsamma, lite finurliga humor. De artistiska yrkena drar gärna till sig alla sorters divor, men Gösta var inte sådan. Han var vänlig och förekommande, lika rar i verkligheten som på scen.

När Gösta Ekman lämnade filmen 2005 hade han arbetat exakt femtio år i branschen. Han var en av nittonhundratalets stora skådespelare och verksam under nästan halva århundradet. Men den beskrivningen räcker inte. Sanningen är att han snubblade rakt in i våra hjärtan. Han kom vid rätt tid, strax innan folkhemmet öppnades upp mot omvärlden, mot revolter och alternativrörelser, och spelade en tafatt, ibland löjlig figur, som vi kunde identifiera oss med. Hur lätt är det egentligen att välja mellan *Aftonbladet* och *Expressen*? Dessutom var han så förtvivlat rolig, att man mitt i sorgen ändå skrattar vid minnet av alla hans rolltolkningar. Och kanske är det så, som en stor skådespelare bör hyllas – med leenden, mitt i gråten. Precis som teaterns båda masker. ✿

Theodor Kallifatides.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

LITTERATUR

Tillbaka till Grekland

Theodor Kallifatides nya bok *Ännu ett liv* är skriven på grekiska. Författaren har till slut försonats med sitt hemland, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

”VART ÄN JAG kommer sårar Grekland mig”, skrev den grekiske Nobelpristagaren Giorgos Seferis 1936 i en dikt. Den formuleringen skulle också kunna fungera som ett motto för den svenskgrekiske författaren Theodor Kallifatides livsverk. Det märks redan i hans första prosabok, den självbiografiska romanen *Utlänningar* från 1970.

Där berättar Kallifatides om hur han läste Seferis dikt under den tågresa som år 1964 förde honom från en utsatt tillvaro i det sargade Grekland till en oviss framtid i Sverige: ”Jag kände ingenting. Jag var lite förvånad över frånvaron av känslor, tog

fram en bok och försökte läsa. Det var dikter av Seferis, och på den sidan jag råkade öppna, stod det: ”Vart än jag kommer sårar Grekland mig.”

Den Seferisdikt som Kallifatides här anspelar på är laddad med historia. När dikten tillkom var grekerna på väg in i den mörkaste period de hade upplevt sedan peloponnesiska kriget mellan Aten och Sparta. Inspirerad av Mussolini och Hitler hade generalen Ioannis Metaxas gjort sig till diktator, vilket blev upptakten till ett nästan tioårigt skräckvälde, då demokratin och de mänskliga rättigheterna var satta ur

spel. Samtliga partier upplöstes, tryckfriheten upphävdes och de oppositionella politikerna förvisades till koncentrationsläger och fängelseöar i den grekiska arkipelagen.

Seferis dikt och Metaxas diktatur är teman som återkommer flera gånger i *Utlänningar*. Skälet till detta ligger i öppen dag. När boken publicerades hade Grekland återigen blivit en diktatur. Demokratin kastats över ända år 1967 av en militärjunta som tydligt anknöt till arvet efter Metaxas. Liksom sin förebild deporterade juntaledarna sina motståndare till straffkolonier ute på de egeiska öarna.

MILITÄRJUNTAN NÄMNS INTE i *Utlänningar*. Juntans hantlangare hade hotat med att bestraffa Kallifatides familj om deras son inte "satt still i båten". För den uppmärksamme läsaren är det likväl uppenbart att boken riktar sig mot juntaöverstarnas skräckvälde. Ett exempel på det får vi då berättaren i bokens slut säger sig vilja förtränga sitt grekiska ursprung och börja ett helt nytt liv i Sverige.

Detta beslut kommer inte som en överraskning för läsaren. Redan i bokens början förklarar berättaren att han aldrig mer tänker tala om sitt forna hemland. På den punkten skiljer han sig dock från bokens författare, alltså Theodor Kallifatides själv. I de mer än trettio böcker han skrivit efter *Utlänningar* finns den grekiska historien ständigt närvarande. Några exempel är romantrilogin *Bönder och herrar* (1973–1978), resereportaget *Den sena hemkomsten* (1976) och självbiografen *Det gångna är inte en dröm* (2010).

Av dessa böcker framgår att Kallifatides upplevt sin barndom och ungdom som en lång serie av trauman. Särskilt tydligt blir detta i *Det gångna är inte en dröm*, som börjar med en skildring av den tyska ockupationen 1941 och den svält som följde i dess spår. Längre fram berättas i tillbakablickar om den tyska terrorn, som drabbade familjen Kallifatides särskilt hårt på grund av familjefaderns vänstersympatier och förmodade kontakter med motståndsrörelsen. Vi får också läsa om de provningar familjen fick utstå under inbördeskriget, om den segerande högerens förföljelseaktioner mot den besegrade vänstern, och om hur den unge Theodor i början av 1960-talet utvandrade till Sverige för att undkomma den diskriminering som drabbade alla som kunde misstänkas ha minsta anknytning till oppositionen. I bokens senare del får vi också läsa om militärjuntans skräckvälde.

Det mest traumatiska i denna långa serie av umbäranden var nog ändå barndomen i byn Molai på södra Peloponnesos. Det framgår då Kallifatides i *Den sena hemkomsten* (1976) berättar om den ångest han kände, när han kort tid efter militärjuntans fall 1974 återvände till sin hemby:

"Grundtonen är mörk, den är svart. I varje fall har jag alltid upplevt den som sådan och när jag nu kom tillbaka till byn efter tjugo år kände jag hur hjärtat bultade, knäna darrade och jag kallsvettades av ångest."

Denna ångest sammanhänger utan tvivel med minnena från den tyska ockupationen. I *Det gångna är inte en dröm* berättar Kallifatides om hur hans pappa fängslades och torterades av de tyska ockupanterna. Därtill kom att tyskarna tvingade den lille Theodor att tillsammans med byns övriga invånare bevittna avrättningen av en man som misstänkts för att vara motståndare till den nazistiska ockupationsmakten. Under det efterföljande inbördeskriget blev hans familj utsatt för långvariga, ibland livshotande trakasserier från den högerextremistiska delen av befolkningen i hembyn Molai.

MOT DENNA BAKGRUND är det inte överraskande att den vuxne Theodor långt fram i livet kände ångest inför tanken på att återvända till hembyn. Men sent i livet uppnådde han ett slags försoning med sina traumatiserande minnen. I slutet av självbiografen skriver han: "Jag stod alltså framför mitt födelsehem och varje steg jag tog, varje blick jag kastade ledde rakt in i en berättelse, en saga och jag kände en djup lycka, en djup tacksamhet fyllde min själ, över att byn fanns till, över att jag fanns till eller snarare att jag funnits till, ty just nu ville jag helst av allt få tiden att stanna, jag ville helst av allt sjunka in i mina tidiga dagars och nätterns nyfikna glädje och trösterika sorg, jag ville komma ur mig själv för att möta den pojke som för länge sedan hade varit jag och som för länge sedan gått vilse."

Om försoningen med hembyn Molai handlar också Kallifatides nya verk, den gripande bekännelseboken *Ännu ett liv* (Bonniers). I slutet av den boken skildras en oväntad följd av hans alltmer försonliga inställning till sitt ursprung: för första gången i sitt liv har han kunnat förmå sig till att skriva en bok på sitt modersmål. Boken är alltså resultatet av en översättning från grekiska.

Ännu ett liv är alltså bland mycket annat en berättelse om Grekland. I bokens första del skildras landets desperata situation så som den ter sig utifrån Kallifatides jämförelsevis privilegierade situation som exilgrek i Sverige. I bokens senare del får vi följa honom och hustrun Gunilla på en resa som tar dem från Stockholm via Aten till sydöstra Peloponnesos och slutligen till hembyn Molai.

Skälet till resan är att myndigheterna i hans for-

I slutkapitlet får vi sålunda bevittna hans mödosamma nystart som författare. Resultatet av mödorna är den gripande bok – kanske en av Kallifatides bästa – som läsaren håller i sin hand.

na hemby beslutat döpa en skola till Kallifatidesgymnasiet. Denna senkomna upprättelse har utan tvivel haft betydelse för bokens försoningstema.

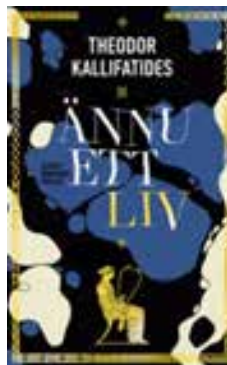
Likväl finns det nog också andra drivkrafter. Mycket talar för att Kallifatides alltmer försonliga inställning till sitt hemland hänger samman med de påfrestningar hans forna landsmän utsatts för genom den pågående ekonomiska krisen. De traumatiska minnena av barndomens oförrätter verkar ha bleknat en aning vid jämförelsen med dagens elände.

Det hindrar inte att försoningen också kan ha litterära inspirationskällor. *Ännu ett liv* har säkerligen inspirerats av en grekisk diktare som av hävd brukar förknippas med begreppet försoning – den antike tragöden Aischylos. Det understryker Kallifatides, då han i bokens slut berättar om en Aischylosuppsättning som invånarna i den forna hembyn arrangerat till hans ära:

De unga skådespelarna visste vad de talade om. Jag har sett berömdheter spela klassisk tragedi utan att nå vare sig orden eller publiken. Men dessa unga röster kunde det. Jag överlämnade mig till dem, till Aischylos ord och mitt hjärta höll på att brista av stolthet. [...] Aischylos ord föll som svalkande regn på uttorkad jord. Detta språk var mitt språk.

Denna teaterupplevelse tycks ha haft stor betydelse för försoningstemat i *Ännu ett liv*. Aischylos maning till försoning fungerar som en undertext till bokens slutkapitel.

Kallifatides möte med Aischylos text ledde honom också tillbaka till det grekiska språket. Det innebar också att han omprövalade det förhastade beslut som han fattat i bokens början – att sluta skriva. I slutkapitlet får vi sålunda bevittna hans mödosamma nystart som författare. Resultatet av mödorna är den gripande bok – kanske en av Kallifatides bästa – som läsaren håller i sin hand. 🌸

OPERA

Aktuella Aniara

För 60 år sedan tonsattes Harry Martinsons *Aniara*. I år gestaltas diktverket på film och opera, skriver **Johan Stenström**.

Aniara på Stockholms stadsteater 2010.

FOTO: ROGER TURESSON/TT

DET ÄR TIDIG morgon i början av juni 1957. Tonsättaren Karl-Birger Blomdahl kör sin jeep genom centrala Stockholm. Bredvid honom sitter poeten Erik Lindegren som Blomdahl just hämtat upp på Lindegrens adress, Riddargatan 15. De är på väg till Bonniers på Sveavägen. Där hämtar de sex exemplar av Harry Martinsons *Aniara*. De kör där efter i nordvästlig riktning mot Kungsängen – på den tiden en tämligen öde plats.

Blomdahl bor i en oländig trakt intill en vik i Mälaren, därav behovet av en jeep. Under denna junivecka klipper de båda sönder Martinsons diktverk, tar en bit här och en bit där som de sedan tejpar samman till en ny helhet, den som ska bli librettot till operan *Aniara*.

När grunden är lagd börjar Blomdahl tonsättningsarbete. Han har återkommande möten med Lindegren. Detaljer förändras, nya avsnitt läggs till. På ett blad i det efterlämnade materialet står det: "Ur Miman: Den Söndersprängde; elektronisk." Den slängiga stilen ger intrycket att idén har kommit plötsligt och att Blomdahl har gjort anteckningen i hast. Den fantastiska maskinen Mima som kan förmedla ljud och bild från alla tider och från kosmos alla delar ger människorna tröst och möjlighet till tankeflykt när det står klart att den resa som de befinner sig på aldrig kommer att ta slut. Idén om elektronisk musik kom som en uppenbarelse.

ALLTEFTERSOM VERKET BÖRJAR ta form tar Blomdahl ytterligare kontakter. När han får höra Margareta Hallin och hennes gränslösa koloratursopran blir han omskakad; nu vet han vem som ska förmedla Den blinda poetissans himlaburna visioner. Kjerstin Dellert var påtänkt för rollen som den dansglada Daisy Doody och en kväll får hon ett telefonsamtal där Blomdahl förhör sig om hennes röstomfång. "Det går nog att skriva hur som helst, herr Blomdahl!", svarar hon generöst. Tonsättaren diskuterar uppslag med dirigenten Sixten Ehrling och regissören Göran Gentele, de båda som väntar på ett färdigt material att ta sig an. Återkommande möten med koreografen Birgit Åkesson och med Lindegren ger upphov till idén att göra den kvinnliga piloten Isagel till en stum dansroll. De har redan då den unga Marianne Orlando i tankarna.

Bit för bit bygger Blomdahl vidare på operan *Aniara*. Hans modernistiska tonspråk med tolvtonsmusik och elektronisk musik, Åkessons nyskapande danspartier, den episodiska dramatiska formen, det dystopiska budskapet gjorde att operan *Aniara* vid premiären den 31 maj 1959 upplevdes som det mest adekvata uttrycket för en samtid på väg in i rymdfärdernas framtid.

På grund av sin aktualitet kom *Aniara* att få en kortvarig uppmärksamhet i den

internationella operavärlden. I början på 1960-talet sattes verket upp på operorna i Hamburg, Bryssel och Darmstadt, därefter i Malmö 1977 och slutligen på Göteborgsoperan i samband med invigningen 1994. Sedan har det varit tyst kring Blomdahls opera.

DÄREMOT HAR *Aniara* fått nytt liv i många olika genrer. Från de senaste decennierna kan man nämna att på Backa teater i Göteborg gjordes år 2000 en version anpassad för en ung publik. Många minns Lars Rudolfssons uppsättning på Stockholms stadsteater 2010 med Helen Sjöholm i en innerlig tolkning av rollen som Den blinda poetissan. Musiken hade den gången skrivits av Andreas Kleerup. Som serieroman av Knut Larsson lanserades *Aniara* 2015 och samma höst gav artisten Nicole Sabouné ut albumet Miman med tydlig hänvisning till

På grund av sin aktualitet kom Aniara att få en kortvarig uppmärksamhet i den internationella operavärlden.

Martinsons verk. Sedan 1980-talet har tiotusentals åskådare tagit del av Helge Skoogs dramatiserade monolog, *Aniara – ett rymdäventyr*. Framförandet sker med atmosfärsskapande syntmusik av Gunnar Edander. Denna 35-minutersversion kan beskrivas som enkel, humoristisk och gripande.

Harry Martinsons diktverk låter sig om och om igen laddas med nya associationer och innebörder. Och 2017 ser ut att bli ett bra år för *Aniara*.

UNDER VÅREN HAR Bonniers Konsthall i Stockholm visat bild- och ljudinstallationen *Lost in Space* av den skotska konstnären Susan Philipsz. En ensam violinist framför första violinstämman i Blomdahls operaversion, men tolkningen är fragmentiserad och framförd i uppbrutna delar.

Under detta år arbetar två unga regissörer med *Aniara* som film. Inspelningen har pågått under sommaren 2016 och nu håller Pella Kågerman och Hugo Lilja på att sätta samman helheten.

Denna vår har vi dessutom fått uppleva att Blomdahls tonsättning spelas för första gången på 23 år. Premiären inföll den 6 maj på Malmö Opera. Regissör är Stefan Johansson och den musikaliska instuderingen svarar Tobias Ringborg för. Tematiskt knyter uppsättningen an till samti-

dens brännande frågor som miljöförstöring och människor på flykt. Båda faktorerna finns inskrivna i *Aniara*världen och båda är dagsaktuella.

MEN HUR FÖRHÅLLER det sig med Blomdahls musik som inte har spelats särskilt mycket de senaste decennierna? Svensk operakonst har alltsedan 1980-talet präglats av en återgång till ett musikaliskt idiom där melodin i högre grad står i centrum än vad fallet var för Blomdahls generation. Är tiden nu mogen för Blomdahls mer konstruktivistiskt präglade musik? Eller är det så att hans opera, trots sina modernistiska anspråk, är tämligen traditionell? Det finns inslag som minner om konventionellt tonmåleri, sådant som utmärkt operagenren över århundraden. Efter urpremiären skrev *The Times* recensent Walter Grier: "the music is comparatively straightforward, often strikingly imaginative and sometimes very beautiful". Och visst är det så att skönheten emellanåt får fritt spelrum. När Mimaroben sjunger om den kvinnliga piloten Isagel finner sig en känsla som är sublim, i stor utsträckning betingad av den luftiga instrumenteringen med xylofonen som framträdande instrument.

DE TRE MIMABANDEN med inspelade ljud, så kallad konkret musik, och elektronisk musik väckte stor uppmärksamhet vid premiären. Denna ljudväv kom att motsvara många föreställning om rymdens och framtidens ljud. På den tiden fanns ingen elektronmusikstudio i Sverige. Istället ordnade Sveriges Radio så att Blomdahl fick tillgång till en studio, två bandspelare och SR:s arkiv av ljud samt hjälp av två ljudingenjörer. Blomdahl och Lindegren utgick från vissa nyckelord i Martinsons versepos och skapade sedan tre så kallade mimaband. Bland de inspelade ljuden hörs bland annat Hitlers och andra diktators röster, skriande människomassor, autentiska hjärtslag, detonationer och spädbarnsgråt. De elektroniska inslagen har alstrats med en sinustongenerator. Det första mimabandets inledning associerar till starten av en väldig motor och efterhand hörs rikoschetter som kan associera till förbiillande asteroider.

Ett av de mest intressanta inslagen är schackspelet i det första mimabandet. Utgångspunkten är ordet "schack", hämtat från sång 99 i *Aniara*. Här har man tagit ett känt parti som spelades i Moskva 1955 mellan en ryss och en amerikan och detta har sedan reproducerats drag för drag; spelets pjäser och brädets 64 rutor kodifierades enligt ett ljudschema. Blomdahl berättar i en intervju att de följde partiet "minutiöst". I förlängningen blir detta en kommentar till samtidens kalla krig och terrorbalans. ✨

Den mytomspunna hårfärgen

Genom historien har rött hår fått symbolisera både skönhet och ondska. På senare tid har hårfärgen fått en renässans, skriver **Charlotta E Lindell**.

INGEN ANNAN HÅRFÄRG omges av så mycket myter och fördomar som rött hår. Eftertraktat och beundrat, avskytt och bespottat. Genom historien har rött hår symboliserat såväl styrka och skönhet som svaghet och ondska.

– På 2000-talet har det uppstått en rödhårig renässans. Se bara på all reklam. Det säger Jacky Colliss Harvey, konsthistoriker och författare till *Red. A Natural History of the Redhead* (2015) – en studie i det röda hårets historia inom konst, litteratur och i världen i stort. Författaren tillhör själv de endast två procenten av världens befolkning som har rött hår. (I Västeuropa är siffran 4–6 procent, Skottland och Irland dominerar.)

Några av världens mest populära artister just nu är naturligt rödhåriga – musikstjärnorna Adele och Ed Sheeran och skådespelaren Benedict Cumberbatch som gestaltar Sherlock Holmes i *Sherlock*, BBC:s mest framgångsrika tv-serie genom tiderna. Cumberbatch har i ett par omgångar utsetts till vår tids sexigaste man av olika tidningar och magasin.

Nyligen översattes *Den rödhåriga kvinnan* av den turkiske Nobelpristagaren Orhan Pamuk till svenska. Genom romanen hörs en demonisk röst som tillhör berättarjagets faders älskarinna, en kvinna med rött hår.

– Rödhårighet har sedan urminnes tider setts som något farligt och ondskefullt. Häxor och vampyrer beskrivs ofta som rödhåriga, säger Colliss Harvey.

Det är emellertid en myt att majoriteten av häxor som brändes på bål hade rött hår:

– Dokument visar att det framförallt var äldre kvinnor, oberoende hårfärg, i samhällets marginaler som fick möta döden på detta fasansfulla sätt.

Under antiken, bland såväl romare som greker, stod rött hår lågt i kurs. Bortsett från när det gällde slavar, där rödhåriga var dyrare än andra. I Aristofanes komedier finns fem olika slavar. De bär alla namnet "Xanthias" som betyder "röd"/"gyllene" på forngrekiska.

På medeltiden var antisemitismen stark, och rött hår likställdes med judiskhet.

– Enligt de kristna var det Judas som dödade Jesus och Judas var rödhårig, säger Colliss Harvey.

Rött hår, främst hos män, ansågs motbjudande under medeltiden.

– På medeltidsmålningar porträtteras rödhåriga män – ofta med rödbrusiga ansikten – som flåbusar. Ungefär som de cowboyer i västernfilmer som bär svart hatt. De är alltid bovarna.

När 1500-talet tog vid skulle pendeln delvis komma att svänga till rödhårigas fördel – för bägge könen. Henrik VIII, kung av England 1509–1547, hade rött hår. Som ung beskrevs han som "den vackraste prinsen i Europa".

– Henrik var den tidens pinuppojke. Lång, atletisk, vacker, stark och av kungligt blod, säger Jacky Colliss Harvey. Hon är genom sitt arbete som bokförläggare på Royal Collection Trust – en organisation som grundades av drottning Elisabet II 1987 – väl förtrogen med den kungliga historien.

Henrik VIII:s dotter och tronföljare Elisabet I, drottning av England och Irland (1558–1603), ärvde sin faders röda hår och använde det för att "marknadsföra" sig som regent. Elisabet kallades för "jungfrudrottningen". Det faktum att hon var ogift resulterade i en mängd målningar och skildringar av hennes jungfruliga status. Denna kult som växte fram kring henne tog hon till vara och hennes "varumärke" blev rött och vitt, oskuldens färg. Tillsammans symboliserade färgerna Sankt George, Englands vita flagga med ett rött kors och släktvapnet Tudorrosen. Hennes undersåtar färgade håret rött och bland männen blev det populärt att färga skägget rött.

– Med sitt röda hår ville Elisabet I också visa sitt blåa blod, släktskapet till sin far

Henrik VIII, säger Colliss Harvey. Drottning Elisabet hade naturligt rött hår men på den tiden var det vanligt med peruker och hennes gick i intensivt röda nyanser. Mot slutet av sitt liv föredrog hon en ljusare röd nyans och bar då peruker i en blek röd färg. Det syns bland annat på *Procession Picture of the Queen* (ca 1601) av Robert Peake d.ä., som är en av de sista målningar som finns på henne.

EN TID EFTER det att jungfrudrottningen hade dött ändrades synen på kvinnor med rött hår diametralt. Bibelns Maria Magdalena avbildades i västvärlden med rött hår.

– På 1600-talet var slangordet för en prostituerad i England "Magdalene" efter Maria Magdalena. Än idag betraktas rödhåriga kvinnor ibland som lösaktiga enbart på grund av sin hårfärg. Västvärldens bild av Jesu följeslagerska som rödhårig sköka har sina rötter i medeltiden och spökar än idag, säger Colliss Harvey.

Denna "fallna" kvinna som gav Jesus sista smörjelsen avbildas nästan alltid med rött hår på målningar av konstnärer från västvärlden. I boken *Red* finns det bilder på Jan van Eycks berömda målning *Korsfästelse* från 1428, där Jesus hänger på korset och en rödhårig Maria Magdalena håller upp händerna i fasa, medlidande och bön på en och samma gång.

Uppfattningen om att röd hårfärg var lika med judiskt ursprung levde kvar länge; Tudorregenterna Henrik VIII:s och Elisabet I:s hyllade hårfärg till trots. I *Som ni behagar* som William Shakespeare skrev 1599 gör Celia sitt bästa för att försvära Orlando med att "hans hår är brunare än Judas". Rollen som Shylock i *Köpmannen i Venedig* framfördes av skådespelare med röd peruk ända fram till 1814. Berömda Edmund Kean beslöt sig inför föreställningarna på Drury Lane i London för att gestalta rollen utan röd peruk. Det berodde emellertid inte på att strömningarna i

Rödhårig drottning: Elisabet I.

PAINTING BY ZUCCHERO AT HATFIELD HOUSE

samhället ändrats utan snarare på att han ville göra rollen till sin egen.

– Antisemitismen var stark i både England och övriga Europa på 1700- och 1800-talen. Charles Dickens romanfigur Fagin i *Oliver Twist* (1838) visar tydligt hur judar betraktades. Fagin är judisk och ledare för en kriminell liga bestående av barn och prostituerade.

Varför har då personer med just rött hår varit så utsatta genom historien?

– Det är väl som med alla minoriteter. Ser du inte ut eller är som alla andra är det lätt att bli mobbad eller förföljd.

Colliss Harvey berättar att rödhåriga i vissa delar av England i början av 1900-talet kallades för ”danska bastarder”.

– Det var givetvis en blinkning till vikingarna som också hade ett rykte om sig att vara våldsamma.

Rödhårighet har sedan urminnes tider setts som något farligt och ondskefullt.

Rött hår och hett temperament sammankopplas ofta. Det kan ligga en viss sanning i det, skriver Colliss Harvey i *Red*.

– Vetenskapen har visat att rödhåriga faktiskt producerar mer adrenalin än andra.

En snäll och stark förebild för rödhåriga är Astrid Lindgrens Pippi Långstrump.

– Pippi var min idol som liten. Jag gillade också att hon var något av en rebell, säger Colliss Harvey och berättar om en annan sorts rebeller: unga japaner som i slutet av

1980-talet färgade håret rött som ett slags protest mot etablissemangen.

– I Japan har rödhårighet aldrig varit något positivt – tvärtom. När de första västerlänningarna kom till Japan 1543 kallades de för ”rödhåriga vildar”.

I SOMLIGA LÄNDER firas numera ”de rödhårigas dag”. En av de mest kända tillställningarna är *Red Hair Days* eller *Roodharingendag* i Brede, Holland. Festivalen kom till av en slump. Den holländske konstnären Bart Rouwenhorst annonserade 2005 efter femton rödhåriga modeller till en målning – inspirerad av konstnärerna Dante Gabriel Rossetti och Gustav Klimt – han skulle göra. Etthundrafemtio personer dök upp och idén att dra igång en festival föddes. Senast besöktes den av fler än sextusen rödhåriga. 🌸

Uppfriskande angrepp

För 60 år sedan utkom Richard Hoggarts kritiska bok om masskulturen, *The Uses of Literacy*. Det är ännu värre idag, menar **Josefin Holmström**.

DET VAR ILLA på femtiotalet; det är värre nu. Så kanske man kan sammanfatta en nyläsning av Richard Hoggarts klassiska studie *The Uses of Literacy*, först publicerad 1957 i Storbritannien. Hoggart blandar där minnen av sin uppväxt i arbetarklasskvarteren

Gift vid första ögonkastet.

FOTO: JANNEDANIELSSON/TT

i Leeds med en fullskalig attack på de framväxande massmedierna och deras negativa effekter på befolkningen. Boken väckte stor uppmärksamhet när den kom och hjälpte till att lägga grunden för det sociologiska forskningsfält som kallas *cultural studies*. Hoggart vände sig mot den "massunderhållning" som hade ersatt arbetarklassens distinkta kulturtradition. Trots att boken är en produkt av sin tid förmår den fortfarande avtäcka mycket av den krasshet som vilar över samtidens massmediala uttryck.

EN AV DE mest uppfriskande sakerna med Hoggart, som knappast vore möjlig för en akademiker att göra nu, är hans vilja att tala i moraliska termer. Rätt och fel är inte subjektiva, relativa kategorier. För somliga

moderna läsare gör det kanske *The Uses of Literacy* föråldrad och lite pinsam, men är det inte delvis i uppluckrandet av sociala, moraliska normer som gjort massmedierna så hänsynslösa och debattklimatet så upptrissat? Vi har förlorat begrepp som anständighet, socialt patos, integritet. "Äkta tolerans", menar Hoggart, "är resultatet av styrka, tro, en känsla för sanningens svårighet, och respekt för andra". Men "den nya toleransen" är "svag och ovillig" och kännetecknas av "rädsla och förtrytelse gentemot utmaningar". Den nya, falska friheten leder till "en förlamning av den moraliska viljan".

SVENSKEN VILL HELST slippa obehag och konflikt. Det tillhör närmast nationalkaraktären. I grunden är det förstas positivt att vara lyhörd inför andra, att rent av vara snäll, att söka förståelse och konfliktlösning. Men så fungerar det inte nödvändigtvis idag. Bakom den verkliga toleransen finns alltså styrka och övertygelse – inte en rädsla för att bli utesluten ur gruppen. Vi lever idag med en påtvingad frigjordhet, ett ivrigt kampanjande om sexualpraktik som i kraft av sin aggressivitet snart blir normativ (jag tittar på er, RFSU). Sexualiteten är ett slags kanariefågel i gruvan; när den har blivit genomexploaterad och dagligen trycks upp i ansiktet på oss medelst suggestiv reklam, obscena skämt, pornografi förklädd till skönlitteratur (*Femtio nyanser av grått*), eller som tv-underhållning, då håller själva respekten för människan på att gå under. Mänskliga relationer är handelsvaror: tänk till exempel på tv-serien *Gift vid första ögonkastet*, ett etiskt haveri som av oförklarlig anledning sänds i statlig television.

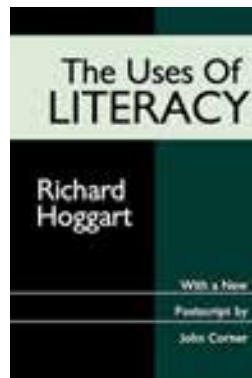
I Storbritannien tjänar produktionsbolagen stora pengar på reality-tv som exploaterar arbetarklassen. Populära serier är till exempel *My Big Fat Gypsy*

Wedding, om resandefolkets storslagna bröllop, födelsedagsfester och generella livsstil, och såpan *The Only Way is Essex* – ett slags *Jersey Shore* för grevskapet nordost om London, känt för sina så kallade *Essex girls*, en elak kvinnlig stereotyp. En Essexflicka är blonderad, ointelligent, utbildad, utseendefixerad och promiskuoös, och gör sig därmed utmärkt på tv. I Sverige finns serier som *Ullared*, om anställda på det berömda varuhuset Gekås, och *Outsiders*, där man gottar sig åt människor som på ett eller annat spektakulärt sätt sticker ut från mängden. Men det ska sägas att de här tv-programmen främst är ett symptom på ett mycket mer djupt rotat problem med metastaser som söker sig långt ut i samhällskroppen.

HOGGART SKRIVER TILL exempel om den ackumulerade effekten av "misstanken om att, trots allt 'prat om demokrati'", så "räknas inte 'vanliga människor'". Där finner populismen sin näring. Våra dagstidningar säger sig kämpa mot populistiska tendenser, men säljer naturligtvis lösnummer på dem. Se där en obehaglig symbios som är oerhört svår för bägge parter att trassla sig ur. Hur många klick genererar inte ännu en krönika om Trump, Le Pen, Sverigedemokraterna, eller för den delen kappvänderpartiet Miljöpartiet?

Ett annat problem Hoggart identifierar är den aggressivt positiva framåtandan. Kanske var den större på femtiotalet än den är idag, men fortfarande kan tanken skönjas att "nytt alltid är bättre", att de gamla vägarna är sämre bara för att de är gamla, att det förflutna ständigt måste kullkastas i en lyckad modern stat. Han citerar Alexis de Tocqueville: "Demokratiska nationer bryr sig inte mycket om vad som har varit, men de hemsöks av visioner av vad som ska komma." Man måste hela tiden "leva i nuet", men det går förstås bara så länge ett nytt nu är på väg – Hoggart exemplifierar med vardagens teknologiska njutningar såsom nya tv-apparater eller andra former av underhållning. Han menar att denna typ av "masshedonism" och hysterisk konsumtion är möjlig för att många saknar en känsla av det förflutna, delvis ett resultat av bristande utbildning.

The Uses of Literacy skrevs på tröskeln till det moderna samhället och dess massunderhållningskultur. Det skulle gå att skriva kilometerlångt om de nästan profetiska utsagorna om vad som höll på att ske med världen då. Jag nöjer mig med att sluta här, med att konstatera att den storm som är över oss nu har varit på väg länge, länge. ✨

Okreativ förstörelse

Den goda nyheten är att världen blir allt rikare och fattigdomen minskar. Det gäller även Sverige till stor del. Med så gott som alla mått mätt har en snittsvensk som lever idag det bättre än för 50 eller 100 år sedan. Delar av det svenska samhället har aldrig mått bättre.

Den dåliga nyheten är att ojämlikheten ökar, både i världen och i Sverige. Kapitalinkomsterna har ökat på senare år vilket, enligt ny statistik från SCB, är orsaken till ökade inkomstskillnader. I detta ingår bland annat försäljning av bostäder eller aktier. Gruppen som saknar kapital växer också. Även om det går bra för de flesta i Sverige växer gruppen som har svårt att få in en fot på arbetsmarknaden, och därför även bostadsmarknaden.

UNDER VALRÖRELSEN LADE Donald Trump en stor del av skulden på Kina för att många amerikanska industrijobb försvunnit. Detta påstående var inte "alternativa fakta". Det finns fog för åtminstone en del av kritiken, visar bland annat David Autor, ekonomiprofessor på MIT. I sin forskning har han belagt att ungefär en miljon amerikanska arbetare förlorade sina industrijobb mellan 2000 och 2007 som direkt konsekvens av konkurrensen från Kina. Det deprimerande är att Autor och hans kolleger inte har kunnat se att de därefter har hittat nya jobb. Tanken med "kreativ förstörelse" är att enklare jobb ersätts av mer avancerade. Ur det gamla reser sig det nya. Men amerikanska företag, visar det sig, har minskat sin forskning och utveckling till följd av konkurrensen. Den "kreativa förstörelse" som förutsågs har inte varit fullt så kreativ som man hoppades.

Bortom låglönekonkurrensen finns en större utmaning. Enligt de flesta bedömare kommer en stor del av dagens arbeten att inom ungefär 20 år ha ersatts av robotar och algoritmer. Vissa jobb försvinner permanent, på samma sätt som de flesta jordbruksjobb från 1900-talets början idag är borta. Till skillnad från tidigare perioder kommer även avancerade jobb att försvinna, i takt med att datorerna blir mer intelligenta. Och de jobb som försvinner kanske inte ersätts av nya. Dagens nya stjärnföretag – som Google, Spotify, Apple och Amazon – syselsätter en bråkdel jämfört med industrijättarna som dominerade ekonomin under 1900-talet. Produktiviteten drivs idag snarare av teknologisk utveckling än av att man anställer fler arbetare. Allt färre gör alltmer, med robotars hjälp. Detta är den huvudsakliga orsaken till ökad ojämlikhet.

ROBOTISERINGENS KONSEKVENSER SYNS även i svenska bruksorter runtom i landet. Många industrier behöver kvalificerade arbetare, som de har svårt att locka till sina småstäder. Samtidigt kan arbetslösheten vara hög eftersom de arbetslösa saknar den relevanta kompetensen (som exempelvis *Studio Ett* visade i ett reportage om Norberg, 20/2 2015). Detta leder till ojämlikhet mellan dem som eftertraktas på arbetsmarknaden och de lågkvalificerade som har allt svårare att överhuvudtaget ta sig in. Situationen förvärras av att majoriteten av de som invandrat till Sverige på senare tid saknar de kvalifikationer som krävs. Är lösningen att beskatta företagen så att de flyttar någon annanstans? Att beskatta de kvalificerade arbetarna tills de flyttar på sig? En sak är säker, tiden är över för både vänsterns skattepopulism och högerens hallelujatal om kreativ förstörelse.

I korthet Kroppslig dikt

Vi kommer alla från en mamma (än så länge, men vem vet vad framtiden har i sitt sköte), någon som har "forslat fett" och fött oss. Det skriver författaren Felicia Stenroth om i sin första diktsamling *En människa tvättar sig ren i en sjö* (Norstedts):

*barnet sluter munnen om moderns kropp och
någonstans
släpper modern kroppen helt och hållet
barnets ilska ögon när det äter hennes kropp
barnets klistriga fingrar när det fingrar*

Stenroth upprepar ordet "kropp". En med all sannolikhet medveten handling för att få både ordet och kroppen att nötas. Effekten blir vidare att relationen mellan barnet och modern stundom känns som ett nödvändigt, köttsligt ont. Språket är så avskalat att trots nära förbundenhet, en symbios som sakta men säkert släpper med tiden, känns barnet och modern i dikten redan väldigt avlägsna varandra.

Versraderna kan tagna ur sitt sammanhang tyckas fylla av moderlig värme, men diktsamlingen i sin helhet bär på en sorgsen känsla. Det uppstår en sorts avundsjuka när barnet tar (förälderns?) plats på jorden: "förs- ta gången barnet såg sin mor forma ett språk/saknades det ett i henne".

Det är sällsynt att lyriska verk behandlar det kroppsliga i en graviditet. Aase Bergs diktsamling *Forsla fett* från 2002 är ett exempel och Berg sade i en intervju i *Dagens Nyheter* 2008 att hon "ville skriva om en erfarenhet som konstigt nog inte är så beskriven, komma åt själva mysteriet utan att mystifiera. Kanske har en undersökning av en graviditet inifrån inte passat i de huvudfråor som finns inom den kvinnliga lyriken och som normerar hur kvinnors erfarenheter uttrycks."

Oavsett skäl bakom att relativt få verk hittills skildrat graviditeter och ambivalenta moderskänslor frågar man sig: Är dessa verk om att bära och föda barn endast intressanta för kvinnliga läsare?

Ett exempel som säger emot det är Aris Fioretos roman *Mary*. Han skriver om en hemlighållen graviditet i fångenskap och under tortyr. Hur man under extrema förhållanden fortfarande får sig själv och sin fortsättning att leva vidare måste vara något av det mest existentiella man kan skildra; något de flesta människor genom tiderna har fun- derat kring.

Katarina O'Nils Franke

Ivar Arpi är ledarskribent i Svenska Dagbladet

W B Yeats, Zarah Leander och Kristian Tyrann. Det är några av de ämnen som berörs i vårens utgivning av svensk facklitteratur. Avdelningen *Recensioner* i *Axess* rör internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 14 av vårens mest intressanta svenska fackbokstitlar.

75 Sven-Johan Spånberg om Carl-Johan Malmbergs *Var hemlig och gläds. Vandringar i William Butler Yeats poetiska världar*

76 Adam Cwejman om Peter Johnssons *Polen! Quo vadis? Om Polen i dagens Europa*

77 Martin Neuding Skoog om Erik Peterssons *Furste av Norden. Kristian Tyrann*

78 Paulina Neuding om David Anderssons *Med skuldkänslan som drivkraft. Om svenska Israelvänner och västfiender*

79 Magnus Nilsson om Arne Jerricks *Det finns inga häxor. En bok om kunskap*

80 Jan Gradvall om Beata Arnborgs *Se på mig! En biografi över Zarah Leander*

82 Tommy Olofsson om Katarina Harrison Lindberghs *Nordisk mytologi. Från A till Ö*

82 Peter Luthersson om Johan Asplunds *Ord för ord. En polygraf*

83 Widar Andersson om Tino Sanandajis *Massutmaning. Ekonomisk politik mot utanförskap & antisocialt beteende*

84 Emil Uddhammar om Bengt G Nilssons *I tyst samförstånd. Sverige och Sovjet i kalla krigets Afrika*

85 Erik Petersson om Bo Erikssons *Sturarna. Makten, morden, missdåden*

86 Nils Johan Tjärnlund om Klas Nybergs (red) *Ekonomisk kulturhistoria. Bildkonst, konsthantverk och scenkonst 1720-1850*

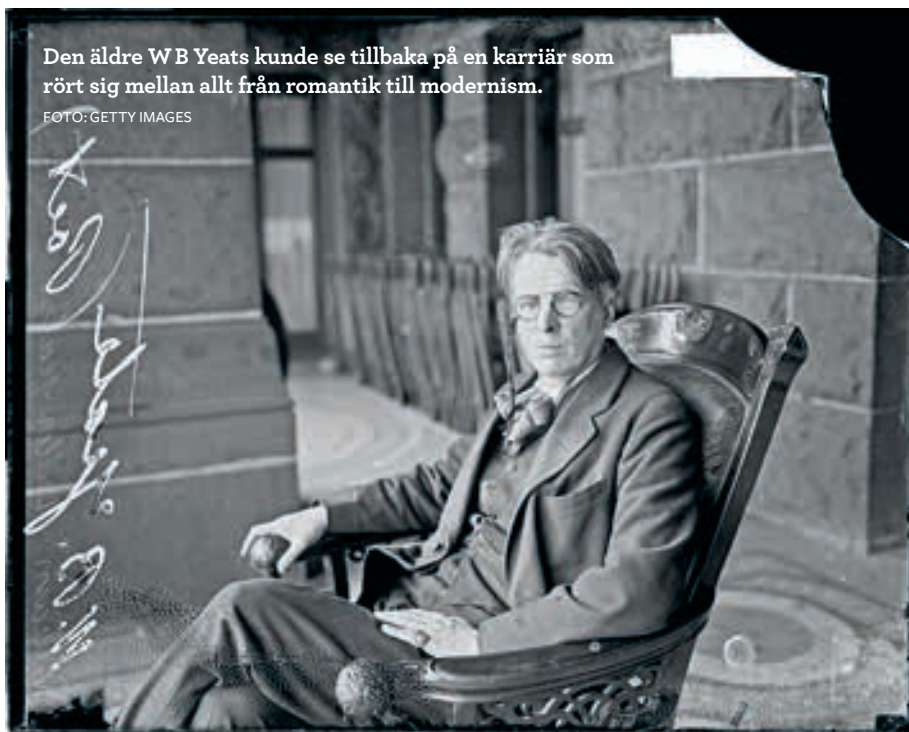
87 Martin Lagerholm om Cecilia Hanssons *Hopplöst, men inte allvarligt. Konst och politik i Centraleuropa*

88 Dick Harrison om Marie-Louise Flembergs *Kristina Gyllenstierna. Kvinnan som stod upp mot Kristian Tyrann*

Den äldre W B Yeats kunde se tillbaka på en karriär som rört sig mellan allt från romantik till modernism.

FOTO: GETTY IMAGES

Rik vandring i Yeats poetiska världar

LITTERATUR

William Butler Yeats (1865–1939) anses av många vara den störste engelskspråkige diktaren under 1900-talet. Den främsta anledningen är tveletsutan de modernistiska dikter han skrev under senare delen av sitt liv. De är ofta komprimerade och svårtolkade, resultatet av decenniers diktarmöda. Under sin långa karriär genomgick han en häpnadsväckande utveckling, från drömmande poet under sent 1800-tal till våldsamt experimentell, provocerande diktare under 1920- och 1930-talen. Yeats var främst poet men skrev även dramatik, essäer och självbiografi. I samtliga genrer intog han nya, skiftande positioner, och i en dikt skriven vid sjuttio års ålder säger han: "Myself I must remake." Hans utveckling avstannade aldrig, utan fortgick till veckorna före hans död.

Att behandla Yeats diktargärning innebär således stora problem på grund av både omfånget av hans produktion och den numera enorma sekundärlitteraturen, resultatet av en veritabel Yeatsindustri. Carl-Johan Malmberg torde vara en av de

få i Sverige som är denna krävande uppgift vuxen. Hans *Var hemlig och gläds. Vandringar i William Butler Yeats poetiska världar* har tillkommit efter många års intensivt umgänge med författaren. Redan 1992 uppmanade Olof Lagercrantz honom att skriva en bok om Yeats, och när nu resultatet föreligger har det blivit en oerhört lärd, djupt personlig studie av denne diktare.

Bokens titel säger mycket om vad läsaren har att vänta sig. Huvudtiteln "Var hemlig och gläds" är ett citat från en dikt, "To a Friend whose Work Has Come to Nothing", som Yeats skrev till en kollega. De hade samarbetat i många år för att skapa ett irländskt drama och en irländsk teater, men motarbetades intensivt av nationalisterna som såg deras pjäsval som en förolämpning mot det irländska folket. Dikten kan emellertid även läsas som en uppmaning till Yeats själv att "vara hemlig", att värna sin integritet, och glädjas trots sorger och motgångar.

Pluralformerna i undertiteln "Vandringar i William Butler Yeats poetiska världar" ger även de en fingervisning om vad läsaren kan vänta sig. Hans poesi rör ofta honom själv och hans personliga relationer, men såväl folksagor, irländsk och

klassisk mytologi som den politiska situationen på Irland är återkommande teman. Formen kan vara bitsk aforism likaväl som högstämt ode; drömsk lyrik blir med tiden både fränt talspråk och metafysisk spekulation. Formuleringen "vandringar" i olika "världar" ger därför utrymme för subjektiva val och nödvändiga uteslutningar. Malmberg förbigår till exempel både Yeats dramatik och hans verksamhet i London under 1890-talet nästan helt.

Malmberg karaktäriserar Yeats poesi som magisk, "ett frammanande av andra världar". För att uppnå detta använder han sig av motsatser, av teser och antiteser som han sammanflätar till nya helheter. Så ställer han i en av sina mest berömda dikter *Sailing to Byzantium* naturen med dess sensualism i den första strofen mot konsten och dess beständighet i slutstrofen. Konsten blir, med Malmbergs ord "motsatsen till både samtid och natur; en mot-tid, en motnatur".

Malmberg använder själv en liknande strategi och kopplar samman en tidig dikt som *The Lake Isle of Innisfree* med en senare som *Sailing to Byzantium*. Naturlyriken i den förra ställer han mot en konstfärdig "motnatur" i den senare. Den tidiga dikten får med sin nostalgi även utgöra en kontrast till den hotande apokalypsen i *The Second Coming*. Malmbergs snabba kast och oväntade kombinationer stimulerar och fördjupar nästan alltid även om de ibland utvecklar sig till vad han själv kallar "tolkningsexcesser".

Malmberg är främst litteraturkritiker, men han har också de djupa kunskaper om Irlands historia som krävs för att fullt ut förstå politikens roll i Yeats dikter. Av dem är "Easter, 1916" om Påskupproret den mest berömda. Genom att binda dikten samman med den brodern Jacks målning *Bachelor's Walk, in Memory* fördjupar och intensifierar Malmberg sin tolkning. Upprinnelsen till målningen är en demonstration mot brittiska soldater som ägde rum på Bachelor's Walk i Dublin 1914. Den slutade med att tre människor sköts ihjäl och att 32 sårades. Jacks målning visar en svartklädd kvinna som lägger en ros vid en vägg. Stämningen är förvisso sorgsen, men om man inte förstår titeln och den historiska kontexten går konstverkets syfte förlorat. Det tar kraftfullt ställning för de döda och sårade och för Irlands sak.

Två år senare ägde Påskupproret rum. Det slogs ned och 16 upprorsmän avrättades. I *Easter, 1916* gestaltar Yeats den omsvängning som händelsen tvingat honom till. Den skepsis han känt inför de fanatiska nationalisterna har förbytts i motvillig beundran som gestaltas i diktens omkväde: "A terrible beauty is born". Malmberg argumenterar övertygande för

>>

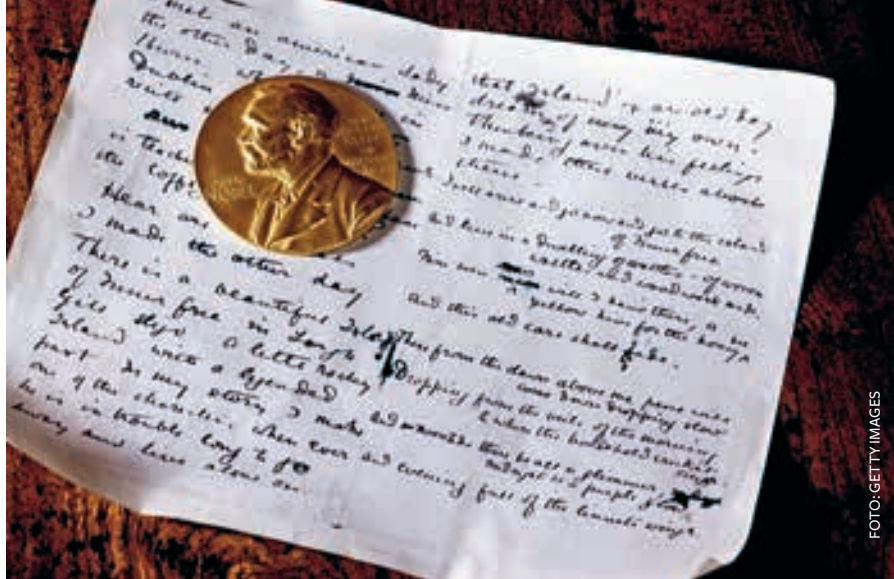

FOTO: GETTY IMAGES

William Butler Yeats (1865–1939) fick Nobelpriset i litteratur 1923.

att den yngre broderns målning var ett starkt incitament till dikten. Samtidigt framhåller Yeats de negativa följderna av ett alltför intensivt politiskt engagemang på ett sätt som tavlan inte kan förmedla.

Var hemlig och gläds är av naturliga skäl fokuserad på den engelskspråkige Yeats och hans irländska samtid. Samtidigt har den en tydlig svensk dimension. Malmberg anspelar genomgående på poeter som Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf och finlandssvenske Gunnar Björling. Han citerar nästan alla Yeats dikter först på engelska och därefter i svensk översättning. Bland översättarna återfinns både samtida och äldre såsom Anders Österling, Sten Selander och Gunnar Mascoll Silferstolpe (när hörde man senast talas om honom?). Detta är i sig en kulturgärning; man slås av hur elegant de hanterar versmått och rimflätning.

Ur svensk synvinkel är Malmbergs användning av Yeats reseberättelse *The Bounty of Sweden* speciellt intressant. Han skrev den med anledning av sitt besök i Sverige för att ta emot Nobelpriset 1923. Han ser vårt land som en harmonisk kontrast till det kaotiska Irland där inbördeskriget just avslutats. Det nyinvidga Stockholms stadshus blir en symbol för ett återfött Bysans, vilket var hans idé om ett idealsamhälle där alla goda krafter samverkar. Han nämner särskilt Gyllene salen med dess "mosaic-covered walls". Dessa mosaiker anser Malmberg vara en inspiration till de framtida *Sailing to Byzantium* och *Byzantium*. De flesta kritiker nämner enbart mosaikerna i Ravenna som Yeats också sett, men Malmberg argumenterar övertygande för att Stads- huset var en betydande inspirationskälla.

Malmberg försummar enligt min mening två

sidor av Yeats författarskap, dels hans verksamhet i London på 1890-talet, dels *Among School Children* som är en av hans bästa dikter, men som Malmberg bara behandlar i förbigående. En mer inträngande analys hade varit intressant, i synnerhet som Yeats olyckliga kärlek under många år, Maud Gonnet, har en viktig roll i dikten, skriven långt efter att han gift sig och bildat familj med en annan kvinna.

Yeats kämpade länge för att frigöra sig från rollen som passiv, avvissad älskare samtidigt som han strävade efter att förändra sitt poetiska tilltal till något kärvare och mera direkt. Vad man kan kalla en misslyckandets estetik dominerade den *fin-de-siècle*-poesi han tidigare skrivit. Diktaren skulle vara pessimistisk och handlingsförlamad. I dess ställe ville han sätta en aktiv, "manlig" hållning. Passiviteten i förhållandet till Maud Gonnet och rollen som uppgiven poet är således två sidor av samma mynt.

Var hemlig och gläds är slutligen en rikt illustrerad, utomordentligt vacker bok. Med sin färgsättning i purpur och silver är både skyddsomslag och fram- pärm närmast formfulländade. Samma skönhet kännetecknar jugenddesignen av Yeats tidiga volymer, och motiv och mönster därifrån har här återanvänts på ett synnerligen raffinerat sätt. Det ger Malmbergs ofta briljanta text en värdig inramning. ✨

Sven-Johan Spånberg

VAR HEMLIG OCH GLÄDS
VANDRINGAR I
WILLIAM BUTLER YEATS
POETISKA VÄRLDAR
CARL-JOHAN
MALMBERG
Wahlström & Widstrand

Polen – fortfarande mellan öst och väst.

FOTO: GETTY IMAGES

Unik handbok i polsk politik

SAMHÄLLE

Jaroslaw Kaczyński är troligtvis Europas mest målmedvetna politiker. I all hast och med stor list har den faktiska ledaren för Polen (han är varken president eller premiärminister, enbart regeringspartiet Lag och rättvisas partiledare) angripit landets rättsväsende, statliga medier och offentliga förvaltning. Kaczyńskis mål är tydligt: att genomföra ett snabbt och skoningslöst maktövertagande av Polens hela politiska system, från tjänstemannanivå och upp till konstitutionsdomstolen.

Kaczyński går i bräsch för vad han beskriver som en uppgörelse med den gamla ordningen. Det vill säga den kompromiss som gjordes mellan de gamla kommunisterna och oppositionen under slutet av 1980-talet. Denna ordning har, enligt Kaczyński, fundamentalt undergrävt Polens autonomi, landets möjligheter till utveckling och monterat ned välfärdsstaten.

På fler än ett sätt finner Kaczyński en vän i Viktor Orban och dennes omdaning av det ungerska politiska systemet. Gemenskap finner de i upprepadet av hur landets fiender, riktiga eller inbillade, konstant konspirerar mot nationens

välgång. Det är konfrontativ politik vars livsflukt är konstant konflikt och ressentiment. Journalisten och historikern Peter Johnsson har på detta tema skrivit en aktuell och slagkraftig bok: *Polen! Quo vadis? Om Polen i dagens Europa*. Det finns inget liknande skrivet på svenska och Johnsson gör genom sin avgränsning i tid – han beskriver främst tiden från och med valet 2015 – att läsaren aldrig tappar fokus.

Bokens stora förtjänst är att ge en svensk läsekrets, utan förkunskaper i polsk samtidshistoria, en inblick i hur landet har utvecklats sedan Lag och rättvisa för två år sedan vann parlamentsvalet. Johnssons tesdrivande genomgång av polsk samtidshistoria har emellertid en baksida. Avsaknaden av löpande källhänvisningar förklarar något av bokens potentiella slagkraft. Hade läsaren kunnat följa argumentationen med en noggrann notapparat, som i detta fall återfinns samlad i slutet, skulle Johnsson kunnat föregripa enkla re invändningar. Bokens ämne är knappast oomtvistat och därför hade mycket vunnits på att mer övertygande leda läsaren genom den snåriga händelseutvecklingen.

Därutöver använder sig Johnsson bitvis av ett slängigt och oprecist språk. Vad är det som gör liberala Nowoczesnas politik populistisk (där förslag om mandatperiods begränsning och platt skatt ingår)? Det förklarar Johnsson aldrig. Läsaren förväntas acceptera Johnssons premisser utan vidare kommentar. Johnssons kritik av Kaczyńskis ommöblering av det polska politiska systemet är både vederhäftig och skarp. Men vad boken vinner i slagkraft och syrlighet förlorar den i trovärdighet och ödmjukhet. Det är två ingredienser som hade behövts för att locka, istället för att alienera, de som vill lära sig mer om situationen i Polen. De som redan delar Johnssons åsikt, att Jarosław Kaczyński i grunden undergräver den polska demokratin, behöver nämligen inte övertygas. ✨

Adam Cwejman

POLEN! QUO VADIS?
OM POLEN I
DAGENS EUROPA
PETER JOHNSSON
Carlssons bokförlag

Kristian II – kallad både god och tyrann – fängslad på Sønderborgs slott.

MÅLNING AV CARL BLOCH (1871)

En furste betraktad med alltför moderna ögon

HISTORIA

Medeltidens slutskede var en omtumlande tid i Nordens historia. Erik Peterssons bok *Furste av Norden. Kristian Tyrann* är ett ambitiöst försök att brett skildra denna period och att teckna ett nytt personporträtt av den gåtfulle siste unionskung. Den mustiga berättelsen är berättartekniskt väl genomarbetad och framställningens kronologiska förskjutningar skänker spänning åt det skildrade händelseförloppet. Den främsta behållningen är det biografiska perspektivet på Kristian II:s dramatiska liv och öde, med de kontinentala politiska kontakterna, det Habsburgska giftermålet och den senare exilen i Nederländerna.

Med den kontextuella beskrivningen och de fakta som presenteras är det dock sämre ställt. På punkt efter punkt spekulerar författaren i förklaringar som går

tvärt emot vedertaget forskningssynsätt, utan att nya argument för tolkningarna presenteras. Förvisso bör kanske inte populärhistoria bedömas efter strikt vetenskapliga mallar, men när anspråk i boken görs på "en sanning" finns det för läsarens skull ändå anledning att granska sakinnehållet. I både ekonomiskt, statsrättsligt, juridiskt och kyrkopolitiskt hänseende samt i fråga om periodens politiska kultur haltar framställningen. Bokens skildringar av krig och fältslag blir särskilt lidande av den bristande förståelsen för periodens militära förhållanden. Fakta-granskningen genererar en lång lista över rena sakfel. Till exempel dyker Søren Norby upp som befälhavare på Kristian II:s flotta i Norge år 1531, trots att han redan ett år tidigare stupat under belägringen av Florens. I svepande beskrivningar av det senmedeltida Norden anges att både judar, araber och turkar där levde sida vid sida – ett påstående som saknar historiska belägg. Läsaren får också lära sig att Sten Sture d ä minsann var både undfallande och feg, medan Svante Nilsson med säkerhet hade syfilis. Dessa spekulativa påståenden är inte bara exempel på effektsökeri utan används också som orsaksförklaringar.

Framställningen blir bitvis mindre ett försök att förstå de verkliga händelserna, än att med moderna begrepp tillgodose nutidsmänniskans "känsla" inför historien. Både individers och kollektivs handlingsutrymme förutsätts på flera ställen vara likartade vår egen tids. De återkommande analogierna med nutiden gör att framställningen stundom mer liknar en guidad turistvandring genom 1500-talet, än historikerns analys. Mycket hade troligen stått att vinna på att korta ner den omfångsrika boken (523 sidor) genom att utelämna slarvigt eller rentav felaktigt återgivna kontextuella beskrivningar och sidohändelser. Istället borde författaren ha renodlat den biografiska skildringen av Kristian II, som är bokens egentliga behållning. ✨

Martin Neuding Skoog

FURSTE AV NORDEN
KRISTIAN TYRANN
ERIK PETERSSON
Natur & Kultur

Herbert Tingsten, chefredaktör
i *Dagens Nyheter* 1946–1959 –
en framträdande vän av Israel.

FOTO: OLLE SEIBOLD/TT

Debatten som styrde det galna kvartssekklet

SAMHÄLLE

Utrikesminister Margot Wallström meddelade under riksdagens senaste utrikesdebatt att Sverige kommer att skicka ett särskilt sändebud till Israel och Palestina. På detta svarade Jerusalem med israelisk humor.

”Med tanke på den svenska regeringens oerhörda framgångar i att skapa fred över världen, är vi djupt tacksamma för beslutet att äntligen göra slut på regionens problem. Varför kunde det inte ha kommit tidigare?” kommenterade Israels UD (*Times of Israel* 16/2).

Svenskars ställningstaganden i förhållande till Mellanösternkonflikten fungerar ofta som Wallströms särskilda sändebud. De berättar mer om Sverige, och människors positionering i den svenska samhällsdebatten, än om eventuella vägar framåt för fred i Mellanöstern.

Detta är också utgångspunkten för David Anderssons bok *Med skuld-känslan som drivkraft. Om svenska Israelvänner och västfiender*. Andersson, till vardags redaktör på denna tidskrift, har sålunda inte skrivit om Israel, utan om Israel som projektionsyta för svenska idéer. Resultatet är utmärkt och kan ses som en fortsättning på Per Ahlmarks tidigare arbeten om svenska debattörers förhållande inte bara till Israel och

Palestina utan till demokrati överhuvudtaget. Här har Timbro förlag, som tidigare bland annat gett ut Ahlmarks *Vänstern och tyranniet. Det galna kvartssekklet* (1994) och *Det öppna såret. Om massmord och medlöperi* (1994), gjort en betydelsefull insats.

Att ”det galna kvartssekklet” verkligen var gale visat också David Anderssons genomgång av böcker och artiklar av några tongivande svenska författare, skribenter och redaktörer. Det är symptomatiskt för svensk offentlighet att figurer som Jan Myrdal och Jan Guillou kunnat hålla sig kvar som respekterade röster i debatten efter att ha uttalat sig förstående om fatwan och dödsdomen mot Salman Rushdie (Myrdal) och hyllat Saddam Hussein (Guillou).

Nu har David Andersson både ett annat temperament och ett annat ärende än Per Ahlmark. Anderssons bok är inte i första hand en anklagelseakt, utan ett argument för att svensk Israeldebatt efter 1967 och ett drygt decennium framåt

ska ses som en kamp mellan två världsbilder: en antivästlig, företrädd av sådana som Myrdal, Guillou, Göran Palm och Olof Lagercrantz (chefredaktör för *Dagens Nyheter* 1960–1975); och en andra demokrati- och Israelvänlig bild, företrädd av personer som

filosofiprofessorn Ingemar Hedenius, Herbert Tingsten (chefredaktör för DN 1946–1959) och senare dennes vän och lärjunge, Ahlmark.

Dessa två världsbilder fortsätter att prägla vår tids debatter i kontroversiella frågor. Andersson nämner bland annat synen på terror, antisemitism och påstått blasfemiska teckningar av profeten Muhammed.

Författaren Staffan Beckman är exempelvis en föregångare till dagens postkoloniala debattörer när han inleder sin bok *Palestina och Israel* (1969) med passagen:

Vi vita människor är avskyvärda, och vi blir alltmer motbjudande för varje år. Det finns ögonblick då jag äcklas över mig själv och mitt skära skinn så till den grad att jag inte står ut med att vara bland afrikaner eller asiater. Jag representerar världens överklass, jag är en psykisk och ekonomisk förtryckare.

I samma anda skriver Lagercrantz i *Färd med mörkets hjärta* (1987) om den ”vita rasens högmod” som ”har förvridit våra huvuden och förgiftat vårt blod”. Enligt Lagercrantz förtjänar människor med vit hudfärg att hatas: ”När en gång vår makt inte längre håller sanningen tillbaka kommer en storm av välförtjänt hat mot oss att bryta lös.”

Lagercrantz politiska radikalism krävde till slut ett avståndstagande från företrädaren, den provästlige Herbert Tingsten. Något liknande upprepades förra året när Peter Wolodarski lät veta att han och DN inte hade något samröre med Hans Bergström, chefredaktör för DN 1995–2000. Bergström är motsståndare till den radikala multikulturalism som blivit DN:s linje, och som tidningen driver bland annat kampanjer mot meningsmotsståndare, från de politiska redaktörerna Alice Teodorescu och Anna Dahlberg till barnboksförfattaren Katerina Janouch.

David Andersson räknar Wolodarski bland Herbert Tingstens arvtagare i samtida svensk debatt. Hans bok kan samtidigt läsas som en påminnelse om att dagens DN i väsentliga avseenden närmar sig den hållning som var Olof Lagercrantz under det galna kvartssekklet. ✨

Paulina Neuding

**MED SKULDKÄNSLAN
SOM DRIVKRAFT
OM SVENSKA ISRAEL-
VÄNNER OCH VÄSTFIENDER**
DAVID ANDERSSON
Timbro förlag

Donald Trump, en likgiltig politiker
i fråga om kunskap?

FOTO: GETTY IMAGES

Ideologiskt om kunskapssamhället

VETENSKAP

Statsminister Tage Erlander lär en gång ha sagt: "Experter och experter, hade vi lyssnat på experterna skulle vi inte haft ATP."

Men experterna fick rätt. ATP-systemet höll i en generation och ersattes sedan utan debatt av dagens system där pension och livstidsinkomst har ett strikt samband.

När kärnkraftverket i Fukushima dränktes av tsunamin den 11 mars 2011 reagerade Tysklands förbundskansler Angela Merkel omedelbart och deklarerade *Energiewende*, en närmast panikartad omläggning av Tysklands elproduktion med avveckling av kärnkraften som central åtgärd.

I båda fallen kan man säga att politikerna uppvisade en total likgiltighet för etablerad kunskap: ATP-systemet hade inbyggda svagheter som var välkända och att ett japanskt kärnkraftverk drabbades av en naturkatastrof har inget som helst samband med den tyska kärnkraftens säkerhet och funktion.

Båda exemplen tjänar som illustration över svagheten hos Jarricks intressanta *Det finns inga häxor*. En bok om kunskap. Den är en bok om kunskap och kunskapssamhäl-

let känns en aning ideologiserad. Jarrick använder Trump som exempel på en politiker som är likgiltig för kunskap och förefaller vara av uppfattningen att USA:s nuvarande president representerar något nytt. Men det nya med Trump är den osannolika grovhet med vilken han agerar – inte att han struntar i uppenbara fakta. På det finns mer intressanta exempel.

Inte längre tyst om socialdemokratin och de afrikanska diktaturerna. Andra exempel på Jarricks ideologisering är att jämlikhet deklarerats vara det viktigaste värdet och varken forskare eller journalister bör vara konsekvensneutrala i sitt förhållande till fakta. Dessa ställningstaganden är inte nödvändigtvis fel, men ger en separat debatt som inte slutförs och ställer sig därför mellan läsare och boken. Kritiken mot Jan Björklunds stöd för betyg eller Hans Bergströms för det fria skolvälet känns också lite småttiga i sammanhanget.

För övrigt är Jarricks bok mycket intressant. Den är komplex och resonerande. Som lat läsare saknar man *bullet points*, tydliga ställningstaganden och sammanfattningar. I gengäld belönas man med ett rikt smörgåsbord av vinklar och perspektiv på vad kunskap och kunskapssamhälle är och vilka konsekvenser det har.

En sammanfattning av bokens tes (i

den mån det finns en sådan) är att mängden kunskap har ökat enormt. Det gör att vi alla förlorar överblicken och tvingas lita till experter, vilket i sin tur ger experterna makt som brukas eller missbrukas och till sist leder till en spridd misstro mot vetenskap och experter. Allt kan ifrågasättas även utan goda skäl. Sund skepsis lever i samhällsdebatten sida vid sida med foliehattsföreställningarna. Det är förstås ett problem.

Det positiva, menar Jarrick, är att medborgarna i västvärlden generellt är kunnigare idag än tidigare i historien. Dessutom har vetenskapen och den enorma mängden hyggligt underbyggd kunskap lett till ett för bara ett par generationer sedan otänkbart materiellt välstånd. ✨

Magnus Nilsson

DET FINNS INGA HAXOR
EN BOK OM KUNSKAP
ARNE JARRICK
Weyler förlag

Zarah Leander sjunger
för tyska soldater 1941.

FOTO: GETTY IMAGES

Förförerskan Leander

KULTUR

Året är 1974. Sverige är fortfarande ett land där underhållningsprogram som *På parkett* med Lasse Holmqvist kan samla halva nationen framför de tjocka tv-apparaterna.

Upplägget är att en inbjuden gäst i sin tur får välja ut sina önskeartister. Denna kväll är huvudgästen sportkommentatoräset Putte Kock som bjudit in Georg "Åby" Ericson, förbundskapten för det svenska fotbollslandslaget, Jussi Björlings son Rolf Björling samt, sannerligen inte minst, en viss Zarah Leander.

De fem sitter i varsin vit snurrfåtölj. Zarah Leander är iklädd en glittrande grön klänning som för tankarna till sockrade finska marmeladkulor från Fazer. Hon röker en cigg.

Lasse Holmqvist introducerar, den 67-åriga Zarah Leander nu ska framföra ett av sina paradnummer, *Sång om syrsor*. Kameran zoomar ut och visar att det finns en pianist någonstans i bakgrunden. Men Zarah Leander reser sig inte ur stolen, hon fimpas inte ens. Med en blick som Norma Desmond i *Sunset Boulevard* – stjärnan som är oförmögen att vara något annat än stjärna – börjar hon sedan halv-sjunga sittandes, hon närmast reciterar

Gösta Rybrants geniala text, med cigghanden vilande mot pannan.

Hon är fullständigt briljant i sin utstuderade nonchalans. Magnetisk som en Judy Garland, en Piaf eller en Rihanna. Ingen använde uttrycket "I don't give a fuck" 1974, men Zarah Leander visar att det fanns redan då.

Tre år senare sjunger hon *Sång om syrsor* i tv igen, återigen sittande i en stol, i vad som blev hennes sista stora framträdande. Det är juldagen 1977 och inget ögonblick i svensk TV-historia har varit mer gay. Programmet heter *Stjärna mot stjärna*. Det leds av den flamboyante Lennart Swahn. Hans gäster är Birgit Nilsson och Zarah Leander iklädda vita svandunsoor. Zarah Leander har färgat upp sitt röda hår till en valborgsmässobrand. Hennes tänder är vitaste möjliga och hon misar inte att visa det.

Lennart Swahn konstaterar att deras karriärer har kostat och frågar "Var det värt priset?" Det är Zarah Leander som hinner svara snabbast. Med sin patenterat mörka röst utbrister hon "ja" med bas-tunga vokaler.

Jag såg de där framträdandena på tv. Mamma jobbade på kassan i Domus och kom hem på fredagskvällarna med antingen revbensspjäll eller grillad kyckling i en väldoftande grillpåse. Samtidigt förbered-

de vi med att lägga in fryst pommes frites i ugnen.

En annan som troligen såg Zarah Leander på bästa sändningstid på 1970-talet var Johan Kinde i Lustans Lakejer, född samma år som jag, 1963. Lustans Lakejer bildades 1978, skivdebuterade 1980 och kom från Åkersberga, "en förort där inget tycktes hända och ville bara att livet skulle ha något mer att erbjuda". I sin första tidningsintervju fällde Johan Kinde det famösa uttalandet att kläderna är viktigare än musiken.

Det etablerade Kultur-Sverige, starkt präglad av proggvågen, hatade Lustans Lakejer. Mikael Wiehe sade att de var ett tecken på att en ny, hemsk och farlig tid var kommen. En skribent på Aftonbladet skrev: "Låt inte borgarungarna ta över rocken", fullständigt omedveten om att medlemmarna i Lustans Lakejer var betydligt mer arbetarklass än Mikael Wiehe.

Vad kunde Johan Kinde och hans smokingklädda lakejer göra i det ögonblicket för att provocera ännu mer? De kunde sjunga Zarah Leander, en diva från en annan tid, dessutom anklagad för att vara nazistmedlöpare. Som B-sida till maxisingeln *Diamanter är en flickas bästa vän* spelade Lustans Lakejer in en ikonisk version av "Sång om syrsor".

Texten fick en ny undertext. När Johan

Kinde, 17 år, sjöng "Jag kan inte längre höra syrsor, det är trist", handlade det lika mycket om någon som fått nedsatt hörsel av för många punkspelningar i garage och källare.

Inget av det här berättas i Beata Arnborgs *Se på mig! En biografi över Zarah Leander*, den första svenska biografen över Zarah Leander. Beata Arnborg gör inga populärkulturella paralleller av det slaget. Hon tycks närmast ointresserad av musik. Vad hon istället har skapat är ett mäktigt historiskt dokument över en av de mest motsägelsefulla personerna i modern svensk historia. Boken är lika rigoröst genomarbetad som Arnborgs biografi om Barbro "Bang" Alving.

Zarah Leander föddes 1907 i Karlstad som Sara Hedberg och dog 1981 i Stockholm. Den mer färgstarka och stjärnglittrade stavningen Zarah var något hon själv hittade på redan i skolbänken. Hon betedde sig som en stjärna långt innan hon var det. Hon tänkte som en stjärna, talade som en stjärna. Beata Arnborg hittar en veckotidningsintervju där Zarah Leander får frågan om hon är intresserad av sport. Zarah Leanders svar: "Nej." Veckotidningsreportern ger sig inte utan försöker vidare: "Men en promenad för att få lite luft?" Zarah Leander: "Jag avskyr promenader, och när jag vill ha frisk luft öppnar jag fönstret."

Hur kan det komma sig att det dröjt så länge innan den första svenska biografen om denna unika svenska superstjärna dykt upp?

Jag var ordförande de tre första åren av Swedish Music Hall of Fame, en plats för att ära de största namnen inom populärmusik. Under de årliga jurymöten som jag ledde dök namnet Zarah Leander upp varje gång. Men när det var dags att sammanställa den slutgiltiga listan över det årets invalda: Evert Taube, Monica Zetterlund, Alice Babs, Jussi Björling, Abba, Karl Gerhard, så föll namnet Zarah Leander varje gång bort under slutdiskussionerna.

Vi talade aldrig om varför och behövde aldrig göra det. Det kändes mer angeläget och enklare att välja in namn som inte hade kopplingar till Nazi-Tyskland.

Beata Arnborg nystar upp hela historien om Zarah Leanders kopplingar till Tyskland före och under andra världskriget. Alla argument för och emot. Alla förklaringar, alla bortförklaringar. Zarah Leander, liksom hennes familj, framhöll hela tiden hennes "politiska ointresse" som en av förklaringarna till att hon tackade ja till anbud från Tyskland. Hon underströk att hon var skådespelerska och sångerska och enbart utfört sitt yrke.

Det sammantagna intrycket av Beata Arnborgs bok blir – trots uppenbara

försök till upprättelse – att kopplingarna till och med är värre än ryktet. I bokens efterord beger sig Beata Arnborg till biblioteket i en magnifik villa i en förort till Berlin med adress Am Grossen Wannsee 56–58. Det var denna villa som var platsen för Wannseekonferensen om det nazisterna kallade den slutgiltiga lösningen. Det är i denna villa som dagböckerna till Zarah Leanders kanske största fan, Joseph Goebbels, förvaras.

Villan är nu ett museum för Förintelsen. Beata Arnborg skriver att hon går förbi den Europakarta där antalet judar som ska förintas är utskrivet i tiotusental på respektive land. På Sverige står en förhållandevis låg siffra – 0,8 – det vill säga 8 000 människor. En av dem som avsågs, bland dessa 8 000, skulle ett par decennier senare bli Zarah Leanders svärdotter och mor till två av hennes barnbarn, då Zarah Leanders son gifte in sig i familjen Bonnier.

När volymerna av Goebbels dagböcker rullas fram på biblioteksvagnar börjar Arnborg leta efter namnet Leander. Hon hittar det, många gånger. Nazitidens stora filmprimadonna var så viktig för Goebbels och hans planer att hon i dagböckerna nämns hela 47 gånger.

En annan scen i boken, nämnd bara i förbifarten men svår att skaka av sig, är när Zarah Leanders nära vän Karl Gerhard kommer på besök i hennes våning på Norr Mälärstrand. Detta är före flytten till Tyskland, familjen Leander håller att på att packa. Karl Gerhard ser att Leanders hem är dekorerat med hakkors. I sin bok från 1952 skriver han: "om på skämt eller allvar vet jag inte, jag var inte på humör att fråga".

Varför var Joseph Goebbels och Nazi-Tyskland så fixerade vid just svenska Zarah Leander? Utseendemässigt passade hon inte in på någon idealbild, rödhårig, storväxt och allt annat än arisk. Under skolåren blev hon ständigt påmind om sina fötter, stora som om "de satt på en småländsk beväring". En klasskamrat till henne konstaterade krasst att Zarah inte var vacker men att hon hade ett bra sminkansikte, samt utstrålning.

En textrad från Madonnas låt *Vogue* dyker upp i tankarna, när hon sjunger att Rita Hayworth "gave good face", så mycket handlar om blick och ansiktsuttryck.

Men Joseph Goebbels visste precis vad han var ute efter med *Die Leander*. Goebbels studerade noga den amerikanska filmen som börjat nå allt större folkliga framgångar i Europa. De tyska filmerna han började göra fick inte vara för politiska, det skulle vara underhållning först och främst. Filmregissören Erwin Leiser citerades: "När till och med Hitlerhälsningen saknades i Tredje rikets underhållningsfilmer var det så mycket lättare att inbilla en

opolitisk publik att den förtroliga idyllen fortfarande existerade."

Vad tysk film saknade var en fixstjärna som kunde sjunga. Goebbels vill ha Marlene Dietrich men hon stack till Hollywood 1930 och vägrade att komma tillbaka, trots erbjudande om fritt val av film, regissör och extremt mycket pengar.

Goebbels hade en genomtänkt kvinnosyn. Den tyska idealkvinnan fick inte framstå som förförisk och erotisk. Det var enbart utlandsfödda skådespelerskor som fick spela sådana roller.

Även om nazisterna avskydde homosexuella – och senare avrättade dem – var Goebbels medveten om den dragningskraft som funnits i gay- och transkretsarna i 1920-talets Berlin. En stjärna i Berlin på den tiden var Anita Berber, en nakendansös som var öppet bisexuell, framställde orgasm på scenen och kallade sig själv "perversitetens prästinna". Anita Berber dog 1928 av en överdos kokain men rörde vägen för och inspirerade dåtidens tyska stjärnor som Lotte Lenya och just Marlene Dietrich.

När Goebbels upptäckte Zarah Leander insåg han att hittat exakt vad han letade efter: en förförerska med mörk röst och androgyn utstrålning, en superstjärna som gick hem även i gaykretsar.

Genusprofessorn Tiina Rosenberg gav 2009 ut boken *Bögarnas Zarah* som återkommande citeras i Beata Arnborgs biografi.

Flera överlevande från koncentrationsläger berättar hur både vakter och fångar lyssnade på Zarah Leander. Kring hennes musik kunde de enas. En överlevare beskriver det som att Zarah Leander i sin sång "frossar i erotiska minnen" och delade med sig av dem som "en fetisch i en värld av förtvivlan".

En homosexuell jude, som mirakulöst nog överlevde, berättar hur de i lägret fått lyssna till Zarah Leander-inspelningar som *Davon geht die Welt nicht unter* och *Ich weiss, es wird einmal ein Wunder geschehn*.

Som Karl Gerard noterat: Zarah Leanders röst var "aldrig så sann som då hon skulle tolka sorg och smärta". ✨

Jan Gradvall

SE PÅ MIG!
EN BIOGRAFI ÖVER
ZARAH LEANDER
BEATA ARNBORG
Natur & Kultur

Om vikten av att minnas

ESSÄISTIK

En gång i världen, när jag var en ung student i Lund, läste jag med beundran Johan Asplunds *Om undran inför samhället* (1970). Min beundran gällde formuleringskonst och väsentlighetssinne. Asplunds språk var elegant och samtidigt klart och distinkt. Hans tankar var enkla och samtidigt originella och överraskande. Några gånger under årens lopp har jag läst andra böcker av Asplund, som *Ett ostämt piano är hemskt* (1984) och *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (1991).

Nu föreligger ett slags essäsamling med disparat innehåll, *Ord för ord. En polygraf*. Somligt kanske inte imponerar, men väcker respekt. Annat ter sig mer sekunda. Låt mig börja med det senare för att kunna sluta med det första. Sämst tycker jag om en ganska lång, i annat sammanhang tidigare publicerad betraktelse över Ulf Linde. Varför? Pöbelförakt är pöbelaktigt, självbelåtet exponerat pöbelförakt särdeles pöbelaktigt. Illa tycker jag också om ett inslag med titeln *Lavater, Balzac och min morfar*. Varför? Asplund skjuter in sig på föreställningen att en människa kan äga personlighet, när hon istället utgör ett sammelsurium, rymmer ”en hel repertoar av personer”. Ska tesen vara något annat än en truism krävs ett intelligent resonemang.

Asplund bygger upp sin argumentation genom att hänvisa till augurer och grafologer och framförallt Johann Caspar Lavaters fysiognomik. Men dessa hänvisningar säger ingenting om förekomst eller ej av en personlighet hos människan utan bara om att kunskapssökande och vetenskap kan komma på avvägar, ett fenomen som ingalunda har förlorat i aktualitet. Det ymniga bruket av ovetenskapligt eller vetenskapligt kvacksalveri på området kan rentav uppfattas som ett tecken på hur viktigt det har varit i historien och skilda samhällen att söka vägledning vid karaktärsbedömning. Allra sva-

Den nordiska mytologin har katalogiserats
av Katarina Harrison Lindbergh.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Från Asar till Ödesgudinnor

RELIGION

Kristendomen är en religion som människor bekänner sig till och på ett eller annat sätt tror på, även om det sällan är lätt att avgöra exakt vad den kristen tror på. Men hur är det med asatron, den som här i Norden trängdes bort för tusen år sedan av kristendomen? Trodde våra förfäder på berättelserna om hur Tor ger sig ut för att fiska midgårdsorm eller på hur han klyver jättar med ett enda hugg? Eller på hur Idun och hennes skrin med ungdomsalstrande äpplen rövas bort, så att alla de stackars gudarna i brist på äpplen håller på att förtvina av ålderdomssvaghet?

Sådana frågor ställer sig Katarina Harrison Lindbergh i sin inledning till *Nordisk mytologi. Från A till Ö*. Hennes svar är uppfriskande nyktert: Nej, våra förfäder trodde nog inte så mycket på dessa berättelser utan uppfattade dem antagligen i första hand som sagor och god underhållning.

Vi vet inte hur gamla berättelserna om asagudarna är. De kan ha tillkommit i en tid då gudarna slutat vara gudar och istället blivit sagohjältar, påpekar Harrison Lindbergh och tillfogar, att varenda nordisk gudasaga som har överlevt är nedtecknad efter kristendomens etablering och att det var kristna författare som höll i skrivdonet.

Vad våra hedniska förfäder verkligen trodde på kan vi egentligen inte en veta. Ändå finns det anledning att intressera sig för dessa gamla berättelser, dels därför att de vittnar om en svunnen tid och dess anförklaringar, dels därför att de spelar en viktig roll inom nordisk konst och litteratur. Det är ett sagostoff som bidrar till att forma vår kulturella gemenskap i Norden.

Katarina Harrison Lindberghs inledning på ett fyrtiotal sidor är välskriven

och synpunktsrik. Sedan blir det mindre stimulerande. Vad som följer är helt enkelt en uppslagsbok som förtecknar allsköns gudar, hjältar, bataljer, vapen, sagodjur och sagokungar som figurerar främst i två klassiska texter, *Den poetiska Eddan* och *Snorres Edda*. I övrigt förekommer en del hänvisningar till *Saxo Grammaticus*, här och var ytterligare till ett eller annat.

Begränsningen av uppslagsord är inte principiellt hållen, det gör heller inte så mycket. Mer besvärande är att uppslagsdelen är så elementär, utan livgivande citat ur källorna och utan referenser till forskning. Låt mig ta ett enda exempel, uppslagsordet ”skaldemjöd”. Lexikografens förklaring av detta ord är sannfärdig men knasertorr. En hänvisning till Lars Lönnroths bok *Skaldemjödet i berget* (1996) hade kunnat locka användaren av detta lexikon till något som är roligt att läsa och mer informativt än en snutt i ett lexikon.

Jag saknar hänvisningar till vidare läsning. Som en följd av detta undrar jag för vem uppslagsboken är gjord; riktar den sig till äldre korsordslösare som inte har lärt sig att googla på internet? Man kan bekymrat fråga sig vem som kan vara *hugad* att använda den, för att nu tillgripa en av de fornnordiska glosor som lexikografen passar på att förklara. ✨

Tommy Olofsson

**NORDISK MYTOLOGI
FRÅN A TILL Ö**
KATARINA HARRISON
LINDBERGH
Historiska Media

gast blir Asplunds framställning när han når Balzac. Likt en litteraturkritikens Kalle Blomkvist, förvisso 80-årig, reducerar han den franske realistens personteckning till läsefrukt. Men Balzac blev inte Balzac för att han hade läst Lavater utan för att han kunde sätta ord på vad han hade sett, sett med egna ögon.

Nå. Vad är då bäst i Asplunds nya bok? Här finns en passant ett antal vackra sentenser utströdda. Till exempel: "Alla människors biografier börjar före deras födelse och fortsätter efter deras död." Men som fullbordad helhet är det en text som höjer sig ganska högt över de övriga texterna, en självbiografisk skiss kallad *Essä om en barndom*. Anslaget har sagoton: "Detta var i hjärtat av Finland i mitten av 1940-talet." Så berättas om en pojke som är "hysteriskt blyg" men som iakttar, fantiserar och drömmer, iakttar genom ett nyckelhål det sociala spelet vid middagsbordet när hans föräldrar har gäster, fantiserar om hur han kurtiserar hustrun i en karelsk flyktingfamilj som är inhytt i hans föräldrars villa och drömmer om att tyngdlös flyta genom bostaden utan att nudda något i rummen som han passerar. Pojken har särart och känslighet men företer inte minsta spår av pöbelaktigt pöbelförakt.

Den som skriver om honom långt senare förmår att ge mening åt sin syssla, skapa rymd omkring den, andakt. "Vi har alla ett konservativt uppdrag som består i att minnas så mycket som möjligt. Alternativet, den slöa glömskan, är ingenting värt. Det spelar ingen större roll om våra hågkomster förmår väcka andras intresse eller inte. Att minnas har ett värde i sig", skriver han och konstaterar: "Jag känner en djup tillfredsställelse över att kunna erinra mig att mannen som kom förbi varje morgon klockan sex hette Naskali." Så vill jag att Johan Asplund ska låta. Där tänker jag mig att han har kontakt med och ger uttryck för sin personlighet. ✨

Peter Luthersson

**ORD FÖR ORD
EN POLYGRAF**
JOHAN ASPLUND
Daidalos Bokförlag

Människor på väg mot Europa
under flyktingkrisen 2015.

FOTO: PAUL HACKETT / GETTY IMAGES

Vår tids massutmaning

SAMHÄLLE

Ledande politiker talar gärna om "flyktingkrisen 2015" som alla invandrarrelaterade utmaningars moder och orsak. Inget kunde vara mer felaktigt. Sanningen är att väldigt många av de rekordmånga asylsökande som kom till Sverige det året ännu bara belastar det statliga mottagningssystemet. Faktum är att Sverige allt sedan 1985 och fram till 2015 har haft, räknat per invånare, en ungefär fyra gånger så hög asylinvandring som övriga länder i Västeuropa.

Det är dessa ofta nedtryckta faktiska förhållanden som Tino Sanandaji skriver om i sin bok *Massutmaning. Ekonomisk politik mot utanförskap & antisocialt beteende*, och han gör det bra.

Sanandaji ägnar sig åt nationalekonomisk forskning sedan han för sex år sedan doktorerade i "public policy" vid University of Chicago, och i närmast Assar Lindbeckiansk anda levererar Sanandaji ett program om 25 punkter för hur migrationspolitiken kan ställas till rätta. Assar Lindbeck är också en av dem som får ett särskilt tack av författaren på försättsbladet. På försättsbladet förekommer även Magnus Henrekson, ytterligare en professor och person som jag har lärt mig att ha stort förtroende för.

Massutmaning är inte bara en fyndig ordlek från Sanandajis sida. Boktiteln strör med rätta lite salt i såren hos det etablissemang inom politik, medier och myndigheter som i takt med att invandringens problem blev alltmer uppenbara började benämna massarbetslöshet, massbilbränder och massbidragsberoende som ett slags sporrande utmaningar istället för som de tunga samhällsproblem de utgör.

Jag läser Tino Sanandajis bok som en starkt humanistisk, faktsäckad och engagerad vädjan om en mer allvarlig och seriös debatt om möjliga lösningar på Sveriges tillkortakommanden som stort invandringsland.

En av de oseriösa vinklar som stundom omöjliggör en upplyst och vuxen debatt om asylinvandringen till Sverige är påståenden om att invandringen är lönsam. Nej, det är den inte. Givet de förmåner som välfärdsstaten utan kvalificeringsregler erbjuder främlingar så visar öppna källor i "Massutmaningen" att en stor del av invandrarna arbetar för lite och har för låga löner för att självförsörjning, skatter och pensionsavgifter ska räcka till. Den svenska produktiviteten och BNP per invånare har också gradvis försämrats under det senaste decenniet. Det är dessa grundläggande ekonomiska omständigheter som förklarar varför en välfärdsstat som Sverige måste ha en strikt reglerad asyl- och anhöriginvandring.

Alla problem löser förvisso sig själva om man bara väntar tillräckligt länge. Lösningen på de "massproblem" som Tino Sanandaji skriver om kräver dock – förutom tid – en genomtänkt politik som argumenteras hem av politiker som säger som det är och som varken svart- eller skönmålar hur landet ligger. För politiker av det kynnet erbjuder Sanandaji betydelsefulla underlag. ✨

Widar Andersson

**MASSUTMANING
EKONOMISK POLITIK
MOT UTANFÖRSKAP &
ANTISOCIALT BETEENDE**
TINO SANANDAJI
Kuhzad Media

Olof Palme tillsammans med Robert Mugabe 1976.

FOTO: TORD HARLIN/TT

Inte längre tyst om socialdemokratin och de afrikanska diktaturerna

SAMHÄLLE

Det omfattande svenska engagemanget till stöd för södra Afrikas frigörelse från kolonialvälde och apartheid är en mångbottnad historia fylld med hjälpsväckande intriger, spionaffärer och hemlig verksamhet på toppnivå. Det är temat i Bengt G Nilssons senaste bok *I tyst samförstånd. Sverige och Sovjet i kalla krigets Afrika*.

Sverige kanaliserade under några årtionden flera miljarder kronor till olika organisationer som verkade för avskaffandet av apartheid i Sydafrika, Namibia och Rhodesia – senare Zimbabwe – och Portugals kvardröjande kolonialvälde. Summorna och detaljerna i verksamheten var hemliga, men det politiska engagemanget var öppet redovisat. Allt detta fortgick oförändrat även under de borgerliga regeringarna 1976–1981.

Bengt G Nilsson frågar i boken varför Sverige med detta engagemang valde att stödja samma organisationer och samma sida som Sovjetunionen, och han frågar varför svenska skattebetalare, utan att informeras, direkt eller indirekt stödde omfattande krigsoperationer med många civila dödsoffer i dessa länder.

Under ledning av Sovjetunionen hölls 1969 en internationell konferens i Khar-toum, där det bestämdes vilka befrielse- rörelser som kunde betraktas som legitima, bland annat MPLA i Angola och Frelimo i Moçambique och ANC i Sydafrika.

Svenska pengar fick dock inte gå till militära insatser. Den arbetsfördelning som inofficiellt kom att gälla var att Sovjet exporterade vapen, medan Sverige och andra biståndsländer gav medel för utbildning och andra insatser.

En komplicerande faktor var att Sverige officiellt hela tiden hade formella diplomatiska förbindelser med Sydafrika och Portugal, samtidigt som man stödde organisationer som verkade för att underminera dessa staters regeringar. En annan var att ju mer hemligt stödet blev och ju mindre kraven var på redovisning, desto större blev risken att det hamnade i fel händer – vilket också skedde.

Politiken blev framgångsrik i så motto att flertalet av de organisationer som stöddes fick makten och apartheid avskaffades, men de nya regimerna blev så gott som alla enpartistater med omfattande korruption. Undantaget är

Sydafrika. Med tiden har emellertid ANC genom sin dominans och långvariga maktställning kommit att behäftas med liknande problem.

Nilsson är en skarpsynt observatör. Förvecklingarna kring den sydafrikanske spionen Craig Williamson, som skickligt infiltrerade de organisationer som arbetade mot apartheid internationellt och socialdemokratin i Sverige, är fascinerande läsning. Williamson var stationerad i Sverige vid tiden för bombattentatet mot ANC:s kontor i Stockholm och mordet på Olof Palme 1986.

Nilsson intervjuar bland annat Ingvar Carlsson om dessa händelser, men får bara vaga svar, och konstaterar att Pierre Schori i sina memoarer nära nog helt förbigår dessa mer intrikata delar av det internationella solidaritetsarbetet. ✨

Emil Uddhammar

I TYST SAMFÖRSTÅND
SVERIGE OCH
SOVJET I KALLA
KRIGETS AFRIKA
BENGT G NILSSON
Ethno Press

Sturarna: med förlorarens blick över 1500-talet

SAMHÄLLE

Historikern Bo Eriksson vid Stockholms universitet är en synnerligen produktiv populärvetenskaplig författare – senast i höstas utkom hans omfattande bok om monster och nu följs den av en brett upplagd skildring av Sturesläkten. I sin nya bok *Sturarna. Makten, morden, missdåden* har Eriksson gett sig i kast med den svåra uppgiften att skildra familjen Sture – en släkt som gjort anspråk på den svenska tronen, men som fick se sig slagen när Vasarna först tog tronen efter Kalmarunionens fall och till sist också mördade en stor del av släkten en vårdag i Uppsala 1567. Ätten blev förvisso inte uttraderad, men den spelade hädanefter en undanskymd roll i politiken. Den sista medlemmen av släkten var Anna Margareta Sture, gift med rikskansler Axel Oxenstiernas son Johan.

Vad är det då för typ av bok som Eriksson har skrivit? Den har helt klart populärvetenskapliga ambitioner och gott så, det skrivs alldeles för lite sådant i Sverige. Här har Eriksson klara ambitioner, det märks

inte minst i hur boken är disponerad. Han har skapat en berättelse med en tydlig stegring mot slutet, med sin klimax kring Sturemorden.

Tyvärr blir denna ambition dock inte mer än just en ambition. I den färdiga boken finns nämligen rester av två helt olika sätt att framställa berättelsen om Sturarna. Eriksson hade med fördel kunnat välja ett, men istället stannar han vid en blandning som känns halvfärdig. Jag misstänker att manuset med fördel hade kunnat omarbetas ytterligare en gång för att ge berättelsen verklig stuns. Nu blir läsaren serverad en historia där Sturemorden å ena sidan är ett genomgående tema, samtidigt som andra kapitel i boken har tillåtits att vara mer kronologiska, eller rentav tematiska. Jag hade gärna sett att Eriksson valt det ena eller andra; varför inte en uttalad berättelse som fokuserat mer på Sturemorden? Nu uppstår lätt känslan av att författaren mest har varit intresserad av den märkliga episoden, medan andra

saker som förtjänat kanske väl så mycket uppmärksamhet – som exempelvis kapitlet om Sten Sture då – är betydligt mindre utarbetade.

Läsaren kastas nu mellan bokens olika delar, något som jag tror missgynnar förståelsen av den övergripande utvecklingen i berättelsen om ätten Sture, vilket är synd. Här pågår från 1520-talet till den blodiga kulmen på 1560-talet en intressant process där Vasafamiljen befäster sin makt över tronen med alla upptänkliga medel. Det hade varit intressant att följa den utvecklingen sett från Sturefamiljens perspektiv, som inte stod på den segrande sidan. Här kan uttraderingen av Sturefamiljen ses som en självklar, men likväl grym, konsekvens av en förskjutning i maktbalansen inom riket, från många mer eller mindre likvärdiga adelsfamiljer med anspråk på att styra landet, till en enda kungaätt.

Ett tema som jag förväntade mig skulle diskuteras mer i boken och som borde vara ytterst intressant när man som Eriksson försöker skriva just om en släkts historia är hur släkter och familjeband ofta är tillrättalagda av eftervärlden och att de ibland är helt fiktiva. Ändå brukar det alltid framhållas att denna historiska period – här rör vi oss från den sena medeltiden och fram till det tidiga 1600-talet – var fixerad vid börden. Det framhålls att man gärna räknade anor, och att familjen man föddes i hade avgörande betydelse för var man hamnade i samhället. Samtidigt utgör Sturnas historia ett utmärkt exempel på att så inte var fallet, och att man kunde kalla sig Sture om det tjänade ens intressen.

Bokens starkaste delar är annars de som handlar om Sturesläkten som kultursponsor, bland annat av gravmonumenten i Uppsala domkyrka och av propagandaskrifter som Sturekrönikan. De här kapitlen lägger nya pusselbitar till vår förståelse av 1500-talet och av hur svårt det till syvende och sist är att komma denna epok riktigt nära. Även skildringen av Svante Stures fru Märta Eriksdotter (Leijonhufvud) är rörande i sin mänsklighet, och den visar hur viktiga kvinnor var för att hålla ihop familjer, kanske särskilt i så politiskt oroliga tider som 1500-talet. ✨

Erik Petersson

STURARNA
MAKTEN, MORDEN,
MISSDÅDEN
BO ERIKSSON
Norstedts

De informativa konkursakterna i svunnen tid ger nya och oväntade inblickar i ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden i Gustav III:s Stockholm. Bilden visar nämnde konungs besök vid Konstakademien 1780.

Kungen, konsten och konkurserna

EKONOMI

Konkurser förknippas främst med jämmer och elände, men med historikerns ögon kan de tvärtom vara rena guldgruvor. I ett fruktbart samarbete har sex forskare med bakgrund inom historia, ekonomisk historia, konsthistoria och etnologi lyft fram konstnärers och konsthantverkarens ekonomi i 1700-talets och det tidiga 1800-talets Stockholm. Närmare bestämt i verket *Ekonomisk kulturhistoria. Bildkonst, konsthantverk och scenkonst 1720–1850*.

En viktig källa är just konkursärenden, som ger nya och oväntade inblickar i ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden. Genom sitt virrvarr av transaktioner kastar akterna ljus över de finansiella nätverk som byggde på personlig tillit och förtroende och på olika sociala och släkt-

baserade relationer – detta långt före det moderna bankväsendets genombrott.

Forskningen har nu också tillgång till en unik databas, Tidigmoderna konkurser, som är frukten av många års arbete med fil dr Mats Hayen vid Stockholms stadsarkiv som eldsjäl. I ett av bokens kapitel skriver Hayen själv om konkurser för personal vid Kungliga Teatern, alltså Operan, under kung Gustav III:s tid. Operan var den gustavianska tidens stora kultursatsning med vidlyftiga opera- och balettföreställningar som involverade många yrkesgrupper.

Samtidigt som triumfer firades på scenen ökade antalet konkurser, visar Hayen – ett öde som till och med drabbade flera av de stora stjärnorna. En förklaring var det dyrbara operabygget och allt kostsamare uppsättningar. För att klara sin ekonomi som artist vid Operan krävdes i många fall andra tjänster eller bisysslor

som exempelvis kanslist eller militär. I vissa ömmande fall ingrep Gustav III personligen för att betala av skulderna.

Lustigt nog sammanföll Operans startår 1773 med en ny konkurslag där gäldenären vann flera fördelar. Hädanefter kunde gäldenären sitta kvar i orubbat bo under konkursprocessen och skulderna skrevs av om inte alla borgenärer infann sig till slutförhandlingen. Detta innebar att konkursinstitutet kunde ses som en strategi och utväg för att sanera sin ekonomi.

Så blev det för medaljgravören Carl Enhörning, som gjorde konkurs tre gånger. Historikern Håkan Jakobsson har studerat de tidigare okända akterna, som erbjuder spänning likt en detektivhistoria. Där berättas om fordringsägare inom guld- och juvelerarbranschen, om en flyttkarusell mellan Gamla stans gränder och en flykt undan skulderna till Köpenhamn.

Enhörnings liv ordnade upp sig till slut

och han blev en av de mest produktiva medaljgravörerna i Sverige vid 1800-talets början. Dokumenten berättar indirekt om de knappa försörjningsvillkoren för en vanlig kulturutövare, bland annat om försöken att finna gångbara produkter som kunde masstillverkas för en större publik (en serie medaljer av svenska regenter).

I äldre historieskrivning har man ofta fokuserat på skråväsendet som en utgångspunkt för att forska om konsthantverkets historia. I antologin lyfter huvudredaktören Klas Nyberg fram 1600- och 1700-talens ekonomiska politik som en ofta förbisedd faktor. Det statliga manufakturväsendet bidrog till att utforma och sprida föreställningar om kultur, konst och konsthantverk på ett styrande och aktivt sätt. Tillverkningen av olika konsumtionsvaror reglerades: allt från ylle och siden till möbler, socker och tobak. Dessutom infördes en rad olika institut såsom statliga ämbetsverk, tidiga kreditinstitut, arbetsdomstolar och hallrätter för kontroll och kvalitetsbesiktning.

Frihetstidens och den gustavian-ska tidens Stockholm blev en metropol där de stora handelshusen, "Skeppsbrodelen", och den statliga manufakturen gemensamt bidrog till att skapa en ledande marknad för konst och konsthantverk. Huvudstaden blev ett centrum för import av lyxvaror, invandrade specialister och avancerat konsthantverk.

Med rätta räknas 1700-talet som en guldålder i svensk konsthistoria. För att fördjupa bilden av denna glansfulla epok måste man förutom estetiska hänsyn också tränga in i de materiella förhållandena – vilket de välskrivna uppsatserna i *Ekonomisk kulturhistoria* förtjänstfullt uppmärksammar. ✨

Nils Johan
Tjärnlund

**EKONOMISK
KULTURHISTORIA
BILDKONST, KONST-
HANTVERK OCH
SCENKONST
1720-1850**
RED. KLAS NYBERG
Kulturhistoriska
Bokförlaget

Nobelpristagaren Herta Müller är
en av de konstnärer som redogör
för kulturklimatet i Centraleuropa.

FOTO: STEVE BISGROVE/TT

Konsten vinnare i den förlorade dubbelmonarkin

KULTUR

I den posthabsburgska kulturnationen Österrike befinner sig konsten och makten ständigt i en besynnerlig, neurotisk och märkligt hänförande pardans, intimt omslingrade i ett sofistikerat och liksom kreativt självskadebeteende med hög underhållningsfaktor. Som besökare är det bara att ta plats på första parkett – någonstans mellan de sakrosankta nationaltemplen Hofburg och Burgtheater – och fascinerat bevittna sammanstötningarna mellan det på en gång mondäna och masochistiska borgerskapet och konstnärernas freudianskt radikala uppror. Detta Österrike är en av tre kulturnationer som granskas i Cecilia Hanssons intervju bok *Hopplöst, men inte allvarligt*. Konst och politik i Centraleuropa som har för avsikt att ge en kalejdoskopisk bild av konst och politik i dagens Centraleuropa. Förtjänstfullt ger Hansson här läsaren möjlighet att närmare bekanta sig med såväl välkända som mindre bekanta författare, dramatiker, regissörer, bildkonstnärer och filmare från Österrike, Ungern och Rumänien.

Det är respektingivande i sig att Hansson på plats i huvudsakligen Wien, Budapest och Bukarest, under 2014 och 2015, lyckats få till möten med alla dessa kulturella celebriteter. Nå, hur står det då till med konsten och politiken i det personlighetskluvnade Österrike, den "illiberala demokratin" Ungern och det genomkorruperade Rumänien? Hansson och hennes illustra samtalspartner – åtta

österrikare, fem ungrare och fem rumäner – lyckas förvisso förmedla mer nyanserade bilder av respektive nationer, även om bokens första intervjuobjekt, den framstående österrikiske dramatikern Peter Turrini, inte är sen att lägga fram sin teori om att "teater kommer på första plats och livet på andra i Österrike". Att inte ens världens undergång skulle få wienaren att sluta dansa, som om ingenting hade hänt, är möjligen en illvillig karikatyr, men bekräftas i olika ordalag av Turrinis landsmän. Hermann Nitsch, en av de ledande Wienaktionisterna på 60-talet och känd för sina brutala och chockerande konstaktioner, talar förstås gärna om "det förljugna" Österrike, och filmregissören Michael Haneke nämner landets ännu synliga "bruna bottensats", medan den bemärkta dramatikern Marlene Streuwitz karskt bollar tillbaka till den förstnämnde med följande fyndiga citat: "Med en Nitsch på väggen behöver man ingen dotter i källaren."

Varje nationskapitel inleds med en kort historik och lägesbeskrivning av det politiska, konstnärliga och intellektuella klimatet i respektive land. Hanssons personliga kommentarer präglas dock i väl hög grad av allmängods och kulturhistoriska klichébilder, som fläckas än mer av onödiga upprepningar. Då kommer hon mer till sin rätt i egenskap av den intervjuande, där hon med sina enkla men ofta kloka frågor får intervjuobjekten att lägga ut texten om sin konst, sina hemländer och de intellektuella roll i en orolig värld. Hansson gör helt rätt i att låta sina samtalspartner prata på; det är ju Marina >>

Abramovičs, Péter Esterházy's, Mircea Cărtărescu och Herta Müllers tankar och ord vi är intresserade av. Ändå kan jag inte låta bli att irriteras av en smula på hur Hansson ibland underlåter att ta tag i intressanta trådar som intervjupersonerna rullar ut under samtalets gång. När exempelvis nämnda Streeruwitz i ett resonemang om manskultur och överförmynderi inom den österrikiska sjukvården hävdar att "medicin har mycket med militarisering att göra", vore det ju trevligt om Hansson hade bett henne att närmare förklara sin utsaga. Tveklöst ställer Hansson många intresseväckande frågor i intervjuerna, och kan spontant flika in tänkvärda reflektioner under intervjuobjektens resonemang, även om hon stundom tenderar att undvika kritiska frågor och att vara litet väl servil gentemot sina prominenta samtalspartner – "Hur kan du vara så orädd?" (till den ungerska sociologen och essäisten Eszter Babarczy), "Jag har alltid slagits av hans ödmjukhet" (om Cărtărescu), "Varifrån kommer ditt mod?" (Herta Müller). Varför inte låta respektive författares mod eller ödmjukhet framträda liksom av sig själva, snarare mellan än på raderna?

Men visst är det oavbrutet spännande att läsa de intervjuades egna ord om diktatur och demokrati, censur och självcensur, om humorn som vapen mot politisk enfald, om korruption och kulturförakt och om skillnaden mellan politisk frihet och inre frihet. Men också om Péter Nádas övertygelse om att "livets nyanser är intressantare än den politiska korsetten". Landsmannen Esterházy understryker i samma anda den sanna diktarens aristokratiska autonomi genom att påminna om att "böcker som enbart uppstod ur det politiska motståndet var döda efter 1990". Eller som performancekonstnären Marina Abramović skriver

angående konstens universalitet: "Om man har olika nivåer och en komplex praktik kommer ens verk att överleva." ✨

Martin Lagerholm

HOPPLÖST, MEN INTE ALLVARLIGT
KONST OCH POLITIK
I CENTRALEUROPA
CECILIA HANSSON
Natur & Kultur

Kristina Nilsdotter (Gyllenstierna) var en av flera framträdande kvinnor i det svenska 1500-talets storpolitik.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Stockholms försvarare värd ett bättre öde

HISTORIA

I dessa tider, när den historiska biografen har fått ett remarkabelt uppsving efter att på 1970- och 1980-talen ha varit en förkättrad genre, är det inte ovanligt att även individer från medeltidens och 1500-talets historia förunnas analyser i bokform. Det gäller såväl adelsmän och kungar som drottningar och högadelsdamer, och den senaste i raden är änkan efter Sten Sture d ä, Kristina Nilsdotter (Gyllenstierna), vars liv utsträckte sig nästan parallellt med Gustav Vasas, från mitten av 1490-talet till 1559. Hennes liv och gärning avhandlas i Marie-Louise Flembergs bok *Kristina Gyllenstierna. Kvinnan som stod upp mot Kristian Tyrann*.

Dessvärre är boken behäftad åtskilliga problem, vilka allvarligt drar ned helhetsintrycket. Den är påfallande slarvigt skriven, om vi betraktar den som ett stycke medeltids- och renässanshistoriskt hantverk. Flemberg är väl medveten om att flertalet svenska högfrälssläakter ännu inte använde sig av de släktnamn som senare blev gängse, till exempel Bonde och Gyllenstierna. Inom modern litteratur sätter vi in parenteser för att markera om ett sådant namn inte brukades av berörd person, som i fallet Karl Knutsson (Bonde) och Kettil Karlsson (Vasa). Undantag görs egentligen bara för Gustav Vasa, som inte kallade sig Vasa men vars namn är så inarbetat att vi accepterar det. Flemberg använder emellertid både denna princip och en äldre – där det anakronistiska släktnamnet skrivs ut – huller om buller, utan

konsekvens. Till och med huvudpersonen Kristina Nilsdotter (Gyllenstierna) blir felrepresenterad och kallas ideligen Kristina Gyllenstierna. Och värre blir det. Alla som ägnat sig åt epoken vet att namn på -son och -dotter, till exempel Bengtsson och Nilsdotter, bara var signaler om vad fadern (eller, i enstaka fall, modern) hette. Likväl använder Flemberg namnen som nutida efternamn, till exempel ”den 15 maj år 1470 gifte sig Knutsson en tredje gång” (sid 26). Dyliga misstag får mig att allvarligt ifrågasätta hennes inläsning på tidsperioden och dess forskningslitteratur.

Men det finns fler och större problem. Ett ryms inom det påstådda genrevalet. Boken saluförs som en biografi om den dådkraftiga riksföreståndargemålen, men det är snudd på falsk marknadsföring. Kristina Nilsdotter fungerar endast som ett narrativt nav, och hon är långt ifrån alltid huvudperson i skildringen. Stora delar av boken är snarast att betrakta som en sammanfattning av svensk och skandinavisk rikshistoria under övergången från senmedeltid till Vasatid, med tonvikt på 1510- och 1520-talen. I denna skildring är Kristina inte sällan anvisad en statistroll, om ens det, medan boken handlar om hennes make Sten Sture d.y, kungarna Kristian II och Gustav Vasa och hennes söner Nils och Svante, om unionskrigen och Stockholms blodbad. Här finns föga nytt att hämta för den som redan satt sig in i händelseutvecklingen.

Särskilt stort utrymme ägnas åt Daljunkerns öde. Denne, som med stor sannolikhet var Kristinas son Nils Stensson, deltog i ett misslyckat uppror mot Gustav Vasa och blev senare avrättad i Rostock. Historien om hans identitet och politiska planer har redan utretts av Lars-Olof Larsson och andra historiker, och det enda Flemberg kan lägga till är – för att använda hennes egna ord – ”uttryck för min konspiratoriska fantasi”. Likväl slukar historien om Daljunkern hela 38 sidor. Det skall jämföras med hur mycket Flemberg skriver om det som förlänt Kristina Nilsdotter en permanent plats i svensk historieskrivning, hennes kamp mot Kristian II i egenkap av befälhavare på Stockholms slott år 1520: 6 sidor, inräknat texten om kapitulationsförhandlingarna. Proportionerna borde ha varit de omvända.

Min huvudkritik är dock en annan. Ingen som läser Flembergs bok, utan att ha avsevärda förkunskaper, lär kunna sätta in henne i det sammanhang som ter sig mest fascinerande: hennes agerande i egenskap av kvinna i en manligt dominerad värld. Hur vanligt var det att högättade kvinnor tog upp den döde makens mantel och fortsatte att strida mot fienden? Hur ofta blev kvinnor befälhavare på slott?

Kristina Nilsdotter (Gyllenstierna) ledde försvaret av Stockholm och slottet Tre Kronor. Då inte fullt så praktfullt som det skildras i denna målning från år 1661.

Ledde de arméer i krig? Vilket inflytande hade de bakom gallerierna vid riksrådsmöten och under avgörande förhandlingar? Bakom dessa frågor finns ett övergripande spörsmål, som skulle kunna göra Kristina Nilsdotter till en nyckelperson inom forskningen: Fanns det en specifik kvinnlig politisk kultur på senmedeltiden, och hur skilde den sig i så fall från den manliga? I vilken utsträckning använde sig Kristina Nilsdotter av nätverk av frälsefolk, kyrkfolk, fogdar och hövitsmän? Vilken betydelse hade jordegendomar för hennes förmåga att manipulera folk och skapa underlag för politisk verksamhet?

Och så vidare – på dessa punkter hade Flemberg kunnat göra åtskilligt. Så sker emellertid inte. Ta bara en sådan sak som att Sveriges efter Stockholm näst viktigaste fästning, Kalmar slott, också leddes av en kvinna under 1520 års krig. Borgen hölls av änkefru Anna Eriksdotter (Bielke) sedan hennes make Johan Månsson (Natt och Dag) avlidit. Kristina nonchalerar Annas existens fullständigt och låter istället Erik Ryning vara hövitsman på Kalmar slott. Det var han inte. Han residerade på Stegeborg i Östergötland. Flembergs bristande inläsning gör alltså att hon osynliggör vissa av de maktägande kvinnor som de facto existerade i Sverige på Kristina Nilsdotters tid, något som gör det ännu svårare för henne att göra protagonistens historia rättvisa.

Ett annat exempel: Kristina Nilsdotters försvar av Stockholms slott var en upprepning av en ännu större militär bedrift som utfördes knappt två decennier tidigare av en kvinna med samma namn. Kristina, dotter till kurfurst Ernst av Sachsen, var gift med unionskungen Hans och fick på sensommaren 1501 i uppdrag att hålla slottet mot Sten Sture d.ä och Svante Nilssons uppror, trots att garnisonen och dess proviantförråd lämnade åtskilligt att önska. Hon härdade ut hela hösten, hela vintern och nästan hela våren. Det psykologiska trycket på drottningen att kapitulera var stort. Hungersnöd bröt ut och antalet soldater till hennes förfogande blev allt färre. Likväl vägrade hon i det längsta att vika från sin post. Först i maj 1502, när bara ett tiotal krigare stod på benen, resignerade Kristina och sattes omgående i fängsligt förvar; hon släpptes först ett

och ett halvt år senare. Faktum är att hon ännu levde när hennes namn försvarade Stockholm 1520. Kristina av Sachsen, som är avbildad i Claus Bergs fantastiska skulpturgrupp i Sankt Knuds kirke i Odense, dog först 1521 och är idag nästan helt bortglömd i Sverige. Medan det åtminstone står en staty av Kristina Nilsdotter vid Stockholms slott finns det varken minnesmärke eller plakett över Kristina av Sachsen. Även i Flembergs bok är hon osynlig.

Listan på mäktiga och inflytelserika kvinnliga aktörer inom 1400- och 1500-talens politik kan göras lång, men Marie-Louise Flemberg hoppar över nästan samtliga. Hon tillför ingenting till forskningen om de historiska roller en drottning eller riksföreståndargemål var satt att fylla.

Finns det då inget gott att säga om boken? Jo, om vi lämnar helheten och söker oss mot detaljerna. De goda intrycken blir starkare ju mer Kristina Nilsdotter tillåts färga framställningen genom sina egna dokument, till exempel bönboken. Jag tvivlar inte på att Flemberg har gjort vad hon kunnat för att vaska fram så många konkreta vittnesbörd om Kristinas verksamhet som möjligt, men det är dessvärre inte mycket. Den trista sanningen är att biografier om den här typen av människor, som levde under den här historiska perioden, svårigen låter sig göras. Bristen på källmaterial lägger ideligen krokben för skribentens ambitioner. Resultatet är att Kristina Gyllenstierna. Kvinnan som stod upp mot Kristian Tyrann framstår som ett misslyckat experiment. Stockholms försvarare är värd ett bättre öde, men frågan är om källorna någonsin kommer att låta henne komma till sin rätt. ✨

Dick Harrison

**KRISTINA GYLLENSTIERNA
KVINNAN SOM STOD UPP
MOT KRISTIAN TYRANN**
MARIE-LOUISE
FLEMBERG
Santérus förlag

Detta nummers recensioner:

Carl Rudbeck rotar i en arvstvist; **Kristoffer Leandoer** återupplever gamla förödmjukelser; **Eli Göndör** spanar bortom multikulturen; **Karin Henriksson** utvärderar en trickster; **Bengt E Y Svensson** naturaliserar det mänskliga; **Lisbeth Lindeborg** ställer skuldfrågan på nytt; **Bo Eriksson** tar sig an världslitteraturen; **Håkan Arvidsson** uppdagar sprickor i Europas brödraskap; **Maxim Grigoriev** presenterar en av Lenins idoler; **Bengt G Nilsson** beklagar den omvända rasismen.

Aus der Kalifenzeit. | Abdurrahman gründet das Kalifat Cordova.

Kalifatet i Cordoba: föga samförstånd.

FOTO: GETTY IMAGES

Väldet och våldet

Splittring råder ända sedan begynnelsen inom islam, och denna blodiga motsättning gäller ytterst vem som är legitim efterföljare till profeten och vilka befogenheter som medföljer detta ämbete. Carl Rudbeck läser klagande skrifter om konfliktens långa historia.

RELIGION/HISTORIA

Under senare år har det svenska språket berikats med en mängd låneord från arabiskan, ord som tidigare var förbehållna en ganska liten grupp av experter. Jihad, hadj, madrasa, sharia, sunni, shia, imam, ayatolla med mera hör numera till det politiska vardagsspråket. De flesta orden har ganska sinistra övertoner som grymma straff, krig eller mekaniskt Koranrabblande.

Tidigare obskyra medeltida tänkare har blivit närmast kändisar. Som den eminente kändaren av islam Michael Cook

har påpekat, så kan man förstå dagens politiska situation i Latinamerika utan att ens hört talas om Thomas av Aquino. men det går inte att förstå den politiska verkligheten i den muslimska världen om man inte känner till den medeltida teologen Ibn Taymiyya.

Den 29 juni 2014 berikades vår vardagskonversation med ytterligare ett ord. För den dagen i stora moskén i Mosul proklamerade Abu Bakr al-Baghdadi ett nytt kalifat. Han lade sig till med namnet Abu Bakr för att anknyta till den första kalifen och han var klädd i svart, den färg som förknippas med abbasiderna, den mest glorioäsa bland alla kalifdynastier. Den

islamiska staten IS eller Daesh, har svarta fanor för att förstärka banden bakåt.

De blodbad och grymheter som al-Baghdadi har orsakat är fortsättningen på en lång men knappast ärorik tradition. För mer än tusen år sedan skrev den framstående teologen al-Ashari: "Den största källan till osämja inom *umma* (ung. den muslimska menigheten) är kalifatet. Aldrig har en religiös princip orsakat så mycket blodsutgjutelse inom islam."

Osämjan började tidigt och till viss del måste skulden läggas på Profeten själv. När Muhammed dog i Medina 632 lämnade han inga instruktioner för hur han ville se den framtida förvaltningen av

>>

sin stat. Hans närmaste följeslagare stod en kort stund rådvilla innan de utsåg profetens gamle vän Abu Bakr till hans arvtagare. Denne styrde i två år och följdes av Umar, Uthman och Ali – dessa fyra brukar kallas de fyra rättrogna kaliferna, tre av dem gick en våldsam död till mötes. Det är dessa fyra som brukar framhållas som de ideala härskarna när dagens islamister vill vrida klockan tillbaka och återskapa ett påstått idealsamhälle.

Ordet ”kalif” översätts vanligen med ”efterföljare”. Redan tidigt började man strida om exakt vad det var man skulle vara efterföljare till. Var han Guds ställföreträdare, så att säga kalif av Guds nåde, ”Guds skugga på jorden”, eller var han bara Profetens efterföljare som hade att efter bästa förmåga, ledd av Koranens ord och traditionerna om profetens göranden och låtanden, administrera det snabbt växande muslimska väldet? De lärde tvistar fortfarande om detta. Det finns mycket som pekar mot att kalifen från början ansågs vara Guds ställföreträdare på jorden; den senare synen på honom som bara en administratör i Muhammeds efterföljd och anda tillkom först efter ett eller annat sekel. Det var teologer, *ulama*, som förfäktade den tesen för att begränsa kalifens makt och göra sig själva märkvärdigare och mäktigare. Om kalifen blott och bart var en visserligen viktig person, men dock en tjänsteman som skötte statens angelägenheter, kunde *ulama* själva pretendera på att vara de enda som korrekt kunde uttöka den religiösa lagen och på så sätt reducera kalifens makt till att främst verkställa vad *ulama* ansåg att sharia krävde.

Stridigheterna kring vem som hade rätt att bli kalif inleddes, som sagt, omedelbart efter Muhammeds död och har fortsatt ända sedan dess med ibland lågintensiva men vanligen högintensiva konflikter. Redan från början frågade man vilka krav man kunde ställa på en sådan efterföljare, vilka uppgifter han hade, om – och i så fall hur – han kunde avsättas. Många menade att kalifen måste tillhöra Profetens stam, *quraysh*, och anknöt därmed till en förislamisk tradition av kungadömen där kronan gick i arv till en familjemedlem som inte nödvändigtvis var den förstfödde sonen. Alltså samma system som än idag praktiseras i länder som Saudiarabien.

I de samhällen där polygami förekom fanns det vanligen gott om söner att välja emellan – att döttrar aldrig kom ifråga behöver väl knappast nämnas. Men det var också ett osäkert recept för split och blodspillan. Under de mer än tusen år som denna fråga har diskuterats har aldrig någon enighet uppnåtts. Många inflytelserika tänkare har hävdat att vem som helst kan väljas till kalif om han uppfyller

kravet på att vara frisk till kropp och själ och kan fullgöra sina viktigaste uppgifter som att tillämpa sharia, föra krig mot de otrogna och vaka över pilgrimernas trygga färd till Mecka. När kalifen uppmanas att stödja jihad är det alltid det heliga kriget som åsyftas, inte det jihad som talar

Abu Bakr al-Baghdadi: svarta fanor.

FOTO: TT

om varje muslims inre kamp för att bli en bättre människa. Den tolkningen har på sistone blivit populär bland västerländska apologeter för islam som något vill mildra islams ibland något brutala framtoning. I de klassiska muslimska skrifterna har tanken på det inre jihad alltid varit sekundär.

Frågan om en kalif lagligen kunde avsättas har varit kontroversiell i islams historia. Om han tappade förståndet eller drabbades av kroppsliga svagheter, kunde man avsätta honom. Men många ledande teologer manade till försiktighet: att avsätta också en usel kalif ledde ofta och lätt till interna stridigheter som var svårare att uthärda än livet under en inkompetent härskare.

”De blodbad och grymheter som al-Baghdadi har orsakat är fortsättningen på en lång men knappast ärorik tradition.”

Flera kalifer nominerade två söner som tronarvingar som skulle följa på varandra. Nästan alltid slutade ett sådant arrangemang olyckligt, det vill säga: den ena sonen mördade sin bror eller, vilket vanligen var fallet, sin halvbror. Frågor om hur arv bör fördelas delade tidigt islam och gör det än idag. Med så många halvsyskon var stridigheter normen snarare än undantaget.

En tidig åsikt var att Muhammed egentligen ville se sin svärson Ali ibn Abi Talib, som var gift med profetens dotter

Fatima, till sin efterföljare och att kalifatet skulle gå i arv, men så blev aldrig fallet. Ali dödades i strid, hans son Hassan drog sig tillbaka från konflikten, medan hans andra son Hussein också stupade i strid om kalifvärdigheten redan år 680. Den första och största konflikten var ett faktum mindre än ett halvsekel efter profetens död. Ali och Hussein blev martyrer. Alis anhängare, shiat Ali, gick sin egen väg och blev vad som senare skulle komma att kallas shiamuslimer, en grupp inom vilken den högsta värdigheten vanligen kallades imam (även om detta är en regel med flera undantag). Irans religiöse revolutionsledare Khomeini var följaktligen imam, inte kalif. Han drev denna utveckling till dess spets när han utvecklade den dogm som säger att den högste rättslärde var den som alltid skulle ha sista ordet i alla tvister. Och gissa vem som var den högste rättslärde!

Fatimiderna, som påstod sig härstamma från Muhammeds dotter Fatima, styrde som kalifer Egypten under ett par hundra år fram till slutet av 1100-talet då de störtades av Saladin, i väst mest känd som den som slutligen besegrade korsfarrarna. Denna konflikt är, som bekant, allt annat än bilagd i vår tid. Medan man inom shiaislam alltså anser att imam utgör den högsta värdigheten, blev dispyten om vem som skulle kallas kalif med något undantag en stridsfråga uteslutande inom sunniislam.

Det är inte en särskilt djärv gissning att det är ovan nämnde al-Baghdadi som har gjort att intresset för kalifer och kalifat har växt runt om i världen. Den som vill orientera sig om detta har numera två alldeles utmärkta böcker att konsultera: *The Caliphate* av Hugh Kennedy och *Le Califat* av Nabil Mouline. Som titlarna antyder är ämnet detsamma och böckerna behandlar samma material. Den främsta skillnaden är att Kennedy, som är knuten till Universi-

ty of London, har ett lättare, ibland smått ironiskt handlag, men också en fallenhet att berätta ibland långa anekdoter som kan vara nog så roande men som saknar egentlig relevans. Ibland får man intrycket av att förlaget har bestämt formatet och att författaren sett sig tvingad att berätta historier istället för att analysera. Det är en bok som kännetecknas av en enorm, lätt burens lärdom och en förtrolighet med materialet; Kennedy blir aldrig tung eller prålar med sin lärdom. Mouline, som arbetar vid

Bagdad: hårt ansatt av mongolhordar.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

CNRS i Paris, är mera koncis och analytisk; han avstår från det anekdotiska men kan vara nog så spetsig, nästan bitsk, i sin kritik av aspekter av islams historia.

När Ali och hans familj hade förlorat (och shia har sedan dess blivit något av de stolta förlorarnas och martyrernas religion) blev det dags för den första stora kalifyndastin, umayyaderna, som flyttade den muslimska världens centrum från profetens stad Medina till Damaskus. Det var nu som kalifatet närmast formaliserades och kalifen blev både statens och religionens överhuvud. Den kanske störste bland dem var Abd al-Malik som styrde sitt växande välde mellan 685 och 705. Han byggde magnifika moskéer och försåg dem med inskriptioner som tydligt betonade skillnaden mellan islam och kristendomen. Fram till dess, skriver Mouline, var gränserna mellan de olika monoteistiska religionerna närmast porösa. Det fanns de som i islam inte såg en ny religion, utan bara ytterligare en monoteistisk sekt eller till och med irrlära. Det var inte ens helt klart, fortsätter Mouline, vad den nya religionen skulle heta. Fram till slutet

åtminstone en umayyad lyckades fly och ta sig till den iberiska halvön, al-Andalus, där ett konkurrerande kalifat snart skulle komma att grundas.

Abbasiderna första hundra år blev en av islams allra mest lysande epoker under kalifer som Harun al-Rashid och al-Mamun. Diktare och filosofer samlades vid hovet som målade men kanske något idealiserat beskrivs i sagosamlingen *Tusen*

effektiva och dödsbringande vapen än vad medeltidens ynglingar hade.

Den muslimska civilisationen nådde en intellektuell höjdpunkt under al-Mamun. Han vann kampen mot sin bror och visade sig under sina 20 år vid makten vara en av de få verkligt intellektuella bland kalifer. Han såg till att man översatte filosofiska och vetenskapliga texter från grekiskan. Av den grekiska litteraturen var man däremot inte intresserad – man ansåg att den egna poesin räckte väl. Många av översättarna var kristna, men det var inte något som tycktes ha legat dem i fatet. al-Mamun inrättade något som kallades ”Vishetens hus” och som vissa har velat framställa som ett slags universitet; Kennedy påstår att det egentligen bara var en stor byggnad där man samlade böcker.

”Kalifatet i Bagdad fick ett brutalt slut då staden invaderades och ödelades av mongolerna, ledda Hulegu khan, sonson till Djingis.”

av 600-talet talade man ofta om den nya religionens anhängare som ”de troende” eller som ”utvandrarerna”, det vill säga: de som hade följt profeten när han 622 flydde från Mecka till Medina, och om den nya lärans ledare som ”de troendes befälhavare”. Abd al-Malik slog fast att islam var namnet som gällde och att det betydde underkastelse under Gud.

Umayyaderna var den första stora dynastin, men deras välde skulle inte bli särskilt långvarigt. Redan 750 var det dags för nästa dynasti, abbasiderna som framstår som den största och mest berömda. När man talar om kalifen i Bagdad är det en abbasid man tänker på. Det var abbasiderna som grundade staden, som emellertid inte har något gemensamt med den stad som idag bär samma namn. Abbasiderna tar sitt namn efter dynastins grundare Abu Abbas, Profetens farbror som menade att detta släktskap gjorde honom till en legitim pretendent på kalifvärdigheten.

Abbasiderna började med att i möjligaste mån slå ihjäl alla umayyader och lyckades ganska väl i detta blodiga värv, men

och en natt. Kalifen ger sig gärna ut på natten tillsammans med sin vän diktaren Abu Nuwas, som trots att han var muslim ofta och värtaligt beskrev vinets välsignelser, och med sin trogne vän Jafar. Men det var en nyckfull härskare som inte tålde någon konkurrens. När Jafar och hans familj bar makiderna blev alltför förmögna och inflytelserika lät kalifen avrätta dem.

Harun begick misstaget att utse två arvingar: bröderna al-Amin och al-Mamun till framtida kalifer. Naturligtvis dröjde det inte länge förrän de låg i luven på varandra. Under ett helt år i början av 800-talet slogs deras anhängare i Bagdad, där civilbefolkningen i vanlig ordning fick betala det högsta priset. Kennedy jämför situationen 812 med läget 1200 år senare, då olika fraktioner strider om makten. Må det vara mig tillåtet att tillägga att läsningen av arabisk historia ofta blir ganska enförmig: man får intrycket av att en beklämmande stor del består av skildringar av hoper av arga unga män som marscherar fram och tillbaka för att ta död på varandra. Den stora skillnaden är att dagens arga unga män har mycket mer

Kalifen ansåg sig inte bara ha den politiska och militära makten, utan också rätt att bestämma i teologiska frågor. Han tog ställning i det kontroversiella spörsmålet om Koranens status. Ingen betvivlade att boken innehöll Guds ord, utan striden gällde om Gud hade skapat den vid en bestämd tidpunkt eller om den hade existerat i all evighet, om den så att säga var lika gammal som Gud. Det senare var den ortodoxa ståndpunkten, medan al-Mamun tog ställning för en skapad Koran. Det var en farlig ståndpunkt eftersom man fruktade att om Koranen var ett tidsbundet dokument så kunde tolkning och text ändras med tiden. Vilka empiriska metoder som kunde komma till användning för att avgöra denna fråga framgår aldrig.

Till mångas förfäran tog sig al-Mamun friheter som ingen annan kalif hade gjort. Han ansåg sig ha rätt att bestämma religionens innehåll ungefär som en medeltida påve, säger Kennedy.

Den muslimska världen sträckte sig vid >>

Moskén i Cordoba: centrum för lärdom.

FOTO: GETTY IMAGES

det här laget från Marocko till Indien. Det visade sig snart vara omöjligt att styra ett sådant välde. Konkurrerande dynastier uppstod litet varstans – fatimider i Egypten, ummayyader i vad som idag är Spanien.

Kalifatet i Cordoba har av senare historiker inte helt felaktigt framställt som en blomstrande intellektuell tid då de tre monoteistiska religionerna levde i bästa samförstånd. Visst blomstrade det, men det där med samförståndet är en överdrift. Några av tidens stora diktare och filosofer verkade där, bland annat Ibn Rushd, i Europa känd som Averroës, men hans kommentarer till Aristoteles anklagades för ogudaktighet och brändes på bål. Själv slapp han gå samma öde till mötes, men han tvingades till landsflykt i Marra-kech. Judar och kristna tilläts vanligen att utöva sina religioner, men det fick aldrig råda något tvivel om att muslimerna var

den grupp som bestämde. I öst uppstod flera mer eller mindre självständiga riken som i bästa fall teoretiskt erkände kalifens överhöghet så länge han inte lade sig i hur de styrde sina territorier.

Kalifatet i Bagdad fick ett brutalt slut 1258 då staden invaderades och ödelades av mongolerna, ledda av Hülegü khan, son till Djingis, som fångslade den siste kalifen i Bagdad, Mustasim. Den mongoliske khanen låste in kalifen i dennes skattkammare och befallde honom att äta upp dyrbarheterna. Då Mustasim genmålde att de inte gick att äta, undrade Hülegü varför han inte hade givit dem till de fattiga eller skickat honom magnifika gåvor för att slippa invasionen. Mustasim tvingades då att stanna kvar i sitt gyllene fängelse, där man spärrade in honom, varpå han fick svälta ihjäl omgiven av sina kostbara, jordiska skatter. En annan version säger att Mustasim lades i en säck och trampades till döds av hästar, ett slags hedersbetygelse då en härskares blod inte fick spillas på marken.

Trots att kalifen i Bagdad vid det här laget hade fått en mer symbolisk än realpolitisk betydelse så var detta, som Mona Hassan detaljerat visar i sin lärda *Longing for the Lost Caliphate*, en händelse som skakade hela den muslimska världen i dess grundvalar. Hur skulle en from muslim kunna leva i en värld utan kalif efter som det var han som på något vis garanterade islams fortbestånd?

Hassan, som är professor vid Duke University, har läst de arabiska originaltexterna och grävt i arkiv i både öst och väst. Diktare skrev klagosånger över en för alltid svunnen era, det var som om hela den muslimska världens existens stod på spel. Kan sunniimamer fortsätta att predika när Mustasim inte längre finns bland oss? undrade man. Många anslog apokalyptiska tonfall: "Världen utan en kalif var så ofattbar för många förmoderna muslimer att ödeläggelsen av Bagdad förebådade själva tidens slut. Mona Hassan citerar den store historikern och sociologen Ibn Khaldun, som ett par hundra år senare skrev: "Mongolerna och deras härskare Hülegü avancerade mot Bagdad och bemäktigade sig kalifens tron. De dödade Mustasim och utplånade alla spår av islam. Det var som ett tecken på att Timmen hade kommit." Domens dag stod för dörren.

Efter Bagdads fall tog sig några abbasider till Kairo där de ånyo åtnjöt kalifvärdigheten, men det var under mamluk-sultanernas överinseende. Kalifen i Kairo fanns där huvudsakligen för att ge den verkliga härskaren religiös legitimitet. Och så skulle det fortsätta ända fram till 1517, då de osmanska turkarna erövrade

Egypten och lade sig till med kalifvärdigheten även om de vanligen kallade sig sultaner. Som sådana såg de sig som den muslimska världens naturliga ledare.

Kalifvärdigheten avskaffades definitivt efter Osmanska rikets nederlag i första världskriget. Den 29 oktober 1923 utropades den nya republiken Turkiet av statsgrundaren Mustafa Kemal Atatürk. Året därpå avskaffades kalifämbetet.

Men som Mona Hassan utförligt visar innebar inte denna nyordning slutet på drömmen om ett kalifat. Det osmanska rikets fall satte också det igång klagovisor som påminner om dem som hördes efter Bagdads förstörelse 700 år tidigare. Man började genast drömma om en ny kalif, och det fanns gott om pretendenter. Kung Fuad av Egypten var intresserad och det var också sharif Hussein av Mecka, men det fanns fler förhoppningsfulla kandidater. Man sammankallade 1926 en kalifatkonferens i Kairo, men den urartade snabbt i småsinta gräl om formalia. De flesta historiker menar att konferensen var ett fullständigt fiasko, även om Mona Hassan lite försiktigt hävdar att den gav upphov till en fortsatt diskussion om den muslimska världens ställning.

Att kalifatet idag har dåligt rykte är något att förvåna sig över. Abu Bakr al-Baghdadi har fått många att likställa ett kalifat med en barbarisk mördarre- gim. Men som dessa tre böcker vältaligt visar var kalifatet en regim bland många andra som har tagit sig vitt skilda former genom seklerna och som innehafts av personer som har varit allt ifrån upplysta intellektuella till massmördare. Det som skiljer dem från ordinära kungligheter är den nära kopplingen mellan religiös och sekulär makt. Ofta men långt ifrån alltid förenade kalifen i en person några av de funktioner som i det förmoderna Europa delades mellan påve och kejsare. Självva denna distinktion skulle vara svärbegrip- lig för en kalif eller för intellektuell muslim för tusen år sedan.

Men verkligheten såg ofta annorlunda ut – en sultan styrde med en kalif som religiös alibi. Kalifens uppgift var att följa Koranens bud om att främja det goda och motarbeta det onda. Att skilja det sekulära från det religiösa har alltid varit ganska problematiskt för den muslimska politiska filosofin och teologin. Att Patricia Crone kallade sitt standardverk över muslimskt politiskt tänkande för *God's Rule* är ingen slump.

Det finns ingen anledning, skriver Kennedy trösterikt, att vara rädd för idén om ett kalifat. Men väl för individer som tolkar det på det våldsamma sätt som al-Baghdadi gör. ✂

Carl Rudbeck

THE CALIPHATE
HUGH KENNEDY
Pelican 2016

LE CALIFAT
HISTOIRE
POLITIQUE
DE L'ISLAM

NABIL MOULINE
Flammarion 2016

**LONGING
FOR THE LOST
CALIPHATE**
A TRANSREGIONAL
HISTORY
MONA HASSAN
Princeton University
Press 2016

Franskan: kräver flitiga studier.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Grodor ur munnen

SPRÅK

När vi för snart tio år sen bodde i Hanoi hälsade min fru, som satte en ära i att lära sig vietnamesiska, varje morgon ambassadens lokalanställda med ett glatt "Godmorgon!" Åtminstone var det vad hon trodde, tills någon upplyste henne om att ordet visserligen var det rätta men betoningen fel och att hon i själva verket kom in med ett klingande "Bovetgröt!" på läpparna – vietnamesiska är ett av få språk (kinesiska och svenska är två andra) där tonläget är betydelsebärande (tänk: tomten/tomten) och ord byter innebörd med satsmelodin. Vi kände till detta rent intellektuellt, men hade svårt att höra det i dagligt tal och ännu svårare att tillämpa det själva. Därför beställde vi i årtal glatt taxi till därhuset i tron att vi faktiskt lyckats säga "Sveriges ambassad" på ett begripligt sätt.

Ändå körde ju taxin varje gång hem oss till slut, på samma sätt som min hustrus vietnamesiska kolleger förstod att hon inte beställde frukost utan bara ville säga hej. Alla som levt i en främmande språkmiljö kan berätta den här sortens historier. Är det inte satsmelodin eller uttalet som spökar i det nya språket, så är det grammatiken eller ordförrådet. Men det är sällan begripligheten som står på spel. Mitt vardagsliv i Minsk 1997–99 präglades

av dagliga småsegrar och nederlag, åtskilliga gånger stod jag allt svettigare i vår lokala livsmedelsbutik Gastronom och upprepade med allt högre röst min beställning av en meter mjölk. Till slut kom jag ju ut därifrån med min liter ändå. Konsekvenserna var sällan praktiska, utan sociala – vi fick som vi ville fast vårt språkbruk placerade oss inuti ett gigantiskt parentestecken: människor som inte riktigt var att räkna med. Orden blev våra narrbjällror.

Med andra ord är det inte utan igenkänning och sympati som jag öppnar *When in French*, New Yorker-skribenten Lauren Collins skildring av sin tillvaro som lingvistisk utböling i Schweiz och Frankrike. Collins träffade sitt livs kärlek, fransmannen Olivier, på neutral mark i London – en engelskspråkig europeisk stad som var hennes hemmaplan i språkligt hänseende, hans geografiskt och socialt. Så småningom fick Olivier tjänst i Genève, och efter ett års långpendlande flyttade hon efter. Plötsligt var balansen i förhållandet upphävd, i Genève befann sig Lauren i totalt underläge, beroende av mannen för de enklaste praktiska sysslor. Utan att förstå ett ord släpper hon som nyinflyttad i Genève in sotaren när det är dags för årlig skorstensinspektion, och pantomimen som följer känner jag igen från liknande situationer i Hanoi och Minsk.

Utan språk förvandlas vardagen till en

enda följd av förödmjukelser i smärre valörer, även när man lever ett lyxvadderat liv som medföljande till en utlandsstationerad, en *expat* (expats är, enligt Collins definition, immigranter som förtär alkohol till lunchen); man är hänvisad till att kompensera och acceptera: "I overpaid and underasked", sammanfattar hon, vilket ganska ofta även var min metod i Vietnam: låtsas förstå, le och betala de extrasummor som kanske helt enkelt är en sorts informell skatt på bristande uttrycksförmåga.

Men Collins har en ny familj att ta hänsyn till. När hon rådbråkar sin skolfranska i ett tackbrev till svärmodern och högtidligt förklarar att hon just har nedkommit med en kaffemaskin anser hon gränsen passerad, identitetsförlusten är för plågsam. På sitt nya språk är hon bara ett skämt, medan hon på modersmålet är en kompetent och ansedd skribent – bildad, rolig och smart. Oförmågan att uttrycka sig tvingar fram en social passivitet som egentligen är henne djupt främmande. Lauren Collins bestämmer sig för att återerövra sig själv och sätter sig på skolbänken.

Återerövra sig själv eller bli en annan? Det är en central fråga i *When in French*: Blir man en annan när man talar ett annat språk? Eller rekonstruerar man sin gamla invanda person med nya byggstenar? Talar alla människor i grunden samma språk, bara med olika ord (vilket Noam Chomsky menar), eller är språken översättningsuttryck för unika livssfärer, vilket gör att vi tänker olika på olika språk (Sapir-Whorfhypotesen)? Är rätoromanska, vietnamesiska och mixtec bara skilda översättningar av änglarnas tungomål? (Mot genuint tungomålstalande anför för övrigt Collins att man har uppmätt lägre aktivitet i frontalloben och hjärnans språkcentrum hos människor som talar i tungor.) Om Babels torn gick att återuppbygga, skulle vi förstå varandra då? Massor av försök har gjorts – esperanto, volapük – och Collins berättar om skådespelaren William Shatner, som år 1966 hade huvudrollen i en film på esperanto, *Incubus*, och som häcklades högljutt av de få som såg den med den för ett påhittat språk absurda motiveringen att "uttalet var fel". Shatner fick sin revansch när han några år senare i rollen som kapten Kirk i *Star Trek* fick lära en hel värld hur klingon bör talas.

Collins radar upp mängder av liknande roliga anekdoter och talande exempel, men jag blir aldrig riktigt säker på exakt vad dessa talande exempel vill säga, hon nöjer sig egentligen med att förse sin läsare med en mängd goda anekdoter att hala fram när det blir besvärande tyst vid middagsbordet: visste ni att ...? >>

Ja, visste ni att de cirka tusen människor som talar guugu yimithirr i en oländig del av Australien tycks ha en inbyggd kompass, vilket har fascinerat lingvister eftersom guugu yimithirr inte uttrycker befintlighet med fasta ord som höger och vänster, utan i förhållande till väderstrecken? Står jag bredvid ett hus och vill berätta var det finns på guugu yimithirr, så måste jag alltså först veta var norr och söder finns för att överhuvudtaget kunna säga om huset är framför eller bakom mig, till höger eller till vänster. Vad kom då först, hönan eller ägget? Grammatiken eller den inre GPS:n? Inte vet jag, men för mig är det uppenbart att ett sådant språk byggs på en tillvaro där man dels oftast vet i stort sett var man befinner sig, dels sällan måste förklara saker och ting för främlingar, särskilt då inte främlingar som talar ett annat språk. Guugu yimithirr är ett språk

Språklärare: Kapten Kirk i Star Trek.

FOTO: GETTY IMAGES

för folk som håller sig med varandra, på ungefär samma plats, i generation efter generation – inte ett språk för den nya folkvandringstidens värld av emigranter och flyktingar med akuta behov av snabbast och enklast möjliga förståelse.

Det finns mellan 6 000 och 7 000 språk i världen. Fyra av dessa är officiella språk i Schweiz. Man kan säga att Lauren Collins hade tur som hade franska på schemat. För en engelskspråkig är franska ett av de lättaste språken att lära sig – tack vare normandernas invasion år 1066 har den engelskspråkige ungefär 15 000 franska ord tillgodo redan från början. Rätoromanska, som talas av en halv procent

av landets befolkning, hade varit betydligt trassligare. Om vi likställer svårighet och komplikation, vilket Collins gör väl obekymrat (svårigheterna med att lära sig vietnamesiska har ganska litet med dess grammatiska komplikationsgrad att göra),

”Lauren Collins bestämmer sig för att återerövra sig själv och sätter sig på skolbänken.”

så finns det en omvänd proportionalitet mellan storleken och svårighetsgraden: ju fler människor som talar ett språk, desto lättare är det att lära sig. Massanvändning slipar ner och förenklar grammatiska former och betonar det regelbundna. Enligt en studie baserad på jämförelser mellan 1 694 av världens tungomål är följaktligen hindi världens lättaste, medan det svåraste är chalcatongo mixtec, ett tonalt språk (precis som svenska och vietnamesiska) som talas av 6 000 människor i den mexikanska delstaten Oaxaca.

De svåraste språken är alla geografiskt avgränsade, de talas av en homogen grupp som i sekler kunnat odla sin lingvistiska konstighet i lugn och ro i skydd av sin otillgänglighet. De lättaste språken är de som är mångaas andraspråk: inget förenklar ett språk lika brutalt som att vara *lingua franca*, det främmande språket som alla har gemensamt, det vet jag efter att ha levt i internationella miljöer och talat en minsta-gemensamnamnare-engelska utan större likheter med Shakespeares och Miltons arbetsredskap. Här missar Collins åter den uppenbara slutsatsen att språket speglar graden av hemmahörighet: en otrygg värld innebär få ägodelar och liten packning. Detsamma gäller språket: i en värld av främlingar håller vi oss till enkla begrepp och undviker missförstånd i görigaste mån. Utanför kretsen av medföljande expats i Genève (eller Hanoi) handlar språk i allra högsta grad om utsatthet och hur man reducerar den.

Oavsett hur det går i skolbänken tillhör Lauren Collins och hennes klasskamrater vinnarna. Inte för inte kallas hennes hemland USA för ”språkens kyrkogård” av lingvister: efter några generationer dör hemspråken ut. Endast 18 procent av amerikanska skolbarn lär sig främmande språk (och då använder jag ”lär sig” enbart i betydelsen ”blir undervisade i”). Vi som har sett *Homeland* och imponerats av de amerikanska kunskaperna i arabiska, bör ha klart för oss att det är en högst fiktiv

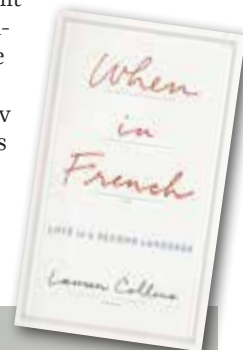
bild: av 1 000 anställda vid den amerikanska ambassaden i Bagdad år 2006 var det endast sex personer som talade arabiska flytande. Bristande kunskaper i andras språk är ett tecken på makt, precis som de långa naglar som visade att mandarinerna

inte behövde använda sina egna händer.

Vi svenskar tillhör också världens vinnare, men bara några generationer tillbaka utvandrade ungefär en och en halv miljon svenskar. Collins är bra på att väcka sympati för sitt dilemma och utvinna roliga poänger, men under läsningens gång känner jag en sakta växande panik över hennes fundamentala oförmåga att sätta in sig själv och sin temporära identitetsförlust i ett större sammanhang, att använda den till att öka förståelsen för den existentiella situationen för de miljoner flyktingar vilkas identitetsförlust just nu får konsekvenser för oss alla. Det är en erfarenhet som man inte ska behöva göra själv för att inse hur plågsam den är. Allas vår överlevnad hänger på att vi lär oss att utvinna fördelarna ur den processen istället för att sitta och svartsjukt värna om våra nedärvda stenskrävor från det fallna Babels torn.

Men det får man läsa om någon annanstans, och i väntan på den boken får man nöja sig med Collins talande iakttagelser, till exempel om svenskan. Jo, för årens och hjältarnas språk dyker också upp i hennes framställning, och då med exempel på ett oöversättbart men målande och omedelbart användbart uttryck. Nej, Collins exempel är inte ”lagom”. Det är inte ens ”smörgåsbord” eller ”ombudsman”. Den unikt svenska glosa hon anser värd att ge internationell spridning är ”knullrufs”, förklarad som ”Swedish for post-sex hair”. Det är en fullt tillfredsställande definition, men jag är inte helt säker på att den kräver hela det följe av lingvister som Collins uppbadar i eftertexten. ✂

Kristoffer Leandoer

**WHEN IN FRENCH
LOVE IN A SECOND
LANGUAGE**
LAUREN COLLINS
4th Estate 2016

Amsterdam: påtaglig mångfald.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Efter multikulti

ANTROPOLOGI

Det är svårt att peka ut när och var idén om den multikulturella politiken föddes. Däremot är det möjligt att dra slutsatsen att identitetspolitiken, i bemärkelsen att medborgare ges rättigheter på grund av etnisk eller kulturell bakgrund, är en följd av multikulturella politiska åtgärder.

Kenan Malek diskuterar fenomenet i sin bok *Från fatwa till jihad* (2009). Där beskriver han hur hans vänner på 70- och 80-talet i England gick från att vara politiskt aktiva inom vänstern till att samlas kring olika religiösa eller etniska grupp-tillhörigheter. Plötsligt var de muslimmer istället för ”vänster” eftersom etnisk eller religiös grupp-tillhörighet blev det enda som politiker relaterade till. Allmänna behov eller fattigdom blev mindre viktigt än omständigheter relaterade till religiösa eller etniska grupper. En annan sida av problemet blev, enligt Malek, att motsättningar mellan grupper ökade som ett resultat av den nya politiken. Framförallt berodde det på att varje grupp behövde anklaga någon annan för sin egen utsatthet eftersom utsattheten som grupp i sig kunde innebära fördelar.

Sakta men säkert har förespråkare för en multikulturell politik tvingats backa. Insikten om att multikulturell politik så som den utövats i många europeiska städer

leder till spänningar och konflikter mellan olika grupper, har blivit allt svårare att avvisa. Men frågan är vad som kommer istället. Det flesta stora städerna i Europa är pluralistiska vad gäller religion, kultur och etnicitet på ett alltmer påtagligt sätt. Ur flera perspektiv innebär det förutsättningar för nya konfliktytor i människors vardag. De nya EU-direktiven om religiösa symboler på arbetsplatser är ett av uttrycken för hur de nya skiljelinjerna ser ut. Återkommande debatter om muslimska kvinnors huvudduk sker på en rad olika fronter som oftast leder till en förklarad argumentation. Ja eller nej, för eller emot. Samtidigt kräver en del minoriteter någon form av kompensation för kolonialismens historia av Europas majoritetsbefolkning. Vanligtvis handlar det om att acceptera olika röster eller perspektiv eller att helt enkelt ge utrymme för variationer i historieskrivningen. Listan på spänningar och motsättningar som på något vis måste hanteras kan göras nästan hur lång som helst. För politiker är det naturligtvis en utmaning.

Vad politiker gör för att hantera utmaningarna är dock inte alltid lätt att veta. För att ta reda på det har Maria Schiller, doktor i social- och kulturanthropologi, följt arbetet i tre av Europas kanske mest multikulturella städer. Resultatet presenterar hon i boken *European Cities*. De tre utvalda städerna är Amsterdam, Antwerpen och Leeds, och dessa är utvalda av två

huvudorsaker. För det första är de, enligt Schiller, städer som officiellt utger sig för att vara pluralistiska och stå för en mångfaldspolitik. För det andra är det städer som av olika anledningar har valt att ändra sitt uttalade mål och använda begreppet *mångfald* istället för *multikultur*. Förändringen ska ha skett under 1990-talet och början på 2000-talet.

I Leeds var det de kravaller som följde på polisingripandet i ett bangladeshiskt område som bidrog till att omvärdera synen på det multikulturella samhället och hitta ett nytt begrepp som skulle definiera stadens demografiska sammansättning. I Antwerpen skedde detta som ett resultat av att det främlingsfientliga partiet Vlaams Blok fick 33 procents stöd i staden i samband med val. Morden på Pim Fortuyn 2002 och Theo van Gogh 2004 utlöste demonstrationer och spänningar som ledde till att den multikulturella politiken blev alltmer ifrågasatt i Holland, vilket tvingade även politiker i Amsterdam att tänka om.

Mångfalden är för dessa städer ett faktum att förhålla sig till. Samtidigt ansågs det nödvändigt att förändra budskapet, eftersom den multikulturella politiken bevisligen skapat oönskade motsättningar.

För att bättre förstå hur dessa städer arbetar aktivt för att implementera en officiell mångfaldspolitik istället för en multikulturell politik och hur det har förändrat

>>

budskapet, har Schiller följt så kallade mångfaldshandläggare i de tre olika städerna och gjort djupintervjuer.

Tron på att vissa människor med en viss etnicitet skulle vara bättre som mångfaldshandläggare än andra är en av de aspekter som Schiller fångar upp. Hon ser två huvudproblem med rekryteringar efter etnicitet. Det ena är att vissa anställda brister i kompetens. Just dessa känner dock en stor tillfredsställelse över att ha fått möjligheten att förändra staden till vad de anser vara något bättre. I brist på mer övergripande kunskaper engagerar de sig i huvudsak i sin egen grupp med argument som går ut på att just den skulle vara mer diskriminerad än andra. I vissa fall leder det helt enkelt till att mångfalden försvinner och att sysslandet med en enskilda gruppens problem blir definitionen på ett mångfaldsarbete. Schiller tar upp ett fall från Antwerpen där det visade sig att en kvinna från Marocko har anställts som mångfaldshandläggare för att hennes marockanska bakgrund ansågs göra stadsförvaltningen mer autentisk.

Enligt Schiller leder uppfattningen

"Morden på Pim Fortuyn 2002 och Theo van Gogh 2004 ledde till att den multikulturella politiken blev alltmer ifrågasatt i Holland."

om betydelsen av just autenticitet till att handläggare känner en press på sig att vara just autentiska för att svara mot de önskemål om mångfald som de olika städerna kommunicerar. Det krävs inte mycket fantasi för att föreställa sig konsekvenser i form av exotifiering vad gäller klädsel, smycken eller annat som kan anses vara autentiskt. Framförallt finns det en uppenbar risk för att en autenticitet som motsvarar andras förväntningar premieras på bekostnad av det som faktiskt kan anses vara autentiskt på riktigt.

Det skulle naturligtvis vara intressant att få veta hur den tänkte som ansåg att just någon med marockanskt ursprung skulle åstadkomma bättre eller tydligare autenticitet. Men vad det visar är bland annat att en del städer ser just mångfalden som ett uttryck för något autentiskt. Motreaktionerna på ett sådant förhållningssätt är förutsägbara. Samtidigt är det ett faktum att demografin i Europas storstäder ser helt annorlunda ut idag än för 50 år sedan.

Bland de problem och motsägelser som Schiller lyfter fram framträder trots allt en genomtänkt strategi. Hon menar att man har betraktat multikultur som ett begrepp kopplat till just etnicitet eller religion. Resultatet har blivit konflikter mellan olika grupper som har upptäckt att vägen till framgång och/eller uppmärksamhet går via

Mordet på Theo van Gogh: fick politiska konsekvenser.

FOTO: SCHOTANUS/TT

just etniska särdrag som religion, hudfärg eller kulturellt arv. Den begreppsliga förskjutningen från mångkultur till mångfald har lett till att även andra grupper inkluderas. Det kan gälla allt från olika sexuella preferenser till varierande funktions-

förlorar blicken för just mångfalden.

Mötet mellan olika kulturer som innebär att var och en vill ha sin status och sina behov tillgodosedda är inte en lätt ekvation att lösa i ett Europa som påstår sig stå för mänskliga rättigheter, frihet och demokrati. Varje grupp som beklagar sig kan naturligtvis ses som ett misslyckande. Det är inte säkert att strategin som innebär ett byte från multikulturellt till mångfald är lösningen. Däremot är det naturligtvis viktigt att forskningen försöker förstå vad det är som händer för att på så sätt ge underlag för förbättringar. Återigen tydliggörs hur mycket energi Europa satsar för att försöka lära sig vad som bör göras. Av detta kan naturligtvis också Sverige lära något.

Schillers bok är lika viktig och intressant som den är dålig. Det akademiska språket är förödande tråkigt. Akademiska upprepningar och presentationer kommer lika tätt som dropparna i ett monsunregn. Tyvärr kommer alltför få att orka läsa den, vilket är synd eftersom den förmedlar så många intressanta observationer som är av stor betydelse för dem som utformar integrationspolitik eller varierande mångfaldsstrategier. Att ingen kunde förbarma sig över denna ambitiösa, kreativa forskning och hjälpa henne att göra sig tillgänglig, är för mig en gåta. ✨

Eli Göndör

Mångfalden presenteras också i alla tre städer som en tillgång, som en förutsättning för möjligheter och slutligen även som en ekonomisk tillgång för affärsutveckling. I praktiken visar Schillers studie dock hur vanligt det ändå blir att mångfaldsprojekt landar i specifika insatser. Det kan handla om turkiska kvinnor som behöver speciella utbildningar för att kunna ta sig fram i livet. Andra projekt i Amsterdam har handlat om att hjälpa muslimska ungdomar som lever utanför samhället för att förhindra radikaliserings. I de flesta fallen är resultatet av dessa insatser att handläggarna på grund av sin religiösa identitet eller etnicitet anknyter till specifika problem och därmed

**EUROPEAN CITIES,
MUNICIPAL
ORGANIZATIONS
AND DIVERSITY
THE NEW POLITICS
OF DIFFERENCE**
MARIA SCHILLER
Palgrave Macmillan 2017

So long: Nixon är den ende president som tvingats att avgå.

FOTO: DAVID HUME KENNERLY / GETTY IMAGES

Fula trick

BIOGRAFI

Elvis träffar Nixon! Märket med fotot från detta smått bisarra möte mellan rockkungen och presidenten säljer alltid bäst, vittnar försäljare av anti-ka politiska "campaign buttons" som jag stött på under konservativa sammankomster.

Om valutgången 2016 blivit en annan, skulle ett annat möte definitivt ha glömts bort. I mars 1989 frotterade sig en ung Donald Trump med den avsatte presidenten Richard Nixon på en välgörenhetstillställning i Texas. De satt bredvid varandra vid honnörsbordet på galamiddagen och sedan fick Nixon lift tillbaka till New York med Trumps flygplan.

Kanske hade Trump, som värdesätter vänskapsbevis, med sig brevet som Nixon hade skickat till honom ett par år tidigare. I det skriver Nixon att "fru Nixon" berättat att Trump gjort en strålande insats i ett tv-program. Han tillade: "Som ni kan tänka er är hon expert på politik och hon tippar att ni blir en vinnare den dag ni bestämmer er för att ställa upp i val!"

John A Farrell nämner inte detta brev, som nu hänger på väggen i Ovala rummet i sin *Richard Nixon. The Life*. Det är inte så konstigt, eftersom förlagets avsikt var att ha en gedigen skildring av den 37:e presidentens liv klar till 50-årsdagen av Nixons seger 1968. Varken förläggaren eller Farrell själv kunde ha förutsett att en så udda kandidat som Trump faktiskt skulle vinna den republikanska utslagningsrundan, än mindre att Trump dessutom till slut skulle flytta in i Vita huset. Men med facit i hand går det att hitta åtskilliga likheter mellan de bägge. Viktigast är att de appellerade

till en medelklass som kände sig förbisedd, att de tog avstånd från renlärliga konservativa krav på att svälta välfärdsstaten – och så hatet mot pressen och misstänksamheten mot underrättelsetjänsterna.

Nixon ingick dock i det politiska etablissemangen med imponerande kändedom om det politiska spelet i Washington efter att ha varit kongressman, senator och vicepresident i åtta år. Han hade rest över hela världen och framträdde aldrig utan att ha förberett sig minutiöst. Något som inte kan sägas om Donald Trump.

Alla som är det minsta intresserade av amerikansk politik känner förmodligen till några inslag i Nixons liv: debatten 1960 mot den karismatiska John F Kennedy, utvidgningen av Vietnamkriget, parhästen Henry Kissinger, inbrottet i Watergate, grävreporterteamet Woodward-Bernstein... Till de många styrkorna i Farrells fullödiga biografi (notapparaten upptar mer än 120 sidor) hör att han visar hur Nixon aktivt deltog i många av 1900-talets ödesdramer.

Richard Nixon föddes 1913 i Whittier i södra Kalifornien. Pappan, Frank, var en argsint, aggressiv och ganska misslyckad figur. Mamman, Hannah, född Milhous, kom från en kväkarläkt som aldrig riktigt accepterade Frank. Av de fem sönerna avled en i barndomen och en i tuberkulos i 20-årsåldern. Dödsfallen och stämningen i det kärva föräldrahemmet bidrog till Richards blyghet, osäkerhet och tillknäpphet.

Dick, som han kallades av de flesta, var mycket duktig i skolan, dessutom musikalisk. Familjen hade inte råd med mer än det lokala colleget under 1930-talsdepressionen, och Dicks räddning blev ett stipendium till förnämliga Duke University i North Carolina. Efter avlagd juristexamen

ratades han av de fina advokatfirmorna i New York, där man hellre anställde söner till vänner eller partner. Och det var då Nixons förakt mot privilegierade eliter grundlades.

Han återvände hem, till en liten advokatbyrå i Whittier. Han uppvaktade envist blonda vackra Pat, också med en fattig bakgrund, som till sist gav efter och sa ja. Under andra världskriget jobbade Nixon ett tag på en myndighet i Washington, men han ville ut i fält. Efter officersutbildningen utposterades han på örar i Stillahavsområdet där striderna mot Japan utkämpades.

När han väl var tillbaka i Kalifornien väntade en öppning. Några uppbackare hade fått upp ögonen för honom som en tänkbar motkandidat till den sittande demokratiska kongressmannen Jerry Voorhis. Själv frestades han av en politisk karriär. Det var dags att ståda ut efter New Deal, tyckte Nixon, som framställde sig som en representant för en ny, ung generation med nya visioner efter de långa krigsåren.

I kampanjen visade Nixon prov på en villighet att tänja på anständigheten med fula trick. Voorhis tog emot pengar från suspekt håll, antydde Nixon med stor framgång. Och i senatsvalet några år senare utmålade han och hans slipade sidekick-motståndaren Helen Gahagan Douglas som en "pink lady" som var villig att sälja ut Amerika. I kongressen blev Nixon snabbt känd som en ung, ambitiös framtidsman. Han belönades med några åtråvärda utskottsposter och skrev till och med under på ett förslag till allmän sjukvård.

Richard Nixon lät sig villigt dras in i jakten på kommunist sympatisörer som ledamot i HUAC, House Un-American Activities Committee. Hans ihärdighet märktes mest i en av dåtidens mest gastkramande historier, som inbegrep namnen Alger Hiss och Whittaker Chambers. Nixon bidrog i högsta grad till att Hiss avslöjades som sovjetisk spion, något dennes vänner från samma liberala miljöer inte kunde tro. För Nixon bevisade det bara hur man höll ihop i dessa bortskämda kretsar, där även kongresskollegan Kennedy ingick.

"I'm not a quitter", tillhör Nixons mest bevingade uttalanden. Han tog till det i ett försvarstal efter att han hade anklagats för att ta pengar ur en handkassa för eget bruk. Det enda oegentliga han gjort, sa han vidare, var att ta emot en liten valp som döttrarna döpte till Checkers. Han räddade på det viset sin plats på valsedeln >>

som Dwight D Eisenhowers vicepresident. Deras förhållande var inte särskilt varmt och den äldre Ike fällde en gång det hjärtlösa uttalandet att han kanske kunde komma på något gott att säga om Nixon ifall han fick en veckas betänketid.

Till en början var Nixon och Kennedy vänner. De pratade utrikespolitik när de delade kupé i sovrvagnen tillbaka till Washington, och makarna Nixon var bjudna till Kennedys bröllop med Jacqueline Bouvier. Farrells beskrivning av valstriden 1960 är mycket utförlig, med JFK:s klockrena omdöme: "Nixon måste alltid tänka på vem han är. Det frestar på. Jag behöver bara vara mig själv." Vänskapen – ja, den tog slut efter Nixons knappa förlust, och Kennedy blir sedan slagpåse varje gång Nixon får ett utbrott mot stiliga rikemanssöner i olika gräddfiler.

Den enda verkliga nyheten i boken är bekräftandet av att Nixon ingrep i Lyndon B Johnsons fredsmäklade 1968. Nixon utnyttjade hemliga kanaler till den sydvietnamesiske presidenten Nguyen Van Thieu för att mana honom att avvakta till efter valet. Detta kan ha stridit mot den så kallade Loganlagen, som förbjuder privatpersoner från att ha kontakter med utländska regeringar om saker som rör amerikanska intressen (misstankar som nu riktas mot diverse Trumprådgivare).

"Baksmällan efter Tricky Dick och Watergate ledde till omfattande förändringar i amerikansk politik."

Men oavsett hur det var med den saken, menar Farrell att Nixons intrigerande i denna sak var "den mest avskyvärda" handlingen under alla hans år i politiken. Kriget kunde, kanske, ha tagit slut 1968 och inte dragit ut på tiden i flera år till.

Utöver den ganska raka kronologiska dispositionen väver Farrell in en röd tråd om striden i Nixons själ mellan Franks snarstuckna ilska och Hannahs pacifistiska religion. I Nixons värsta Tricky Dick-stunder segrade Frank; i Nixons inledningsvis färgblinda inställning till USA:s svarta befolkning och i flera storpolitiska initiativ segrade Hannah. Martin Luther King jr var belåten med det stöd han tyckte sig få från Nixon i medborgarrättsrörelsen. Återigen Hannah, alltså. Men om King hade hört vad Nixon sa om de svarta i enrum eller tvingats uppleva den alltmer förfinade rasistflörtande republikanska "sydstatsstrategin" i kommande val, skulle han troligen dra slutsatsen att Frank tog överhanden för det mesta.

Porträttet av människan Richard Nixon är beklämmande. Han super och knappar piller, omväxlande "uppers" och "downers". Han ältar ibland inbillade

Ständigt gisslad: karikatyr av Herblock.

oförrätter. Han flyr undan problem genom att isolera sig med några få manliga bekanta. Och hans paranoida drag får honom att installera inspelningsutrustning i Vita huset. Att andra presidenter också hade gjort det är ovidkommande med tanke på vad som komma skulle. En ny bok med utdrag ur de 3 700 timmarna på band publicerades nyligen, för övrigt. Där, liksom hos Farrell, uppträder utrikesministern Henry Kissinger som en papegoja, ständigt beredd att jamsa med.

Fästän Nixon hade så många talanger och höstade in så många triumfer förmådde han aldrig glädja sig åt dem särskilt länge. För 68-generationen som skanderade "USA ut ur Vietnam" kan det

vara värt att notera att Nixons valseger 1972 var rekordstor både i antal delstater och i antal röster. Farrell har ansträngt sig för att ge en objektiv bild av Nixon, men hans överslätande förklaring om Watergate som en fortsättning av åratals maktfullkomliga övergrepp är inte helt övertygande. Farrell skriver att Nixons misstag bestod i att ta in de typer som utför de här så kallade black bag-operationerna i staben i Vita huset, där de lämnade spår som gjorde det omöjligt att förneka det skedda.

På många sätt fortsatte Nixon på en inrikespolitisk linje som vore omöjlig för en republikan idag, med till exempel inrättandet av miljöförhållningsverket EPA, arbetarskyddsmyndigheten OSHA och bestämmelsen Title IX mot könsdiskriminering i skolor (med följden att flickors idrottande främjades). Det var i utrikespolitiken som Nixon trodde sig kunna bidra mest – utöver nedrustningsförhandlingar med Sovjetunionen är öppnandet till Kina den verkliga triumfen. Mao själv sa att endast kommunistpartiet Nixon, "inte vänster- eller centermänniskorna kan lösa de

problem som står framför oss".

Som läsare lider man med Pat Nixon. Hon kampanjade tillsammans med maken och hjälpte till på alla sätt hon kunde. Men senare stänger Nixon ute hustrun helt och förödmjukelserna som han klagat över drabbade naturligtvis även henne. Karikatyrtecknaren Herblock i *Washington Post* gisslade Nixon konstant och han mindes: "Det är inte så roligt att stiga upp om morgnarna och få syn på en Herblockteckning av dig där du klättrar upp ur en kloak."

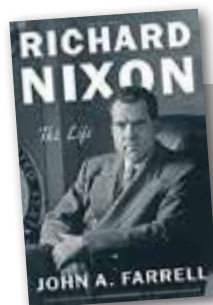
Farrell nämner i tackorden att han skvallrat om Nixon och Lyndon B Johnson över en måltid tillsammans med Robert Caro, som ägnat flera årtionden åt att dokumentera Johnsons värv i sin biografi i många avsnitt. Det har gått fem år sedan den fjärde volymen publicerades och det är ännu oklart när den femte och sista kommer. Farrells framställning är besläktad med Caros och många andra amerikanska biografiförfattaress. Smidigt flöde, bitvis spännande, detaljrikt utan att bli trögt, koncisa sammanfattningar av världsläget, ett urval av träffsäkra citat, som Nixons cyniska uttalande om valfusk "Ärligt, ja, så länge det är du som vinner", konsekvens i tonfallet.

Det sistnämnda gäller, förutom på några få ställen, som i kapitlet "Nixons krig" om bombningarna mot Kambodja, som senare ingick i den planerade riksprocessen. Där använder Farrell genomgående "galningen", inte som annars Dick, Dick Nixon eller Richard Nixon. Bland övriga bevingade uttalanden återfinns förstås "I'm not a crook" och "När presidenten gör något betyder det att det inte är illegalt". Nixon, som är den ende president som har tvingats att avgå, medgav motvilligt mer eller mindre indirekt mot slutet av sitt liv att han hade del i mörkläggningen, som ju, som bekant, är allvarligare än själva brottet.

Farrell arbetade med manuskriptet i sex år och det kanske inte räckte för att undvika något småfel, till exempel att beskedet om Kissingers och Le Duc Thos kontroversiella fredspris kom från Sverige, inte Norge.

Baksmällan efter Tricky Dick och Watergate ledde till omfattande förändringar i amerikansk politik. Men det är en annan historia. ✨

Karin Henriksson

RICHARD NIXON
THE LIFE
JOHN A. FARRELL
Doubleday 2017

Frukost i det gröna: målning av Édouard Manet.

FOTO: TT

Mitt i naturen

IDÉHISTORIA

Upplysningstiden – i grova drag 1700-talet, med en kulmen under dess andra hälft – gäller för en förnufts triumf över olika mytiska och magiska föreställningar. Den står också för en mognadstid för den vetenskap och den vetenskapliga metod som hade utvecklats under den vetenskapliga revolutionen, den som hade börjat något sekel eller två dessförinnan. Perioden har belysts ur många olika synvinklar och många åsikter har förts fram om vad som var det väsentliga i det som försiggick under denna modernitetens genombrottstid.

I sin nya bok ger den australiske idé- och vetenskapshistorikern Stephen Gaukroger en delvis ny syn på bakgrunden till vad som skedde, hur det skedde och varför. Gaukroger är en oerhört produktiv forskare med god utblick över Västerlandets tankevärld. Det har bland annat resulterat i flera arbeten om Descartes och Newton. I ett ytterst ambitiöst projekt,

från början tänkt att sträcka sig över sex band, har han gett sig i kast med att beskriva hur den västerländska vetenskapen har utvecklats från medeltiden till idag. Hans nya bok är den tredje i den serien.

Framförallt ligger Gaukrogers fokus på vilken ställning vetenskapen har haft i den samtida kulturen. Han vill förstå vetenskapen som kulturyttring. Hur har den fått – och kunnat bibehålla – en ställning där den bidragit till att skapa den västerländska kulturen? Hur har vetenskapen kunnat förbli en väsentlig och relevant del i denna kultur?

I det lätt anakronistiska begreppet "vetenskap" lägger Gaukroger framförallt undersökningar av naturen – engelskans "science", det som i sitt historiska sammanhang rätteligen borde kallas "naturfilosofi" – men också många av de samhälleliga och människocentrerade discipliner som successivt har växt fram, allt från ekonomi och historia till psykologi och sociologi. Han fäster också stor vikt vid att förstå hur man över tiden har ställt sig till olika sätt att inhämta kunskap, från en stark betoning på förnufts makt till

ett mer empiriskt angreppssätt där sinnesintryck och även känslor spelar en stor roll.

I de tidigare volymerna, som täcker tiden fram till 1700-talets mitt, konstaterar Gaukroger att vetenskapen har kunnat behålla sin ställning som en väsentlig del i kulturen därför att den har levererat. Den har behandlat för människan grundläggande frågor, från inlemmandet av den aristoteliska filosofin i den kristna världsuppfattning under medeltiden till betoningen av hur undersökningar av naturen i dess olika former kan ge människan förståelse för Gud och skapelsen. Mycket översiktligt kännetecknas utvecklingen från medeltiden fram till ungefär början av 1700-talet av att man gick från att ha en bok, Bibeln, som grund för vetenskapen om Guds gärningar, till att få två böcker, Bibeln och "Naturens bok", som båda gav kunskap om Gud. Det kulminerade i den framgångsrika symbios mellan naturfilosofin – inte minst fysiken – och kristendomen som de stora världssystemen åstadkom under 1600-talet och in på 1700-talet. Exempel är det cartesianska systemet, senare också det som Newton >>

och framförallt hans efterföljare argumenterade för.

Ett gemensamt drag hos dessa världssystem var att de förlitade sig på en mekanistisk uppfattning om materien: man föreställde sig materien som uppbyggd av smådelar vars egenskaper och schablonmässigt beskrivna inbördes växelverkan förklarade materiens egenskaper. Dessa världssystem var också till stor del rena tankekonstruktioner. Det fanns inga djupare belägg i form av iakttagelser av att materien verkligen skulle bestå av "korpuskler", långt mindre hur dessa smådelar växelverkade.

I början av 1700-talet började denna mekanistiska världsbild krackelera. Gaukroger talar till och med om en kollaps. Orsaken är en lång rad nya undersökningar av materien, och iakttagelser av fenomen i naturen över huvud, som inte kunde inordnas i en mekanistisk materieuppfattning. Till exempel kunde man i kemin kartlägga hur olika ämnen reagerar med varandra, och också systematisera denna kunskap, utan att utgå från någon mekanistisk föreställning. Och skillnaden mellan levande och död materia saknade fullständigt förklaringsgrund i hur materiens smådelar ser ut eller uppför sig.

Som ett uttryck för denna omställning citerar Gaukroger den aktade svenske kemisten Torbern Bergman i Uppsala. Bergman säger i förordet till en skrift från

"Naturen blev inte bara någonting som människan kan betrakta utifrån, utan något som hon är en aktiv del av."

1777 av en annan av våra stora kemister, Carl Wilhelm Scheele,

"(Den rent beskrivande naturalhistorien) lär oss de elementära grunderna, alfabetet i naturens stora bok; (fysiken) lär oss att stava; och (kemin, som rör det innersta) lär oss att läsa tydligt. De två första är därför inget annat än hjälpvetenskaper, som leder oss till den sista, som det egentligt stora ämnet."

Men det fanns de som spjärnade emot. En av dem var den tyske lärdomsgiganten Immanuel Kant. Han grundade helt sin materieuppfattning på Newton. Newtons mekanik hade vidareutvecklats under 1700-talet, framförallt av den schweiziske matematikern Leonard Euler, till att bli det som än idag kallas "rationell" – det vill säga: "förnuftig" – mekanik. Kant var så fäst vid denna förnuftets triumf över alla andra sätt att nå kunskap att han upphöjde rationell mekanik till en mall för hur vetenskap skulle bedrivas. När nu en sådan disciplin som kemi inte alls gick att förklara "rationellt", så mycket värre för kemin. Kant vidhöll att det inte var

Kant: motspänstig.

FOTO: TT

något fel i hans grundläggande uppfattning. Istället menade han att kemi inte var en "riktig" vetenskap. Att envisas med en så stelbent inställning till vad som kunde räknas som en riktig vetenskap befrämjade knappast vare sig dess utveckling eller dess anseende.

Var då vetenskapen på väg att förlora sin ställning som en väsentlig del i kulturen? Detta hade ju faktiskt hänt inom andra civilisationer: antikens Grekland, hellenismens Alexandria, Kina, den muslimska världen efter islams kulturella

storhetstid, är några exempel.

Ställd på sin spets var alltså frågan om denna typ av mera fragmenterade, starkt empiriskt präglade verksamheter – kemi var bara en bland flera – verkligen var att betrakta som vetenskap. Om inte, var vetenskapen som stark kulturfaktor på väg att tyna bort också från den västeuropeiska kultursfären?

Som vi nu i efterhand vet blev det inte så. Vetenskapen lyckades faktiskt överbrygga den kritiska perioden från den mekanistiska världsbildens sammanbrott kring 1700 fram till att vetenskapens anseende på 1800-talet började bygga på en begynnande symbios med teknologin, något som lett fram till den enormt starka ställning den har idag.

Orsakerna till att vetenskapen lyckades hålla kvar sin kulturbärande roll stod, enligt Gaukroger, att finna i dess förmåga att etablera sig på en ny arena. Det hade också att göra med en

omvärdering av några av dess grunder. Genom att påvisa delvis andra angreppssätt än de förnuftsmässiga och mekanistiska, lyckades man rättfärdiga att det fanns annan vetenskapligt grundad kunskap som var relevant för den mänskliga kulturen. Kort sagt kunde man fortsätta att leverera, om än i delvis andra former.

En viktig komponent i denna omsvängning var, enligt Gaukroger, att det inte längre var naturvetenskaperna, framförallt den tidigare så dominanta mekaniken och astronomin, som satte dagordningen. Nu var det några av de nyligen framträdande human- och moralvetenskaperna som hamnade i förgrunden: historia, samhällsvetenskap, ekonomi, med flera. Omprövningen av religionens ställning var också viktig. På alla dessa områden växte nya synsätt fram som sedan ersatte de traditionellt förnuftsgrundade, religiösa och humanistiska angreppssätten.

Den tidigare åsikten att dessa vetenskaper skulle vara grundade på förnuftet ersattes nämligen av vad Gaukroger kallar en *naturalisering av det mänskliga*. Med det syftar han på en beskrivning grundad på verkliga iakttagelser av hur människor som individer eller i grupp fungerar och agerar. Samtidigt, menar han, skedde ett *förmänskligande av naturen*. Naturen blev inte bara någonting som människan kan betrakta utifrån, utan något som hon är en aktiv del av. I linje med den brittiske filosofen John Locke kom forskarna mer och mer att betona hur naturuppfattningen hänger ihop med människans kognitiva förmåga och hennes beroende av sina sinnesintryck.

Det går inte att i en kort recension göra rättvisa åt denna faktpäckade och i god mening lärda bok. Gaukrogers idéer kan säkert sättas i fråga. Men han driver sina teser med stor idériedom och grundad på djup kunskap. Han nämner inget om att han avser att fullfölja sitt projekt med ytterligare volymer. Men åtminstone en bok till, om den moderna vetenskapens framväxt under 1800-talet, skulle ge en värdig avrundning åt hans stora projekt. ✿

Bengt E Y Svensson

**THE NATURAL
AND THE HUMAN
SCIENCE AND
THE SHAPING OF
MODERNITY 1739-1841**
STEPHEN GAUKROGER
Oxford University
Press 2016

Maj 1945: Tyskland kapitulerar.

FOTO: GETTY IMAGES

Myten om timme noll

HISTORIA

Det runda dystra Törnrosatornet och klätterrosorna i trädgården runt omkring andas hemlighetsfull förgänglighet där det ligger på en trädbevuxen sluttning i Kessenich, en förort till Bonn. Och Rosenberg – Rosenborgen – var det namn som den förste ägaren, en zoologiprofessor, gav sitt nyromantiska sommarresidens då han flyttade in 1831. Senare växlade ägarna till den smala byggnaden med trappstegsgavlar: en sidenfabrikant, ett katolskt prästseminarium, Hitlers Wehrmacht och universitetskliniken. Idag är tornet del av ett bostadskomplex med ett femtiotal våningar.

Men dessförinnan, 1949–1970, var Rosenberg adress för landets juridiska elit som arbetsplats för den nya västtyska republikens justitieministerium. Här

arbetade högkvalificerade jurister, här byggde den nygrundade Förbundsrepubliken upp sin demokratiska rättsstat. Men i skaran av 170 jurister som här skipade lag och rätt fanns inte bara oförvitliga förgrundsfigurer som ministern Gustav Heinemann, senare landets president, utan även ett 90-tal tidigare medlemmar av Hitlers nationalsocialistiska parti, NSDAP, därav 34 i nazisternas militanta och våldsamma gruppering SA.

En av det nya ministeriets mest profilerade medarbetare var ministerrådet Ernst Kanter på en post som avdelningschef med straffrätt som specialitet. I sex år var Kanter verksam i ministeriet innan han 1958 fick erbjudandet att bli domare vid landets högsta juridiska instans, Bundesgerichtshof (Högsta domstolen) i Karlsruhe. Men erbjudandet skapade problem: Kanters karriärväg var ”kantad med blod”.

Som tidig medlem av Hitlers NSDAP och som krigsdomarråd i Hitlers krigsministerium 1938–1942 var Kanter känd som en av Hitlers ”Blutsrichter” (ungefär: dödsdomare). Mellan november 1942 och maj 1945, en vecka före kapitulationen, var Kanter högste krigsdomare i det ockuperade Danmark. Det var Kanter som undertecknade dödsdomarna mot 103 danska motståndskämpar.

Mot den bakgrunden är det märkligt att Kanter i skydd av det brittiska militärkommandot redan den 6 maj 1945 fick tjänsten som chefsdomare för internerade tyska förband i Schleswig-Holstein. I juli 1947 tilläts han göra karriär som domare vid domstolen i Köln; enligt britterna hade han visat att han var avnazifierad. Fram till 1951 var han högste domare i Neustadt i delstaten Rheinland-Pfalz, innan han inledde sin karriär i justitieministeriet.

Ett par år senare var Kanter påtänkt som Västtysklands högste statsåklagare. Men kritiker, däribland Hessens ministerpresident Georg August Zinn och Nordrhein-Westfalens justitieminister Rudolf Amelunxen, protesterade. Trots att Kanters arbetsgivare, justitieministern Thomas Dehler, kände till Kanters bakgrund, hemlighöll han sanningen för allmänheten. Kanter fick fortsätta sitt arbete som avdelningschef i ministeriet. Senare fängades han dock in av sitt förgångna – 1959 trädde han tillbaka från Bundesgerichtshof.

Men Kanter är inget enstaka fall. I sitt omfattande verk (600 sidor) om Rosenberg – *Die Akte Rosenberg* – redogör Manfred Görtemaker, historieprofessor, och Christoph Safferling, professor i internationell rätt och straffrätt, för de kusliga förbindelserna mellan den unga justitieministeriet i Västtyskland efter 1949 och Hitlerregimen. Redan i början av 1950-talet konstaterade det allierade kommandot i en gemensam utsaga att ”inströmningen av nazister i det tyska rättsväsendet är oroväckande”.

Det är avslöjanden med sprängkraft. Man förstår nu varför de flesta belastade nazister i höga positioner aldrig ställdes inför rätta, man förstår förföljelsen av juristen Fritz Bauer i Frankfurt och hans svårigheter att genomföra Auschwitzprocessen, man förstår varför diskrimineringen av romerna fortsatte och varför de som blev stämplade som homosexuella inte rehabiliterats förrän nu. Ännu en försummelse var det rättsliga stödet för en förlegad kvinnosyn med en eftersläpande emancipation som följd.

>>

Slottet Rosenburg:
hemlighetsfull förgänglighet.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Vi vet idag en hel del om hur rättssvåsen-
det fungerade i Hitlers Tredje rike; där-
emot är kunskapen om efterkrigstidens
justis relativt outforskad. Vad Görtema-
kers och Safferlings digra verk förmedlar
är detaljkunskaper om personella och
institutionella kontinuiteter. Och förfat-
tarna frågar: Vilket inflytande utövade de
nazistiska juristerna på utformandet av lag
och rätt, hur påverkade de rättskipning-
en i den unga demokratin? Och hur påver-
kade detta utformningen av politiken som
sådan? I övergången från diktatur till demo-
krati spelar det juridiska skräpet alltid en
nyckelroll. Hur omfattande var brytningen
mellan nazidiktatur och efterkrigstid?

Det är brännande frågor som tidiga-
re inte har besvarats, som de ansvariga
i det demokratiska Västtyskland har
sopat under mattan. Då den amerikanska
ockupationsmakten erbjöd den väst-
tyska regeringen återfunna dokument

om belastade personer, tackade reger-
ingen (bland andra förbundskansler Hel-
mut Schmidt) nej. Kanter ställdes, exem-
pelvis aldrig inför rätta. Han dömdes ald-
rig för sina krigsförbrytelser. Först idag, då
det egentligen är för sent, vet vi mer om de
skyldiga. Men de fruktansvärda juristerna
”Furchtbare Juristen” kan inte längre stäl-
las inför rätta – de är redan döda.

En orsak till att juristerna inte behöv-
de ansvara för sina förbrytelser var
att det inte fanns några andra som kun-
de ta vid. En annan orsak som inte direkt
tas upp i boken är att de flesta hade fått
sin utbildning under Weimarrepublikens
tid. Deras grundläggande rättsuppfattning
härör inte ur Tredje riket. Kanter avlade
sin juridiska doktorsexamen vid universi-
tetet i Marburg 1928.

*”I nästan all populär efterkrigslitteratur i väst slätas det
förgångna över, det bagatelliseras eller nämns inte alls.”*

Die Akte Rosenberg är till sitt omfång och
sin detaljerade framställning ett pionjär-
verk, men redan 1987 hade jag själv anled-
ning att recensera juristen Ingo Müllers
Furchtbare Juristen. Müller hade inte till-
gång till samma källmaterial som Görte-
maker och Safferling har haft, men boken
väckte stor uppmärksamhet och har kom-
mit ut i sju upplagor. För 30 år sedan var
dock Müller för tidigt ute med sina avslö-
janden: följden var ett avbrott i hans aka-
demiska karriär. De politiskt ansvariga vil-
le inte bli störda. Först nu med den andra
och tredje efterkrigsgenerationen kan lan-
dets urbefolkning och ansvariga politiker
ta itu med den plågsamma frågan.

Det var förra justitieministern Sabi-
ne Leutheusser-Schnarrenberger
som gav forskarna uppdraget att kartläg-
ga förbindelserna mellan nazidiktatu-
ren och efterkrigstidens rättsstat, ett pro-
jekt som därefter följts upp av nuvaran-
de justitieministern Heiko Maas. Inom
forskningen gällande Hitlerregimen och

efterkrigstiden har det redan skrivits kilo-
metervis av analyser; vad som återstår
är en detaljforskning i samväret mellan
offentliga och kommersiella institutioner,
samt beträffande personer verksamma i
både Tredje riket och nutiden.

Som vi vet har ju först Västtyskland och
idag det återförenade Tyskland lyckats att
etablera ett hållbart demokratiskt system
trots mängden av överlevande nazister
och trots att en rad demokratiska frågor
fått en sen lösning. Det hänger inte bara
ihop med det federala systemet, utan troli-
gen också med en alltid närvarande kopp-
ling till tiden före Hitlers maktövertagan-
de. Därigenom blev det enklare att så att
säga ”fortsätta” det avbrutna arbetet!

Många av dem som borde ha dömts för
de krigsförbrytelser och mord de gjort sig
skyldiga till verkade relativt oberörda i sin

arbetssituation. Men deras själsliga ska-
dor, de traumatiska skeendena de upplevt
och medverkat till, kom till synes i deras
privatliv. Då våldsinriktningen och lyd-
naden i ett autoritärt system inte läng-
re existerade offentligt – efter 1945 – flyt-
tades dessa principer över i privatlivet, i
familjerna – i många fall. Det var ett byte
av brottsplats som oftast ägde rum utan
förklaring och som omgavs av tystnad.

En av pionjärerna som forskat om dessa
frågor är Jürgen Müller-Hohagen,
psykolog och psykoterapeut. I ett flertal
böcker har han analyserat vilken förödan-
de verkan som tigandet och tystnaden
haft och har. I kapitlet ”NS-Nachgeborene
– was heisst hier Identität?” (Födda efter
NS – vad innebär identitet?), som ingår
i antologin *Beid-
seits von Auschwitz*,
visar han hur barn
till Hitlers nazister
haft svårigheter
att finna en egen

**DIE AKTE
ROSENBERG
DAS BUNDES-
MINISTERIUM
DER JUSTIZ UND
DIE NS-ZEIT**
MANFRED
GÖRTEMAKER
& CHRISTOPH
SAFFERLING
C H Beck 2016

**BEIDSEITS VON
AUSCHWITZ
IDENTITÄTEN
IN DEUTSCHLAND
NACH 1945**
RED. NEA WEISSBERG
& JÜRGEN MÜLLER-
HOHAGEN
Lichtig Verlag 2016

**DER TRAUM
VOM JAHRE NULL**
AUTOREN, BESTSELLER,
LESER: DIE NEUORDNUNG
DER BÜCHERWELT IN OST
UND WEST NACH 1945
CHRISTIAN ADAM
Verlag Galiani 2016

och en tysk identitet. De är offer för en historisk kontinuitet som de själva inte upplevt, som har präglat deras föräldrar och som de står frågande inför.

Vad som framhävs både i *Die Akte Rosenberg* och i Hohagens antologikapitel är att det bevingade begreppet "Stunde Null" (timme noll) inte är förankrat i verkligheten. "Stunde Null" har använts för att beteckna kapitulationen den 8 maj 1945 och möjligheten för det sönderslagna Tyskland att börja om på nytt. 1948 använde den italienske regissören Roberto Rossellini begreppet i filmtiteln *Deutschland im Jahre Null* (Tyskland år noll). Men i realiteten existerade inget avgörande avbrott mellan nazidiktatur och efterkrigstid.

Att börja om på nytt inom alla samhällens områden hade varit en omöjlighet. Inom utbildningssystemet skedde exempelvis inga förändringar och den nazistiskt belastade lärarkåren kunde i stort sett fortsätta att undervisa. Istället för en Stunde Null, en myt, har man haft en omväxling av kontinuitet och förändring.

Så var det inom alla områden, också inom konst och litteratur. Det visar nu germanisten Christian Adam med sin nya bok om litteraturväsendet författare och förlag under efterkrigstiden, *Der Traum vom Jahre Null* (Drömmen om året noll). De tongivande krafterna inom förlagsväsendet och inom författarkåren var i stort sett desamma som under Hitlerregimen. Vad som utmärker efterkrigstiden var en enorm läshunger. Adam undersöker bästsäljare. De böcker som kom ut i upplagor på minst 100 000 eller mer var ofta desamma som lästs och skrivits under Hitleråren.

Han gör också en jämförelse mellan Öst- och Västtyskland: Vilken roll spelar Förintelsen, kriget och skuldfrågan i litteraturen? I öst, skriver han, är man betydligt mer öppen om skuldfrågan, men i nästan all populär efterkrigslitteratur i väst släts det förgångna över, det bagatelliseras eller nämns inte alls.

Adam betecknar "Jahre Null" som en dröm. Litteraturskapandet, skriver han, är som en bred ström som började för århundreden sedan och som pågår utan avbrott. Utan att värdera betydelsen av en Stunde Null kan man konstatera att filmaren och författaren Alexander Kluge har rätt då han hävdar att man kan inte resa ifrån historien. Den reser med. Ett slutstreck över åren 1933–45 får aldrig göras, men man måste vara medveten om att Tysklands historia är 2 000 år gammal. ✿

Lisbeth Lindeborg

Iliaden: fångar det lokala i gemensam form.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

Ekologisk odling

LITTERATUR

Globala fenomen har onekligen kommit i fokus under det senaste decenniet, och det inte enbart i samhällsdebatten utan också inom vetenskapen i största allmänhet och de historiska vetenskaperna i synnerhet. Det är inte konstigt alls egentligen. De globala historiska perspektiven är nödvändiga för att förstå samtidens stora frågor om exempelvis klimat och miljö, väpnade konflikter, terrorism, migration, kulturmöten, religion, ekonomisk ojämlikhet och jämställdhet. Viljan att vara global saknas inte, däremot råder det en allmän brist på kunskap om vad det globala egentligen är.

För vad menas med globalhistoria? Det finns flera sätt att närma sig globalhistoria och använda termen på. Ett vanligt förekommande sätt är att det globala täcker allt som har skett på jorden (och som handlar om människan), men sett och förklarat utifrån en blickpunkt från ovan. Globalhistoria blir då synonymt med världshistoria.

Ett annat sätt att använda termen är att istället se till globaliseringsprocesser, som regel med start från och med 1600-talet och framåt, då långdistanshandeln förband världsdelen med

varandra. Perspektivet utesluter dock antiken och medeltiden som dynamiska och bidragsgivande epoker.

Det tredje sättet tar sin utgångspunkt i det globala som förbindelser och utbyte, migration och handel, samt religion och intellektuell verksamhet. Det kan med fördel kombineras med det första synsättet, att se och förklara utifrån en blickpunkt från ovan, och tårdärmed också hänsyn till antiken och medeltiden. Det andra sättet att betrakta globalhistoria på kan dessutom inkorporeras i en kronologi, för något hända onekligen på 1600-talet som accentuerade globaliseringen av världen.

Historiker har emellertid inte längre ensamrätten till globalhistoria. Inriktningen har funnit sina utövare också bland litteraturvetarna. Alexander Beecroft är professor i klassisk och komparativ litteraturvetenskap vid University of South Carolina och specialist på romersk och grekisk samt fornkinesisk litteratur. I sin senaste bok tar han sig an världslitteraturen i ett globalt perspektiv. Beecroft kombinerar det andra med det tredje sättet att skriva om det globala.

Han är mycket kritisk till att litteratur vanligtvis beskrivs i termer av ekonomi: produktion, cirkulation och utbyte. Han vill byta ut de ekonomiska metaforerna, som i sin förlängning går tillbaka på

>>

Marx, Engels och historiematerialismen, mot ett ekologiskt och biologiskt synsätt. Inspirerad av ekologins terminologi och metoder har han utvecklat en modell för att förklara hur litteraturen i historien har interagerat med sin kulturella miljö och omgivning. Det är ett perspektivskifte som säkerligen kan komma att provocera humanisterna.

Han menar sig kunna urskilja ett antal "ekologier" som förklarar litteraturens

"Beecroft har utvecklat en modell för att förklara hur litteraturen har interagerat med sin kulturella miljö."

uppkomst, spridning och globala genomslag på 1800- och 1900-talen. I samma anda talar han också om biomer ("biomes"). I ekologin utgör en biom ett vegetationsområde. Begreppet beskriver samverkan och inbördes påverkan mellan olika arter och dessa arters relationer till jordarter och klimat. Biomer går att urskilja på en global nivå. Områden i till exempel Afrika och Sydamerika kan stå inför samma ekologiska utmaningar som en biom vid Medelhavet. På samma sätt, menar nu Beecroft, kan litteratur från Kanada, Argentina och Kina stå inför samma utmaningar och problem som i den arabiska världen. Det kan till exempel handla om författarens komplicerade förhållande till nationalstaten och hegemoniska språkgemenskaper. Det gäller lika under antiken som idag.

I fokus står genomgående litteraturens interagerande med sin kulturella miljö och omgivning. Den första ekologin avser lokal litteratur. Det är en litteraturform som i äldre tider var muntlig. Sådan form av muntlig och lokal litteratur synliggörs främst genom den andra ekologin, den panchoriska, vilken beskriver litteratur som cirkulerar över flera politiska entiteter men inom en språkgemenskap. Antik narrativ litteratur, som till exempel *Iliaden* och *Odysséen*, utgör exempel på interagerande ekologier på dessa två grundnivåer: legenden om det trojanska kriget utgjorde på en och samma gång en panhellenistisk samling av myter och berättelser och en uppräknings av lokala hjältar. Tack vare *Iliaden* och *Odysséen* fångas dessa flyktiga lokala och muntliga berättelser och legenden upp i en gemensam litteraturform.

Den tredje ekologin utgörs av kosmopolitisk litteratur. Som exempel på kosmopolitiska språkgemenskaper anför Beecroft sumeriska, akkadiska, grekiska, latin, arabiska, nypersiska och klassisk kinesiska. Dessa språk och litteraturen som skrevs på dem spreds via erövring, handel och kolonisation. Den inhemska, lokala ekologin står i förbindelse med

den kosmopolitiska i det att man lät översätta kosmopolitisk litteratur till inhemska språk. Ett talande och intressant exempel på sådana översättningsarbeten är Livius Andronikus översättning av *Odysséen* till latin. Detta arbete ägde rum i en tid (300-talet fvt) då grekiska utgjorde det kosmopolitiska språket och latin ännu var lokalt och panchoriskt till sin karaktär. Den framväxande koreanska litteraturen med kinesiska tecken – *hyangga*-dikter från

Silladynastin (57–935) – var också i linje med den kosmopolitiska ekologins logik.

Med nationell litteratur, den femte ekologin i Beecrofts modell för analys av litteraturen i världshistorien, avses en typ av litteraturform som läser och tolkar texter genom en nationalstatslins. I detta (huvudsakligen) 1800-talsprojekt ingick skapandet av nationella litteraturhistorier. Det byggde på föreställningen om att det fanns ett samband mellan politiska entiteter, stater, riken och nationer, och tillkomsten av litteratur som uttrycker för en "nationell anda". Den nationellt präglade litteraturen är till vissa delar stark även idag.

Den sista ekologiska nischen, eller snarare nivån i analysen, utgörs av den

globala litteraturen. Den delen är den mest spekulativa, enligt författaren själv, eftersom den inte grundas på någon empiri utan på ett tänkt scenario av en världsomfattande cirkulerande global litteratur. I avsnittet diskuterar han utförligt de nutida språkens utbredning och förmåga att överleva. Hans slutsats är föga överraskande: engelskan kommer även fortsättningsvis att ha en dominerande ställning i världen. Mer intressant är hans diskussion av det han kallar "plot of globalization". Med utgångspunkt i Roberto Bolaños prisade roman 2666 och den Indienfödde Amitav Ghoshes *Ibis Trilogy* diskuterar han tidens nya sätt att berätta. Istället för att utgå från en linjär berättelse, vilken den nationella litteraturen har omhuldat, utgör dessa två exempel på multipla berättelser.

Det ska sägas att det inte alla gånger är lätt att hänga med i Beecrofts teoretiska resonemang. Han far gärna iväg på utflykter med abstrakta resonemang om civilisation, biomer och lingvistik – resor som för läsaren högt upp mot det världshistoriska satellitperspektivet, för att sedan stört dyka ned i empiriska och lärda genomgångar av till exempel Dantes *De vulgari eloquentia* och bruket av genealogi i klassiska kinesiska skrifter. Man lägger ifrån sig boken snurrig av intryck och svindlande perspektiv.

Roberto Bolaño: icke-linjärt berättande.

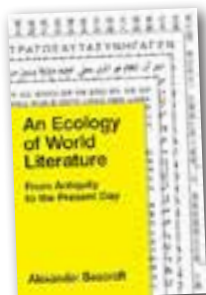
FOTO: PINTEREST

Behövs det verkligen en krånglig modell med förankring i ekologi för att förklara litteraturen i världshistorien? Räcker det inte med att påpeka att viss litteratur har varit lokal och provinsiell eller kosmopolitisk, och i vissa fall även global till sin karaktär? Är inte vinsten av metaforskitet (bort med Marx och in med ekologi) enbart symbolisk – ett litet nytt bidrag till det stora språkspelet? Akademiker har en tendens att bli förälskade i sina teoretiska modeller och glömma bort det självklara och uppenbara i det som studeras.

Alexander Beecroft är dock en alldeles för rutinerad och skicklig forskare för att falla i sådana enkla fällor. Han vet vad han talar om. Hans utgångspunkt, som för övrigt grundas i flera empiriska studier, är att varje litterär yttring måste förstås som i princip en ekologisk relation till historiska faktorer (politik, ekonomi, sociokultur och religion), språk och litteratur. Med andra ord: en skrift eller bok – oavsett om den skapades under antiken, på medeltiden eller under 1800-talet – stod alltid i beroende till sin historiska, språkliga och litterära omgivning, till en ekologi, som i sin tur uppvisar likheter med andra litteraturområden i världen. Det är ett globalt sätt att betrakta världslitteraturhistorien på, och det är i linje med vad forskningen sysslar med idag.

En brist i boken är dock frånvaron av kartor. Beecroft hade kunnat göra det lättare för läsaren ifall han tagit med kartor som visar de olika språkens utbredning och förändring över tid och rum. En ekolog hade garanterat haft med sådana globala utbredningskartor. Det är en pedagogisk miss i ett annars imponerande arbete av högsta vetenskapliga klass. Beecrofts studie inspirerar till vidare studier av globala fenomen i historien och motiverar att globalhistoria i en vid mening även fortsättningsvis bör vara ett prioriterat område inom samhälle och vetenskap. 🌱

Bo Eriksson

**AN ECOLOGY OF
WORLD LITERATURE
FROM ANTIQUITY TO
THE PRESENT DAY**
ALEXANDER BEECROFT
Verso 2015

Flyktingar i Europa.

FOTO: VALDRIN XHEMAJ/TT

I dödsskuggans dal

REPORTAGE

Det europeiska samarbetet haltar. Den ekonomiska dynamik som så länge övade stark dragningskraft även på de stater som till en början ställde sig kritiska till en överstatlig gemenskap, som fick Eftas länder att uppge sin tveksamhet och som slutligen i triumf kunde ansluta Östeuropas planekonomier till västlig marknadskapitalism, har förlorat sin charm. Idag, något mer än ett decennium senare, har framgången vänts i missmod och motgång. Då, vid den stora utvidgningen 2004, sågs den europeiska gemenskapen som vägen till frihet och oberoende. Idag framställs samma gemenskap och dess centrum, Bryssel, som ett nytt tyranni. Byråkratin i Bryssel beskrivs om en maktthungrig diktatur, trots att den knappast förfogar över några konkreta maktmedel. Den har inget våldsmonopol, inga egna militära styrkor och knappast ens en effektiv polis. Alla dessa resurser ligger fortfarande i nationstaternas händer.

Den makt EU förfogar över är enbart ekonomisk och dess centrum är faktiskt inte Bryssel utan Frankfurt, där Europeiska centralbanken har sitt säte. Det populistiska ramaskri som riktas mot Bryssel är nog besett feladresserat. Det borde rik-

tas mot Tyskland och Frankfurt. Hur som helst har en spricka uppstått i det europeiska brödrskapet, och i flera länder finns idag folkliga opinioner som gärna vill upplösa samarbetet och gå en egen nationell väg mot framtiden. Storbritanniens utträde är inte orsaken till denna strömkantring, men det har plötsligt och kraftfullt förstärkt det nationella credot i Europa.

Vad är det då som orsakar sprickorna i EU:s sammanhållning och varför är de bekymmersamma? Om denna fråga har den amerikanske journalisten James Kirchick skrivit en intressant och skarp-synt bok som bär den ödesmättade titeln *The End of Europe*. Kirchick tillhör en alltmär sällsynt typ av amerikanska intellektuella som är lika mycket europeiskt orienterade som de är amerikaner. Han har under långa tider vistats och bott i Europa, rest runt, talar flera europeiska språk, är väl inläst på europeisk politik och har därtill intervjuat rader av Europas ledande politiker. Hans bok har det dubbla syftet att väcka européerna till insikt om deras kulturs utsatta läge och samtidigt uppmärksamma USA:s politiska elit på det faktumet att Europas geopolitiska situation är lika prekär som under kalla krigets dagar. Hans metod är det noggranna men översiktliga reportaget. Systematiskt betar han av land efter land och avslöjar med sina ingående kunskaper

>>

Arbetslösa i Aten: inte längre välmående.

FOTO: GETTY IMAGES

och analytiska skärpa de politiska och ekonomiska svagheter. Det är ett både lättläst och gediget reportage av sällsynt kvalitet.

Kirchick pekar framförallt på tre omständigheter i världsläget som de verkliga krafterna bakom Europas problem. Två av dem har med ett ökat tryck från aggressiva grannkulturer att göra. Främst gäller det Putins nya Ryssland, som driver ett underminerande maktspel mot Europas demokratier. Europa framställs i rysk propaganda som en degenererad och förvekligad, feg men aggressiv amerikansk marionett. Den västliga kritiken av Rysslands krigiska interventioner på Krim och i Georgien framställs som ett hycklande kamouflage för egna maktambitioner.

Till detta hot adderas ett annat i form av det religiösa inbördeskrig som rasar i det muslimska Mellanöstern och som utspyr en ström av flyktingar, som alla söker en fristad i västvärldens välfärdssparadis. Båda dessa hot bottenar i ett främlingskap för västvärldens moderna kultur, vars demokratiskt toleranta samhällen upplevs som depraverade och förfallna till en hedonistisk omoral. Hotet från den muslimska världen är till skillnad från hotet från Ryssland av ideologisk och moralistisk karaktär, men det tar materiell och mänsklig gestalt genom de stora grupper av förfrämligade flyktingar som bor och lever i västvärlden. Många av dessa flyktingar är djupt religiösa och har stora svårigheter att acceptera den sekulära

livshållning de möter i Europa.

Det nya Ryssland är upptaget av att reparera Sovjetunionens historiska nederlag. Där ser man Sovjetstatens sammanbrott som en tragedi som gav västmakterna möjligheten att utvidga sin maktsfär på Rysslands bekostnad. Efter en period av oreda, en kortvarig ekonomisk liberalisering och politisk försvagning, har landet återvänt till sin beprövade tradition av självhärskardöme och folklig maktlöshet. Under Putin har Ryssland repat sig såväl ekonomiskt (jämfört med Sovjettiden) som politiskt och militärt. Det förfogar nu över militära resurser mot vilka Europeiska unionen inte kan mäta sig vid ett skarpt läge. Europas försvar bygger fortfarande på USA:s goda vilja och militära förmåga. Under kalla kriget var den amerikanska garantin säker. Efter Sovjets kollaps har den blivit tövande och Natos roll som sammanhållen allians tycks vackla. Inte minst efter det senaste presidentvalet. Donald Trump har låtit förstå att han ställer hårdare krav på sina europeiska allierade om Nato skall uppfylla kraven på en trovärdig allians. Under kalla kriget utgjorde det fria Europa världskonfliktens brännpunkt. Det framstod då som ett centralt amerikanskt intresse att påta sig uppgiften som den fria världens försvarare. USA betalade gärna såväl den militära som den tekniska upprustningen, väl medvetet om att det därmed tillvällde sig rollen som den västliga världens basområde och enda supermakt.

Efter segern i kalla kriget har denna lust att stå för fiolerna minskat och USA

har intagit rollen som försäljare av det våld över vilket det disponerar. Det ställer i och för sig gärna sin militära potential till rådighet, men bara mot betalning från dem som önskar åtnjuta dess beskydd. Följaktligen krävde USA, för ingripandet i de båda krigen vid Persiska viken, finansiering från de stater som antingen var direkt hotade eller vars oljeförsörjning riskerade att tillfogas skada. Och nu har Amerika under Trump krävt att de europeiska staterna måste betala mer till Natos militära apparat om de vill behålla skyddet.

Orsaken till denna omsvängning har naturligtvis att göra med att såväl USA som Europa genomlider en långvarig ekonomisk nedgång. En våghalsig, på gränsen till ansvarslös finanspolitik har skapat en ekonomisk kris vars make västvärldens kapitalism inte upplevt sedan 1930-talet. I USA sprider sig en djup fattigdom bland de skikt som tidigare hade hyggligt välvärdade jobb inom en industri som förlorar terräng till Kina och Asiens tigerekonomier. Regional arbetslöshet slår ut stora delar av tidigare välmående provinser, och USA upplever en verklig förlust av både marknader och makt. En växande opinion anser inte att USA har råd att spela rollen som världspolis. Det är förvisso svårt att avläsa de politiska signalerna från Vita huset under Trump, men det kan knappast råda någon tvekan om att han, om möjligt, vill ha en avspänning med någon av de båda stormakter som nafsar USA i hälarna. Om det skall bli Ryssland eller Kina kan inte sägas med någon bestämdhet.

Europas läge är värre. Den ekonomiska utvecklingen det senaste decenniet har liknat en vandring i dödsskuggans dal. I tio års tid har gemenskapen vegeterat i ekonomisk nolltillväxt. Många av Europas länder dras med en statsskuld större än deras BNP, och eftersom inget eller mycket litet görs för att bringa kostnaderna i paritet med intäkterna utgör denna situation en tickande bomb under Europas välfärd och sammanhållning. Europas arbetslöshet har stigit till rekordnivåer, och i början av innevarande år nådde den siffran 26 miljoner. Ser man till enskilda länder leder Spanien och Grekland arbetslöshetsligan med 26,3 respektive 26,4 procent; än kusligare är siffrorna för ungdomsarbetslösheten. I Grekland, som toppar denna statistik, är den på uppemot ofattbara 60 procent. Det är fasansfulla siffror som riskerar att hejda en hel ungdomsgeneration mitt i språnget ut i vuxenlivet.

Samtidigt med denna svårbemästra-

de situation har under det senaste året en miljon flyktingar vält in över Europas oskyddade gränser – flyktingar som vanligen är utbildade, ofta illitterata och som måste genomgå omfattande utbildning och en problematisk integration i den europeiska kulturen och livsstilen för att fungera i ett europeiskt samhällsliv och på en modern arbetsmarknad. Det är en kostsam process som kompliceras av stora religiösa och kulturella klyftor. Majoriteten av flyktingarna kommer från starka religiösa kulturer, medan dagens Europa i allt väsentligt är en utpräglat sekulär kultur.

Under den samlade tyngden av alla dessa svårigheter har europeisk politik förändrats i grunden. Typiskt nog tillväxer extremerna inom politikens spektrum. Det märkliga är att den yttersta högern och vänstern tycks närma sig varandra, åtminstone på vissa punkter. Det är också förvånande att flera östeuropeiska stater, nyss befriade från en lång diktatur, vänder sin kritik mot EU:s milda centralism och uttrycker en beundran för det nya Rysslands auktoritära system. De ser i Putin en stark ledare, och här förenas de på ett egenartat sätt med den gamla vänstern som i Putins hårda nypor tycker sig känna igen det tryggt auktoritära Sovjet som de en gång svärmade för.

Typisk för denna tendens i vårt eget land är Cambridgeprofessorn Göran Therborn, en gång den intellektuelle fyrbåken för den nya vänstern. I en stor artikel i Aftonbladet går han till ett reservationslöst försvar för den populism som hotar att kullkasta Europas politiska ordning. I dagens populism tycker han sig se den hett efterlängtrade revolution som 60- och 70-talets vänsterrörelse aldrig förmodade åstadkomma.

Europas politiska karta håller på att

”Under den samlade tyngden av alla dessa svårigheter har europeisk politik förändrats i grunden.”

ritas om och kommer att få ett helt annat utseende om inte den sociala liberalism som har dominerat efterkrigstidens agenda kan samla sig och finna en väg att realistiskt hävda det fria och ganska jämlika samhälle som skapades under kalla kriget. Ett antal problem står på den omedelbara politiska dagordningen. De är i kortet följande:

- att efter brexit, ta ställning till unionens institutionella struktur och centrala styrelse. Det kommer att bli nödvändigt att vända frågan om en uppdelning av unionens länder i ett A-lag och ett B-lag.
- att ta initiativ till en grundlig och långsiktig sanering av medlemsländernas ekonomiska misär och göra sig kvitt det

enorma skuldberg som starkt begränsar många av ländernas rörelsefrihet.

- att stimulera en djupgående debatt om den europeiska gemenskapens kulturella särprägel, liksom om dess geopolitiska och ekonomiska intressen och hur dessa skall kunna hävdas i ett alltmer trångt läge. I en sådan intellektuell och politisk uppgörelse ingår också att klargöra svagheten och förvirringen i den populistiska utmaningen och att formulera en realistisk flyktingpolitik. Flyktingströmmen kommer nämligen inte att upphöra även om kriget i Syrien bringas till ett slut.

- att rannsaka sin historia och göra upp med den samvetsskuld som idag hindrar många europeiska stater från att se sina egna livsavgörande intressen på ett rationellt sätt. Alla kulturer har ett sådant skuldsaldo, men till skillnad från Europa besvärar de inte i sin politik och sitt självhävande av hänsyn till det.

- att effektivt sätta stopp för den spirande antisemitismen och sluta jämrta sig över den islamofobi som är själva grogrunden för denna antisemitism.

- att ta initiativ till en europeisk militär upprustning, som oberoende av ett alltmer modstulet Amerika kan hävda Europas självständighet och försvara vår kulturens gränser och självständighet. Det är inte längre möjligt att lita till ett försvagat USA. Europa måste med egna krafter hävda sitt oberoende och sina intressen.

Det är med andra ord en diger lista som ligger på de ansvariga politikerernas bord. Under den ligger en problematik som gått som en röd tråd genom hela den moderna historien: konflikten mellan en radikal, sekulär modernitet och en religiöst färgad kulturtraditionalism. Den har visserligen varierat en del vad gäller traditionalismens ideologiska uttryck,

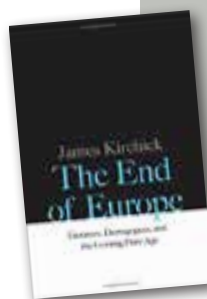
men under denna yta är det en och samma problematik. Den drev Ryssland till 1917 års revolution och de åtföljande 50 årens ökenvandring. Den fick det kejserliga Tyskland att hoppas på en annan modernisering än den förhatliga liberala kapitalism, som behärskade den anglosaxiska världen, vilket efter första världskrigets nederlag slutade i den nazistiska katastrofen.

Det var samma frågeställning som med hetta diskuterades i Japans intellektuella och romantiskt traditionalistiska kretsar före landets inträde på Tysklands sida i andra världskriget. Och det var samma hopp om en annan

väg till modernitet, teknisk utveckling och ekonomisk tillväxt som lade grunden till den kinesiska revolutionen. Överallt har den västliga moderniteten kolliderat med drömmar om en annan typ av modernitet – en modernitet som antingen kunde förändra världen utan att radera den, eller på motsatt sätt bara förändra den genom att i ett enda våldsam stormanlopp radera alla traditionens livsvärden. Den förstnämnda vägen valdes av mellankrigstidens fascistiska rörelser, den andra vägen attraherade den kommunistiska rörelsen. Båda slutade i krigiska katastrofer som drev samhällena ned i avgrunden. Ingenstans har man lyckats hitta denna andra väg till det landet Gosen där den föregivna moderniteten har givit en stabil och stadig tillväxt, som har fördelat likheten fritt och friheten lika.

Denna den moderna historiens, grundläggande konflikt trängdes under kalla kriget åt sidan av den militära kraftmätning som då behärskade världspolitik. Idag har den återvänt med förnyad styrka, och den utövar samma förföriska lockelse som under mellankrigstiden. I synnerhet Europas ledande politiker är i sin historiska okunnighet oförberedda och saknar därför förmågan att ta itu med de djupgående politiska och ideologiska problem konflikten skapar. De har alla sovit den rättfärdiges sömn, medan problemen hopar sig och nu tenderar att växa Europa över huvudet. Det finns idag knappast någon politisk diskussion om geopolitik eller geokultur, och än mindre om det moderna livets löften och krav, dess vinster och förluster och den vända och oro som dess ständigt accelererande utveckling utsätter de enskilda människorna för. Med förtvivlan efterlyser man statsmän av en ideologisk resning, statsmän som äger förmågan att se längre än till nästa val eller den kommande opinionsmätningen. Statsmän som har en utsikt över vidare tidsspann och som förstår den demokratiska kulturens filosofiska och teoretiska förutsättningar. Om inte den typen av ledare stiger fram tror jag att Kirchick får rätt i att Europas framtid är dystert och krigisk. 🌸

Håkan Arvidsson

**THE END OF EUROPE
DICTATORS,
DEMOGOGUES,
AND THE COMING
DARK AGE**
JAMES KIRCHICK
Yale University
Press 2017

Paris 1848: en besvikelse för Herzen.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, som länge förblev standardverket på området. Den andre, Isaiah Berlin, har i flera essäer lyft fram Herzen som en central figur i det ryska 1800-talet: "på sin tid Europas kanske mest inflytelserika publicist" och en "rysk Voltaire". Kellys intellektuella biografi är ett försök att både fylla i och korrigera den bild som dessa två på sätt och vis egenhändigt har etablerat.

Precis som så många andra framstående ryska intellektuella och författare tillbringade Herzen en stor del av livet i exil. "Vi är ett folk vars hemland är en fantom", konstaterade hans vän och diskussionspartner, tillika den andra stora ryska socialistiska förgrundsfiguren, Vissarion Belinskij. Herzens uppväxt och universitetsår i Moskva sammanföll med inledningen av Nikolaj I:s auktoritära styre, då även intresse för tysk naturfilosofi kunde leda till förvisning. Den intellektuella eliten föll i sysslolös depression. Den oäkta aristokraten Herzen greps, fängslades och förvisades till västra Sibirien och därefter till Novgorod, där han konfronterades med det ryska landsortslivets vulgaritet och korruption. Han själv menar att denna kontakt med verkligheten gjorde honom till en "empiriker", till skillnad från många av hans gelikar som slöt sig inåt i det som skulle bli sinnebild av "den överflödiga människan".

Utesluten ur societetslivet i de två städerna studerar Herzen *Andens fenomenologi* (Hegel) och skriver sin första roman, klassikern *Vem bär skulden?* (på svenska 1989). Dess antihjälte är en tidig variant på den ovan nämnde överflödige mannen som det skulle krylla av i rysk litteratur från samma epok – så framträder också Herzens egen far i den inledande delen av självbiografen. Men istället för den livströtta, uppgivna, lermontovska romanticismen väljer Herzen en annan väg. Om vi kan tala om en tradition av europeiska "överflödiga" *hommes de lettres*, kammartänkare som drar sig undan världen i dignande privatbibliotek, kan vi också tala om en mottradition, särskilt tydlig i länder som Ryssland och Italien, av en annan form av intelligentia: "ludi dela", handlingens män eller med Herzens ord "empiriker", för vilka det filosofiska, hegelianska uppvaknandet ur den teologiska förmoderniteten innebar ett incitament till direkt ingripande i den sociala verkligheten: Bakunin, Belinskij, Kropotkin, Tjernysjevskij, Herzen.

Också nihilisten Raskolnikov kan ses som ett led i samma tradition: hans

En handlingens man

BIOGRAFI

Den ryske revolutionären, publicisten och författaren Aleksandr Herzen (1812–1870) påbörjade sina memoarer år 1852 och skulle fortsätta arbetet med dem en bit in på 1860-talet. Det som inleddes som "en bekännelse snarare än anteckningar", skulle växa till ett verk om åtta volymer plus brev och rymma en stor del av Rysslands och Europas 1800-talshistoria. Med en flamboyant upptakt som utspelar sig under Napoleons ockupation av Moskva 1812, via förvisning till Sibirien direkt efter universitetet, ögonvittnesskildringar av de europeiska revolutionerna 1848, kontakterna med inflytelserika europeiska intellektuella och politiker som Proudhon och Garibaldi under exilivet, samt ett antal personliga tragedier på vägen, erbjuder denna memoarsvit en läsning i klass med de stora ryska romanerna – idag tyvärr något bortglömd.

En förklaring till den glömskan kan vara Herzens särskilda position i Sovjet. I egenkap av ett slags rysk proto-socialist lyftes Herzen och hans tänkande till idollnivå av kommunistregimen. Memoarerna utkom i miljonupplagor, stod på allas hyllor, men lästes, utanför skolprogrammet, av få.

Det fanns en officiell Herzen: en socialistisk frihetskämpe som, enligt Lenin, "stod i rakt nedstigande led från dekabristerna till bolsjevikerna". Hans antiideologiska tänkande negligerades däremot.

När regimen föll, dalade också Herzens stjärna. I sin biografi *The Discovery of Chance* beskriver idéhistorikern Aileen Kelly de 20 åren efter Sovjets fall som en stiltje i Herzen-världen. Kellys digra verk, som placerar Herzens tänkande i en litet annorlunda historisk kontext, någonstans mellan Saint-Simon och Darwin, är ett försök att upprätta en ny Herzen för vår tid: en liberal tänkare som hämtat inspiration från såväl Hegel och Feuerbach som Bacon och Mill, upptagen av frågor om personlig frihet och vetenskaplig metod. Den stora stridsfrågan blev för Herzen, menar Kelly, frågan om historiens "kontingens". Som en av de allra första trädde han in i en strid som han under sin livstid inte kunde vinna: i en fundamental opposition mot den kristna, romantiska och inte minst marxistiska idén om att den mänskliga historien har sådana saker som mål och syfte.

I väst har Herzens ganska lågmälda rykte förvaltats av två talesmän. Den förste var historikern Martin Malia, som under sin karriär bjöd på många spirituella tolkningar av såväl kommunismen som de franska revolutionerna. 1961 skrev han

yxmördade pantlånerskan är filosofi översatt till fakta. Den ryska anti-tsaristiska terrorismen och de radikaliserade 1860-talisterna, som en generation senare skulle finna Herzen alltför tvivlande och handlingsobenägen, framväxer ur samma idé om att filosofin inte kan stanna i salongerna om dess begreppsapparat skall ha någon betydelse – ordens mening måste garanteras av beredviligheten "att bära den nyktra kunskapens tunga kors", som Herzen formulerar det.

Efter att ha tillbringat sina första vuxna år under antingen övervakning eller i inre förvisning, lyckas Herzen till sist lämna Ryssland. I slutet av 1840-talet befinner han sig i Paris, mitt i 1848-års revolution, samt i Rom, där han följer Risorgimento – Italiens enande. Kontakterna med den europeiska, revolutionära intelligentian blir till en början en besvikelse. Herzen betalar bland annat den franske anarkisten Proudhons borgen och får på så vis ut honom ur fängelset – i utbyte mot att få vara medredaktör i dennes nya tidskrift. Herzen skall fylla sin del med "djupt och allomfattande hat mot det gamla Europas döende civilisation", menar han. Proudhon, vars våldsamma rykte mest skapats av hans meningsmotståndare, visar sig emellertid, till skillnad från deras gemensamme vän anarkisten Bakunin, vara långt ifrån någon våldsromantiker. Han tän-

"Kontakterna med den europeiska, revolutionära intelligentian blir till en början en besvikelse."

ker sig tidskriften mer som ett organ för att "upplysa bourgeoisien om dess egna intressen". Samarbetet blir kortlivat.

Det är likväl som publicist som Herzen gör sina mest konkreta insatser. I London startar han både ett bokförlag och en ryskspråkig tidskrift, *Kolokol* (Klockan), som i samband med Nikolaj I:s död och Alexander II:s nya regim i några år smugglas in i Ryssland i stora upplagor och intar en central ställning i det intellektuella samtalet. Saint-Simons "poetiska" socialism, Proudhons pre-dekonstruktiva kritik av idealism och logisk dualism, Louis Blanc och de andra moderna europeiska tänkarna öppnar Herzens ögon för både det "koloniala" i rysk landägarstruktur och det "kontingenta" i den historiska utvecklingen. Från London ser Herzen till att någonting nytt för Ryssland uppstår: en allmän opinion. I tidskriften driver han för ett minimalt trepunktsprogram för landets framtid: de livegna böndernas emancipation med bibehållna egendomar, avskaffande av kroppslig bestraffning,

Alexandr Herzen: rysk proto-socialist.

FOTO: TT

samt en fri press. Detta enkla program har, om man ser nyktert på landets historia, ännu inte fullt ut genomförts.

Det var Herzens stöd för, eller åtminstone försök att medla i, det polska upproret

som till sist marginaliserade *Kolokol*. Precis som i fallet med Putins små krig mot Ukraina och Georgien, vänds opinionsläget i Ryssland 1863 omedelbart till en blind och rabiat nationalism. Landet drabbas, som Herzen skriver, av "patriotisk syfilis". Tidskriftens upplaga sjunker under 1 000 exemplar och återhämtar sig aldrig.

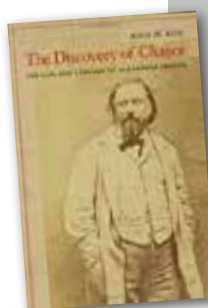
Som politisk aktivist var Herzen rätt misslyckad, konstaterar Kelly framåt slutet av sin bok. På 1860-talet identifierar han sig alltmer som en av "nihilisterna", den term som hade populariserats 1862 av Turgenjev i romanen *Fäder och söner* som beteckning på den nya människa som står fri från den religiösa moralen. För Kellys Herzen innebär detta inte så mycket ett förnekande av alla moraliska normer, som Dostojevskij befarade, som ett erkännande av livets fundamentala kontingens. "Naturen", skriver Herzen,

"skyr reglering, den kastar sig själv åt alla håll och marscherar inte framåt i takt". Som Darwin bara något år senare visar är utveckling inget historiskt mål, utan en biprodukt av lokala anpassningsstrategier. Det är lätt att hålla med Kelly när hon antyder att denna revolutionerande tanke ännu, över 150 år senare, inte är helt integrerad i vårt sätt att tänka. Herzen verkar ha upplevt en stor resignation inför sina försök att förklara vad han menade, även från dem som stod honom nära. Den teleologiska chimären och den mening den producerar, tycks vara svåra att skingra.

Det man kan sakna i Kellys annars gedigna biografi – och det som tyvärr också idag är något bortglömt, trots Berlins översvallande essäer – är Herzen som skönlitterär, autofiktiv författare. De frågor som Herzens skönlitterära jag brottas med och den blick med vilka de betraktar omvärlden framstår som mer moderna än de emellanåt schematiska ideologiska konflikter som förföljer Dostojevskij och Turgenjevs antihjältar eller fjättar den överflödige aristokraten vid sängen i familjegodset. I sin psykologiska observans står Herzen närmare Tolstoj, i sitt skarpa karikerande av människor omkring honom är han en föregångare till Nabokov.

Ryska tänkare som Lidija Ginzburg har visat att hans memoarsvit, som finns i svensk översättning från början av förra seklet men numera sällan förs på tal, bör betraktas som en självklar, central del av den ryska 1800-talsromanen. Den förtjänar även att läsas i memoartraditionen med exempelvis Elias Canettis liknande svit (Berlin jämför den med Goethes *Dichtung und Wahrheit*). Herzen använder alla skönlitterära medel som står till buds för att bygga ett sammanhängande självporträtt, en självbiografisk Bildungsroman. Hans självframställning torde vara ett fascinerande studieobjekt för alla som intresserar sig för hur vi förstår oss själva – i brist på mening och mål i historien och i naturen – genom och tack vare skönlitteraturen. Därtill är det en gripande historisk roman och en vacker och tragisk kärlekshistoria. ✨

Maxim Grigoriev

**THE DISCOVERY
OF CHANCE
THE LIFE AND
THOUGHT OF
ALEXANDER HERZEN
AILEEN M KELLY
Harvard University
Press 2016**

David Coltart: tillräckligt djupa rötter?

FOTO: JEKESAINJIKIZANA/TT

En god man i Afrika

MEMOAR/POLITIK

Berättelsen om den vite mannens existens i Afrika är fylld av gåtor och mysterier. Att vara vit i Afrika innebär att vara ständigt osäker på sin identitet. Det gäller även dem som är födda där och vars släkt har bott där i generationer. I varje möte med en svart afrikan ligger frågan om hudfärgen och gnager som ett ständigt orosmoment.

Det finns de som försöker låtsas som att ras inte betyder något, men det är fåfängt. Den sydafrikanske (vite) författaren Rian Malan har resonerat utförligt kring det här i sin bok *Mitt förrädiska hjärta*. Han berättar bland annat om en episod under apartheid-tiden då han bevittnade en demonstration. I den skanderande svarta folkmassan på gatan som ilsket hytte med knutna nävar fanns en ung vit kvinna. Hon viftade med och stampade med fötterna. Reportern från CBS News som stod bredvid Malan kluckade av skratt och sade: "När uppgörelsens dag kommer är du fortfarande vit, baby!"

Det var vetskapen om detta som gjorde att man aldrig såg några vita på de brinnande barrikaderna, hur mycket de än ogillade rasåtskillnadssystemet, skriver Malan.

Det han menar är att även de vita som avskydde apartheid visste att de aldrig skulle kunna känna sig helt trygga i ett Sydafrika styrt av svarta. Den främsta lojaliteten förblev kopplad till hudfärgen. Som blodsband.

Sydafrika och Zimbabwe är de afrikanska länder där rasfrågan har varit som allra mest betydelsefull för den politiska utvecklingen. När jag kom till Zimbabwe på besök strax efter millennieskiftet, var jag oförberedd på hur annorlunda rasrelationerna var där jämfört med exempelvis Kenya, som jag känner väl. Där samexisterar vita och svarta och låtsas i vardagen som att ras inte betyder något.

Jag gick på restaurang i huvudstaden Harare tillsammans med några svenska författarkolleger. Vi skötte oss exemplariskt, sådär som väluppfostrade svenskar oftast gör. Vi blev alla lika förbluffade när restaurangen intogs av en grupp vita zimbabwiska farmare som gjorde entré med mycket buller, iklädda shorts, rutiga skjortor, läderboots och stora hattar. De började domdera med personalen, skrek ut sina beställningar, möblerade om till långbord och identifierade omedelbart oss svenskar som icke önskvärda utbölingar som

inte var att lita på. Det vi bevittnade var en maktdemonstration, men en ganska patetisk och verkningslös sådan. Den utspelade sig nämligen under en period i Zimbabwes historia då president Robert Mugabe nyligen hade inlett sin kampanj som syftade till att omstrukturera ägandet på landsbygden. De vita farmarnas gårdar skulle tas över av jordlösa svarta zimbabwier.

Den policy som gick under benämningen "villig säljare – villig köpare" hade visat sig otillräcklig i regeringens ögon och vid millennieskiftet inleddes de militanta kampanjerna för att driva bort vita farmare utan ekonomisk kompensation. En åtgärd som blev lika katastrofal ur humanitär och nationalekonomisk synvinkel som när Ugandas Idi Amin på 1970-talet landsförvisade praktiskt taget samtliga ugandiska asiater, det vill säga: de människor som utgjorde ryggraden i landets ekonomi. Allt för att vinna snabba popularitetspoäng hos fattiga och jordlösa svarta medborgare.

Så, hur djupa rötter måste en vit människa ha i Afrika för att kallas afrikan, med samma hemortsrätt som svarta? Den vite zimbabwier David Coltarts förfäder anlände till Sydafrika i början av 1800-talet. Själv är han född och uppvuxen i Zimbabwe, och hans bok *The Struggle Continues* är till lika delar självbiografi och politiskt testamente. En skildring av landets senaste 50 år av kolonisation, frigörelse och konflikt. Det är en rejäl lunta på 600 kompakta sidor med en omfattande notapparat och ett aningen ofullständigt index. Den är författad som en kampskrift, en anklagelseakt mot president Robert Mugabe, och den skildrar Coltarts egen utveckling från advokat med människorättsfrågor som specialitet till förgrundsfigur i oppositionspartiet Movement for Democratic Change, MDC.

Coltart har kanske aldrig stått på några brinnande barrikader, sannolikt av samma skäl som Rian Malan resonerar kring, men han har definitivt gjort en insats för Zimbabwes utveckling från vitt rasiststyre under Ian Smith till svart majoritetsstyre – förverkligat 1980 – och därefter i opposition mot Robert Mugabe. När jag läser boken påminns jag ständigt om rasfrågan. Coltart berättar om hur han som ung tjänstgjorde i en halvmilitär polisstyrka, umgänget med svarta kolleger och hur han frågade sig om de kunde lita på varandra. Frågan uppkom av ett enda skäl – att de hade olika hudfärg. När han senare i livet engagerade sig i oppositionen mot Mugabe blev han misstänkliggjord i egen skap av vit. Hans politiska skäl för enga-

gemang betvivlades. Mugabelägrat utgick ifrån att det någonstans under ytan dölde sig en rasistisk agenda.

De svarta zimbabwierna hade fullgoda historiska skäl att misstro sina vita landsmän. Den 20 mars 1976, fyra år före maktskiftet, höll Ian Smith ett tal i radion. "Låt mig säga det igen", sade han. "Jag tror inte på svart majoritetsstyre någonsin i Rhodesia, inte på tusen år. Jag upprepar att jag tror på samarbete mellan svarta och vita. Om det en dag är vitt och nästa dag svart så anser jag att vi har misslyckats och det blir en katastrof för Rhodesia."

Det krig som ledde fram till svart majoritetsstyre pågick i åtminstone 14 år och skördade omkring 30 000 liv. Något förenklat kan man säga att de inblandade parterna bestod av den vita regeringen under Ian Smith, befrielse rörelsen Zanu där Robert Mugabe blev frontfigur, och Zapu som styrdes av Joshua Nkomo. Det var en nationalistisk kamp, men under ytan fanns rivaliteten mellan Zanu och Zapu som representerade olika etniska grupper. Dessutom var det så att Mugabes Zanu stöddes av Kina medan Zapu backades upp av Sovjetunionen, med vapen, gerillaträning och kontanter. Det var alltså bäddat för fortsatt konflikt den dag huvudfienden Ian Smith och hans rasist-regering var röjda ur vägen. Den konflikten kom att bli minst lika traumatiserande

"Det svenska biståndet var en grundsten i Mugabes maktbygge som består än idag – ett ansvar Sverige inte kan svära sig fritt ifrån."

som befrielsekriget.

I maj 1980, som nybliven regeringschef i det fria Zimbabwe, reste Robert Mugabe till Jugoslavien för att närvara vid Josip Titos begravning. Där träffade han en annan begravningsgäst, Nordkoreas president Kim Il-sung. Mugabe hade stött på problem gällande sammanslagningen av de väpnade grupper som hade bekämpat Smiths styre. Kim Il-sung erbjöd honom nu en intressant förstärkning i kraftmätningen med den politiska rivalen Joshua Nkomo. De två männen kom överens om att nordkoreanska experter skulle träna upp en elitstyrka i Zimbabwe, ställd under befäl av Mugabe personligen. Den gavs namnet Femte brigaden och när den fick klartecken att kväsa revoltörer bland ndebelefolket i sydvästra Zimbabwe inleddes det som gick till historien som Gukuruhundi, eller massakrerna i Matabeleland, Nkomos fädernebygd. Dödssiffrorna är notoriskt otillförlitliga, men minst 20 000 människor miste livet. Ofta under extremt grymma omständigheter.

Dödandet pågick fram till slutet av 1980-talet då Mugabe ansåg sig ha besegrat Nkomo och tystat dissidenterna i landet.

Det finns en svensk koppling till det politiska våldet i Zimbabwe. I februari 1989 reste statsminister Ingvar Carlsson dit på officiellt besök, vilket dokumenterades bland annat i den famösa pressbilden som visar hur han vandrar hand i hand med Robert Mugabe. Sverige hade stöttat Zanu under många år. Det svenska biståndet var en grundsten i Mugabes maktbygge som består än idag – ett ansvar Sverige inte kan svära sig fritt ifrån.

"Jag använder inte ordet 'folk mord' lättvindigt", skriver Coltart och förklarar sedan varför han anser att det som hände i Matabeleland kvalificerar sig för den benämningen. Som den människorättsadvokat han en gång var, garderar han

sig med att även "brott mot mänskligheten" kan vara en relevant rubricering. Att svenska biståndspengar överfördes generöst till den regering som ägnade sig åt detta är naturligtvis en skandal. Dödandet var ingen hemlighet, det var väl dokumenterat i framförallt brittisk press.

Mördandet i Matabeleland var en politisk kampanj som syftade till att krossa Zapus makt- och supportbas, skriver Coltart. Budskapet till människorna där var att det inte gick att ha mer än ett politiskt parti i Zimbabwe. Den som försökte trotsa detta skulle dödas.

Coltarts detaljerade skildringar av grymheterna utgör outhärdlig läsning, och man undrar hela tiden hur han står ut med att vistas i den zimbabwiska politiska miljön där han fortfarande är verksam. Hans kunskaper efterfrågades tidigt och han

Hand i hand.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

lät sig enrolleras av dissidentpartiet MDC, trots de risker det innebar både för honom och hans familj. När MDC 2009 inledde ett regeringssamarbete med Mugabe blev Coltart minister för utbildning, sport och kultur, en post han innehade fram till 2013. Hur viktiga skolfrågor och cricket än må vara, anar man att han var överkvalificerad för det jobbet.

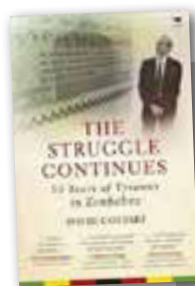
Han fortsatte också oförtrutet att utmana och drog på sig flera öppna mordhot. Enligt egen utsägo har han gjort sig till ovän eller rent av fiende med mängder av politiska profiler i Zimbabwe, först och främst Mugabe själv, som i ett tal 2002 förklarade att Coltart inte hade rätt att vistas fritt i Zimbabwe, att hans plats var i fängelse. Hans främsta tillkortakommande var att han var vit, enligt Mugabe.

Coltart betraktade sig länge som sympatisör till Joshua Nkomo, men när han inkluderade dennes parti Zapu i sin kritik mot korruption i landet vände sig Nkomo ilsket emot honom. Coltart blev kallad rasist. Ett billigt men verkningsfullt sätt att tysta kritiker som tycks fungera lika bra i Zimbabwe som i Sverige.

Coltarts bok utgör en märklig blandning av politiskt och personligt, ibland rent av privat, och det är förbryllande hur han marginaliserar somliga heta frågor som har stor påverkan på zimbabwisk politik, exempelvis rivaliteten mellan shona- och ndebelefolket. Han förefaller närmast fanatiskt fokuserad på att förstå och förlåta och verkar alls inte vara någon slug, intrigant maktspelare. Det kan ha att göra med att han är troende kristen, presbyterian dessutom, med en kalvinistisk grundsyn på människan. Han tror på betydelsen av syndernas förlåtelse och att inte alla, utan bara vissa utvalda, frälstes av Jesu död på korset.

Hans karriär inom MDC framstår som en sannskyldig Golgatavandring, och man kan inte annat än beundra en människa som orkar kämpa för sina ideal så som Coltart gör. Kampen går vidare, heter hans bok. Jag önskar att han får uppleva något slags seger i den kampen under sin livstid. ✚

Bengt G Nilsson

**THE STRUGGLE
CONTINUES
50 YEARS OF TYRANNY
IN ZIMBABWE
DAVID COLTART
Jacana Media 2016**

Cash is trash

MED LÄTT FLACKANDE blick närmar man sig disken. Sneglar runt i salen. Ser de vad jag tänker göra? Blickarna. Kallsvetten. Hur tänkte jag?

Sällan möter man så stark misstänksamhet som när man försöker sätta in kontanter på banken.

”Ja, jag skulle jag vilja sätta in lite pengar. 4200 kronor är det. Jag har räknat.” I lite för högt tonläge och aningens för snabbt. Här kan bankpersonalens reaktion variera. En del tycks drabbas av en sorts skräckblandad panik. Lite som om man precis önskat deponera en död grävling. Andra utstrålar ett utomordentligt myndigt ifrågasättande – nära, men inte över, gränsen till förakt. Kontanter. Jaså. Ni är sådan. Vem kunde tro. Det var ju tråkigt.

Med spelad nonchalans skjuter man fram sedlarna och säger på inandning: ”Ja, jag växlade in en del pund- och eurosedlar som låg hemma efter att jag varit i London och Bryssel i jobbet.”

Tystnad.

”Du vet hur det är.”

Tystnad.

BANKTJÄNSTEMANNEN VERKAR INTE alls veta hur det är. Men räknar i alla fall pengarna och med stor lättnad konstaterar man att man även denna gång kommit undan denna skamliga hantering. Med lättade steg lämnar man bankkontoret. Många bankkontor tar inte ens emot kontanter. Och om man är så olyckligt drabbad att man har riktigt mycket kontanter så övergår det hela till mer regelrätta förhör.

Det hela är naturligtvis inte bankernas fel. I alla fall inte bara. Bankernas entusiasm inför sina kunder kan onekligen synas högst varierande (ett gott skäl för att byta bank). Kontanthantering är kostsam. Men detta handlar om regleringar. Om välmenande och viktiga regleringar riktade mot penningtvätt och terrorismfinansiering.

Men också om hur en hel bransch regleras till den punkt där normala kundrelationer löses upp. Bankerna har i många avseenden blivit myndigheternas förlängda arm. De riskerar att bli av med allehanda tillstånd om de slarvar med att fråga kunderna varifrån deras slantar råkar komma. Det är inte längre banksekretess. Det är banktransparens.

Bankpersonal testas och licensieras, för att tillförsäkra att de kan rådande lagar och att de

ställer rätt frågor. Penningtvätt är naturligtvis ett samhällsproblem och en viktig del av terrorbekämpningen handlar om att slå sönder dess finansiering. Detta är allvarliga saker. Problemet är när regelverket ersätter allmänt gott omdöme och hyfs. Och vad ett kontantlöst samhälle riskerar att göra med vår integritet.

I andra europeiska länder tycks man ha en helt annan inställning till kontanter. En ibland förbluffande annan inställning. När många av oss tycker att det är jobbigt med kontanter, så verkar kontanter fortfarande vara kung på många håll. Uppenbart avspeglar det en mer utbredd skepsis till stat och myndigheter. *Cash* skyddar integriteten.

FÖRRA ÅRET VINTERSEMESTRADE vi i Österrike. Efter en vecka på det utomordentligt trevliga familjedrivna lilla hotellet var det dags att göra upp notan. Det visar sig då att den högst sympatiska hotellägaren inte tog något kort. Här gällde kontanter. Så det var inte mer att göra än att tömma byns bankomater och skyffla upp ett antal tusen euro. *Cash*.

Hade jag kommit in med motsvarande hög sedlar på ett svenskt bankkontor hade antagligen nationella insatstyrkan tillkallats. Eller åtminstone några av Finansinspektionens mer

hårdföra jurister. Frågor hade ställts.

Jag vet inte detaljerna i den österrikiske hotellägens relationer till skattemyndigheterna, men vi fick en försvarlig mängd kvitton och papper där olika skatter var prydligt redovisade.

Så det handlade nog inte om att undandra sig det österrikiska – som det heter – ”samhällsbygget”. Det var också i Tyskland och Österrike som protesterna mot ECB:s beslut att fasa ut 500-eurosedeln (den så kallade ”bin Ladin”-sedeln) var som starkast.

I Tyskland – där över tre fjärdedelar av alla transaktioner fortfarande genomförs med sedlar och mynt – startade tidningen *Bild* kampanjen ”Håll fingrarna borta från våra kontanter”. Bakgrunden var förslaget om en gräns för kontanta betalningar på högst 5 000 euro.

I konservativa *Frankfurter Allgemeine Zeitung* varnade man för ett krig mot kontanter som riskerar att leda till privatlivets upphörande. Att förbjuda stora kontantransaktioner ansågs öppna för paternalism och i slutändan totalitarism.

Bargeld ist Freiheit.

”Lite som om man precis önskat deponera en död grävling.”

Fredrik Johansson

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit. Förra året öppnade sig värderingsklyftan, bland annat i valet av Donald Trump och Storbritanniens ja till Brexit. Inget tyder på att det här året blir mindre omvälvande.

Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare inte längre känner igen sig i det som rapporteras i medierna, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot all fakta.

Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch och kollegor. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Vi är uppriktiga på gränsen till oförsänkda. Och vi tycker om god stilistik.

Johan Hakelius, chefredaktör

Erbjudande: 4 nummer av Fokus för endast 99 kronor

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 4 nummer av Fokus för 99 kronor** (lösnummerpris 236 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS4** för 4 nummer för 99 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN

E-POST TEL/MOBIL

ADRESS

POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 01 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 30/9 2017

PosttidningB

Axess Magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

BORN TO DARE

#BornToDare

BLACK BAY S&G

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR